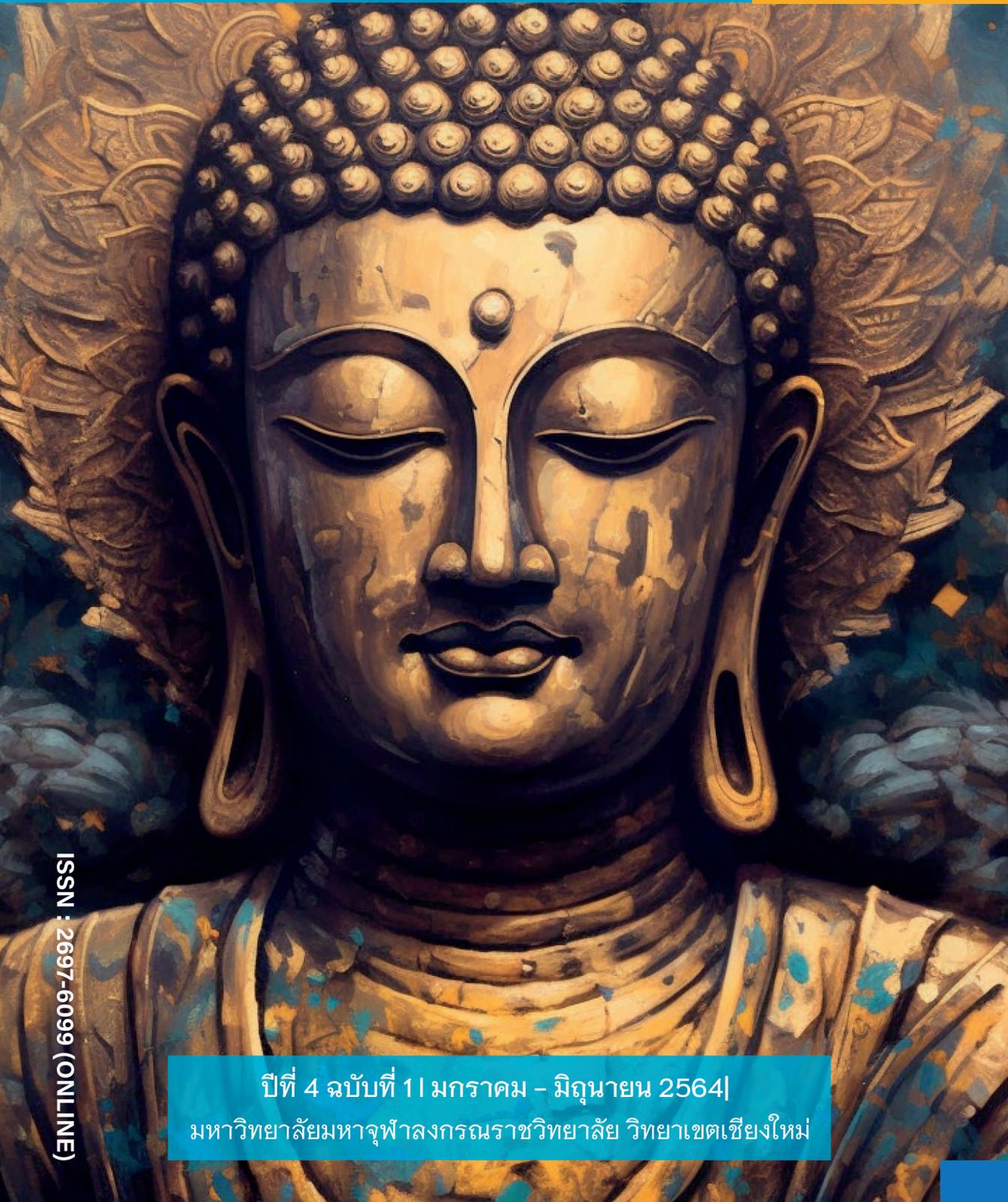

วารสารพุทธศิลปกรรม
JOURNAL OF BUDDHIST ARTS

01

ISSN : 2697-6099 (ONLINE)

ปีที่ 4 ฉบับที่ 1 | มกราคม - มิถุนายน 2564 |
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่

คติการสร้างพระพุทธรูปจำลองศิลปะพม่าในจังหวัดลำปาง

The Beliefs of Created the Replica of the Buddha Footprints, Burmese Art, in Lampang Province

สุทธิรักษ์ นภาพันท์

Suthirak Naphaphan

มหาวิทยาลัยเนชั่น

Nation University

ฤๅษีเทพขาว พลอยท่า

Ruesithepkhao Ploytham

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Corresponding Author, Email: suthirak@gmail.com

บทคัดย่อ

ความนิยมสร้างรอยพระพุทธรูปเพื่อแสดงถึงการเป็นตัวแทนและเป็นพุทธบูชาของอินเดียและศรีลังกานั้น ทำให้ดินแดนใกล้เคียงหรือดินแดนที่นับถือพระพุทธศาสนาได้รับเอาคติเกี่ยวกับการสร้างรอยพระพุทธรูปมาด้วย นับตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 22 เป็นต้นมา ในไทยและเมียนมาร์มีการสร้างรูปจำลองของ “รอยพระบาท” โดยมีความเชื่อแบบเดียวกันคือ ทำให้ดินแดนที่รูปจำลองของรอยพระบาทนั้นประดิษฐานอยู่กลายเป็นดินแดนอันศักดิ์สิทธิ์ซึ่งพระพุทธเจ้าเคยเสด็จมาโปรด และจะทรงคุ้มครองรักษาตลอดไป ซึ่งรูปพระบาทจำลองที่วัดเกาะวาลุการาม จังหวัดลำปางเป็นพระพุทธรูปจำลองที่แกะสลักจากหินหยกขาวเมืองมณฑลพะเลย์ ประเทศเมียนมาร์ แล้วนำมาประดิษฐานที่ประเทศไทยในปีพุทธศักราช 2446 สันนิษฐานว่าการสร้างพระพุทธรูปสำริดนี้ น่าจะเกิดขึ้นในประเทศไทยและได้แพร่หลายเข้าไปในประเทศเมียนมาร์ เนื่องจากไม่พบพระพุทธรูปสำริด ณ ที่ใด ๆ ในประเทศเมียนมาร์

คำสำคัญ: พระพุทธบาทจำลอง, ศิลปะพม่า, จังหวัดลำปาง

Abstract

The Beliefs of created the replica of the Buddha footprints are one of the representations of the Buddha in India and Sri Lanka, The Buddhapadas are highly revered in all Buddhist countries, especially in Thailand and Myanmar. Since the Buddhist Era in the 22nd century in Thailand and Myanmar has created a replica of the Buddha footprints with the same beliefs that the footprints of the Buddha symbolize the Buddha's presence, as they are believed to be the imprints where the Buddha actually touched the ground as the holy land. In Lampang, Wat Gør Walukaram, a replica of the Four Buddha Footprints carved from white jade in Mandalay Myanmar. It was enshrined in Thailand in 2446 BE. It is assumed that the creation of this replica of the four Buddha footprints is likely to occur in Thailand and spread into Myanmar because there are no four Buddha footprints anywhere in Myanmar.

Keywords: the replica of Buddha Footprint, Burmese Art, Lampang.

บทนำ

สิ่งเคารพบูชาของมนุษย์ทั้งที่เป็นวัตถุและไม่ใช่วัตถุตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันยังได้ปฏิบัติกันอยู่เสมอทางพระพุทธศาสนา การเคารพบูชาสถานที่และวัตถุอันมีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าเป็นส่วนพระองค์นั้นเริ่มต้นเมื่อครั้งที่พระองค์ยังมีพระชนม์ชีพอยู่ ซึ่งสถานที่หลายแห่งในอินเดียซึ่งเชื่อกันว่าพระองค์เคยประทับหรือเคยเสด็จไปเยี่ยมเยือนได้กลายเป็นปูชนียสถานที่พุทธศาสนิกชนไปนมัสการ บูชาแทนตัวพระองค์ท่านในขณะที่มีได้ทรงประทับอยู่ ณ ที่นั้น สถานที่บางแห่งยังเชื่อกันว่ามีร่องรอยการสัมผัสของพระองค์ ปรากฏอยู่เป็นถาวร เป็นสักขีพยานถึงการที่ได้เสด็จมาและเป็นที่ระลึกถึงพระองค์ และพระ

ธรรมอันพระองค์ได้ประทานไว้แก่โลก ดังในมหาปริณิพพานสูตรว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จล่องลับไป สังเวชนียสถาน 4 แห่งนี้เป็นที่ก่อบุตรผู้มีศรัทธาครวไปคู่ สังเวชนียสถาน 4 แห่ง คือ 1) ตถาคตประสูติ 2) ตถาคตได้ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ 3) ตถาคตทรงประกาศธรรมจักรอันยอดเยี่ยม และ 4) ตถาคตได้เสด็จดับขันธปรินิพพานด้วยอนุปาทิสถนิพพานธาตุ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 10 ข้อ 151: 202)

รอยพระพุทธรูปนั้นเป็นสัญลักษณ์แทนองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งมีมาก่อนที่จะมีการสร้างพระพุทธรูปไว้แทนพระพุทธรองค์มาตั้งแต่สมัยอินเดียโบราณและยังคงสืบเนื่องเรื่อยมาจนปัจจุบันการนับถือรอยพระพุทธรูปเป็นเจดีย์สถานนั้น ซึ่งเกิดจากคติ 2 คติ คือ คติของอินเดียและคติของศรีลังกา ซึ่งคติของชาวอินเดียนั้น เดิมถือกันตั้งแต่ต้นพุทธกาลว่าไม่ควรสร้างรูปเทวดาหรือมนุษย์ขึ้นเพื่อบูชา จึงไม่มีการสร้างรูปเคารพหรือตัวแทนของพระพุทธรเจ้า (ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, 2511: 22-23) แต่จะมีการสร้างสัญลักษณ์ต่างๆแทน เช่น ถ้าจะกล่าวถึงตอนที่พระพุทธรเจ้าตรัสรู้ นั้น จะสลักเป็นภาพต้นโพธิ์และมีพุทธบัลลังก์อยู่ใต้ต้นโพธิ์ มีการสร้างธรรมจักร ซึ่งหมายถึงตอนที่พระพุทธรองค์ทรงแสดงธรรม เป็นต้น ส่วนคติที่ถือกันในลังกานั้นเกิดขึ้นภายหลังซึ่งอ้างว่าพระพุทธรเจ้าได้เหยียบรอยพระพุทธรูปไว้เป็นที่ที่สาธุชนสักการบูชา (มณวิภาเจียจันทรพงษ์, ม.ป.ป.: 14) และได้มีการแพร่หลายไปยังดินแดนใกล้เคียงที่มีการนับถือพระพุทธรศาสนา ด้วยเหตุนี้จึงทำให้รอยพระพุทธรูปเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่พุทธศาสนิกชนให้ความเคารพบูชา ความนิยมสร้างรอยพระพุทธรูปเพื่อแสดงถึงการเป็นตัวแทนและเป็นพุทธรูปของอินเดียและศรีลังกานั้นทำให้ดินแดนใกล้เคียงหรือดินแดนที่นับถือพระพุทธรศาสนาได้รับเอาคติเกี่ยวกับการสร้างรอยพระพุทธรูปมาด้วย ไม่ว่าจะเป็นในประเทศเมียนมาร์ เขมร และไทย นับตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 22 เป็นต้นมา ในพม่าและไทยมีการสร้างรูปจำลองของ “รอยพระบาท” ในทุกภาคของประเทศ และรอยพระบาทจำลองในประเทศไทยมีหลายแห่ง เช่น จังหวัดลำปางพบที่วัดเกาะวาลุการาม จังหวัดลำปาง เป็นพระพุทธรูปจำลองสี่รอยที่แกะสลักจากหินหยกขาวที่เมืองมณฑลชะเลย์ ประเทศเมียนมาร์ แล้วนำลงเรือมาประเทศไทยในปีพุทธศักราช 2467 โดยสร้างมณฑปจตุรทิศศิลปะพม่าครอบพระพุทธรูปจำลองไว้ ซึ่งคติการสร้างรูปรอยพระบาทซ้อน 4 รอยนี้มีได้พบทั่ว ๆ ไปในทุกสถานที่ ในประเทศเมียนมาร์เองก็พบน้อยมากและในประเทศศรีลังกาก็ไม่เคยพบรอยพระบาทลักษณะนี้ สันนิษฐานว่าการทำพระพุทธรูปสี่รอยนี้น่าจะเกิดในประเทศไทยและ

คงได้แพร่หลายเข้าไปในประเทศเมียนมาร์ ในบทความนี้จะได้กล่าวถึง ประวัติความเป็นมาของรอยพระพุทธรูป ประเภทรอยพระพุทธรูป รูปแบบและลักษณะของรอยพระพุทธรูปที่รอยวัดเกาะวาลุการาม คติการสร้างรอยพระพุทธรูป และความสัมพันธ์ของรอยพระพุทธรูปที่รอยศิลปะพม่ากับประเทศไทย

ประวัติความเป็นมาของรอยพระพุทธรูป

ความเชื่อเรื่องรอยเท้าว่าเป็นรูปรอยที่ประทับลงในโลก โดยการปรากฏกายหรือการสัมผัสของเทพเจ้า หรือผู้มีความศักดิ์สิทธิ์อื่น ๆ หรือว่าเป็นเครื่องหมายที่บรรพบุรุษทิ้งไว้เพื่อเป็นแนวทางการประพฤติปฏิบัติของบุคคลรุ่นหลัง เป็นความเชื่อสากลที่มีพบอยู่ในอารยธรรมของเกือบทุกถิ่นในโลก ในอารยธรรมอินเดียโบราณ รอยเท้าหรือการก้าวย่างอันเป็นเหตุเกิดของรอยเท้านั้นนอกจากจะหมายถึงการปรากฏอยู่เป็นนิรันดร์ของเทพเจ้าและปูชนียบุคคลแล้ว ยังเป็นเครื่องหมายแห่งชัยชนะและความมีอำนาจเหนือสถานที่และบุคคลในสถานที่นั้น ๆ

ในอรรถนิยามพุทธธัมมสูตร (พระไตรปิฎกไทย เล่ม 14 ข้อ 240: 207) องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเมื่อได้ทรงถือกำเนิดในโลกมนุษย์เป็นวาระสุดท้ายก็ได้เหยียบพื้นดินด้วยฝ่าเท้าอันสม่าเสมอ มีพระพักตร์ทางทิศเหนือ กระทบการก้าวพระบาท 7 ก้าวบนพื้นธรณี ทรงตรัสอาสาวิจาจา คือวาจาอันประกาศความสูงสุดของพระพุทธรองค์ในทิศทั้ง 7 อันประกอบเป็นจักรวาล นอกจากนั้นยังได้ทรงเหยียบพื้นธรณีอีกครั้งต่อหน้าเทวดา พระราชา พระอรหันต์ และบุคคลทั้งหลายเมื่อได้เสด็จกลับมาสู่โลกมนุษย์ หลังจากเสด็จขึ้นไปจำพรรษาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เพื่อโปรดพระพุทธรมารดา

ในพระไตรปิฎกได้กล่าวถึงรอยพระพุทธรูปไว้หลายครั้ง เช่น โทณสูตร (พระไตรปิฎกไทย เล่ม 21 ข้อ 58-60: 36-37) กล่าวถึงพระพุทธเจ้าทรงประทับรอยพระบาทไว้เพื่อให้โทณพราหมณ์ได้เห็น ได้แก่อยกจักรมีซี่ก่าตั้งพันซี่ มีกง มีตุ้มครบ มีส่วนประกอบครบทุกอย่างที่รอยพระบาทของพระพุทธเจ้า และเกิดศรัทธาติดตามหาพระพุทธเจ้าจนพบทำให้สามารถเข้าถึงพุทธธรรมได้ หรือใน พุทธวงศ์ จริยาปิฎก พระสุตตันตปิฎก กล่าวถึงการประทับรอยพระพุทธรูปของพระพุทธเจ้าในอดีต ที่ทรงประทับไว้เพื่อให้หมู่ชนทั้งหลายได้กราบไหว้หลังการจากไปแห่งพระองค์

ในอรรถกถาธรรมบท ขุททกนิกาย เรื่องพระนางสามาวดี ได้กล่าวถึงรอยพระพุทธรูปที่พระพุทธรองค์พระพุทธรองค์ได้ทรงประทับไว้เพื่อโปรดคันทียะพราหมณ์กับนางพราหมณีภรรยา นางพราหมณีกล่าวทนายลักษณะรอยเท้าพระพุทธรเจ้าให้สามิฟังว่า คนราคจริต รอยเท้าจะเว้าตรงกลาง คนโทสจริต รอยเท้าจะจิกปลาย ส่วนรอยเท้านี้เป็นของคนหมดกิเลสแล้วคือรอยพระพุทธรูปที่เรียบเสมอกัน เมื่อสองสามภรรยาตั้งใจฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธรเจ้าก็ได้บรรลุปะเป็นพระอนาคามี

อรรถกถาปุณณิวาทสูตร (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 3 ข้อ 2: 442-449) ได้กล่าวถึงการเสด็จเพื่อโปรดเวไนยสัตว์ในสถานที่ห่างไกลและทิ้งรอยพระพุทธรูปเอาไว้เพื่ออนุเคราะห์แก่บุคคลในรุ่นหลังของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์เสด็จไปในที่อันห่างไกลจากเมืองสาวัตถี 300 โยชน์ คือ ประมาณ 4,800 กิโลเมตร ทรงประทับรอยพระบาทโดยเจตนาไว้ 2 ครั้ง ครั้งหนึ่งบนฝั่งแม่น้ำนัมมทาตามคำขอของพญานาคผู้อาศัยอยู่ในแม่น้ำนั้น ลักษณะรอยพระบาทนั้นเมื่อคลื่นซัดมาก็ถูกปิด เมื่อคลื่นเลยไปแล้วก็ถูกเปิดกลายเป็นรอยพระบาทที่ถึงสักการะอย่างยิ่ง และอีกครั้งบนภูเขาสัจจพันธ์เพื่อประทานแก่ฤๅษีผู้ซึ่งได้เปลี่ยนศาสนามารับพระพุทธรธรรม ทรงแสดงรอยพระบาทไว้บนหลังแผ่น หินที่เป็เหมือนประทับตราไว้บนก้อนดินเหนียวสด

พงศาวดารมหาวงศ์ของลังกากล่าวถึงการประทับรอยพระบาทเป็นวาระที่ 3 บนยอดภูเขาสุมนกูฏ ประทานแก่เหล่าเทวดาประจำท้องถิ่น และวิญญานธรรมชาติที่พิทักษ์รักษาเกาะลังกา ต่อมา วรรณกรรมภาษาบาลีรุ่นหลังในประเทศไทยเพิ่มจำนวนสถานที่ที่พระพุทธรองค์ได้ประทับรอยพระบาทไว้ในโลกเป็น 5 แห่ง ได้แก่ สุวณณมาลิก สุวณณปีพพต สุมนกูฏ โยนกปุระ และแม่น้ำนัมมทา ในขณะที่ตำนานพื้นเมืองของพม่า ไทย เขมร และลาว ต่างอ้างว่าพระพุทธรเจ้าได้เคยเสด็จมาเยือนประเทศของตน และได้ประทับรอยพระบาทไว้ในสถานที่หลายแห่งเพื่อเป็นสวัสดิมงคล และเป็นเครื่องเตือนใจแก่พระพุทธรศาสนาิกชนในดินแดนนั้น (นันทนา ชุตินวงศ์, 2533: 9)

รอยพระพุทธรูปที่พระพุทธรเจ้าประทับลงมีความหมายว่า พระพุทธรเจ้าได้เข้าไปประกาศพระธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาไว้ ณ ที่แห่งนั้นแล้ว ชาวพุทธจึงสร้างรอยพระพุทธรูปเพื่อให้เป็นพยานแก่ชาวโลกว่า พระพุทธรเจ้าได้เสด็จมาประกอบพระพุทธรกิจ ณ สถานที่แห่งนั้น (พระปริยัติโมลี (พิน ปาสาทิโก), 2496: 31) หลังจากพระพุทธรเจ้าปรินิพพานแล้ว เมื่อพระพุทธศาสนาเผยแผ่ไปถึงประเทศไหน พุทธศาสนิกชนในประเทศ

นั้นก็ได้อำนาจรอยพระพุทธรูปขึ้นเป็นพุทธเจดีย์ประหนึ่งว่า ดินแดนแห่งนี้พระพุทธรูปเจ้าได้เสด็จเข้ามาเหยียบแล้ว

ประเภทของรอยพระพุทธรูป

รูปรอยที่เชื่อกันว่า คือ รอยพระบาทของพระพุทธรูป เป็นปูชนียวัตถุที่ชาวพุทธได้กราบไหว้บูชามาแต่พุทธกาลจนถึงปัจจุบัน รอยพระพุทธรูปแบ่งได้เป็น 3 ประเภท (นันทนา ชุตินวงศ์, 2533: 10) ดังนี้

1) บริโภคเจดีย์ หมายถึง สถานที่ที่พระพุทธรูปเจ้าเคยประทับ หรือวัตถุที่พระพุทธรูปเจ้าเคยใช้สอยหรือสัมผัส เป็นรอยที่คล้ายรอยเท้าที่ปรากฏตามที่ต่าง ๆ โดยมักเป็นรอยเดี่ยว รอยที่เกิดจากธรรมชาติที่พบอยู่บนภูเขา หินหรือพื้นอื่น ๆ เชื่อว่าเป็นรอยพระพุทธรูปที่พระพุทธรูปองค์เคยเหยียบประทับไว้เมื่อคราวไปยังสถานที่แห่งนั้น

2) บริโภคเจดีย์โดยสมมติ คือ รอยพระพุทธรูปจำลองที่มนุษย์สร้างขึ้นด้วยวัสดุต่าง ๆ โดยถือว่าการจำลองมาจาก “รอยพระพุทธรูปอันแท้จริง” ที่พระพุทธรูปองค์ประทับประทานไว้ตามสถานที่ต่าง ๆ โดยถือว่ามีอนุภาพเสมือนรอยพระบาทอันแท้จริงสามารถบังเกิดความเป็นสิริมงคลให้ปรากฏในสถานที่นั้น ๆ ดุจดั่งพระพุทธรูปองค์ได้เสด็จมาโปรดเวไนยสัตว์ เกิดอำนาจพุทธคุณปกป้องรักษาให้เป็นนิรันดร์ รอยพระพุทธรูปจำลองที่พบในปัจจุบันนั้น มีทั้งที่เป็นแบบรอยเดี่ยว รอยคู่ และรอยพระบาทจำนวน 4 รอยเหยียบซ้ำทับกัน

3) อุเทสิกเจดีย์ คือ สิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อเป็นสัญลักษณ์แทนองค์พระพุทธรูป หรือเป็นที่ระลึกถึงพระพุทธรูป โดยมากมักทำเป็นพระพุทธรูป ซึ่งเป็นการประดิษฐ์มาตั้งแต่สมัยที่ยังไม่มีการสร้างพระพุทธรูป สืบเนื่องจากความเชื่อดั้งเดิมที่นับถือว่าพระพุทธรูปนั้น ไม่มีผู้ใดหรือสิ่งใดจะมาเสมอเหมือนได้ ดังภาษาบาลีที่ปรากฏในพระไตรปิฎกว่า “อปปฏิม” แปลว่า “ไม่มีภาพที่เทียบเท่า” ปรากฏในสมัยต่อมาจึงเริ่มมีการสร้างรูปสัญลักษณ์ต่าง ๆ เพื่อเป็นที่ระลึกถึง หรือเป็นเครื่องหมายแทนพระพุทธรูป เช่น ธรรมจักร ต้นโพธิ์ บัลลังก์ รวมทั้งรูปและรอยพระพุทธรูปที่เป็นรอยคู่ตนเอง

คติการสร้างรอยพระพุทธรูป

คติการสร้างรอยพระพุทธรูปนั้นจากอดีตมานั้นพบว่า หลักฐานการบูชารอยพระบาทในอินเดียนั้นปรากฏตั้งแต่สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช คือ พุทธศตวรรษที่ 3 และคงจะบูชาสืบต่อไปจนกระทั่งพระพุทธศาสนาได้เสื่อมไปจากอินเดีย พบหลักฐานการบูชารอยพระบาทและรูปพระบาทในศิลปะอินเดียเมื่อต้นพุทธศตวรรษที่ 5 รูปที่พบส่วนใหญ่เชื่อว่ามิเจตนาทำเป็นรูปจำลองฝ่าพระบาทสำหรับเคารพบูชาแทนองค์พระพุทธรูป อันสอดคล้องกับประเพณีอินเดียที่กระทำความเคารพบุคคลที่พึงเคารพบูชาที่เท้า หรือโดยการแตะต้องรอยเท้าของท่านผู้นั้น รูปพระบาทที่มนุษย์ทำขึ้นเพื่อสมมติเป็นรอยพระบาทที่พระพุทธรูปองค์ได้ทรงประทับไว้ มีพบอยู่ที่ติราช ลุ่มแม่น้ำสวต เขตแคว้นคันธาระโบราณ เป็นรอยสกัดเว้าลงไปใบก้อนหิน มีตัวอักษรแบบขโรษฐี เขียนกำกับไว้ว่า “นี่คือรอยพระบาทของพระพุทธเจ้าสากยมุนี” (นันทนา ชุตินวงศ์, 2533: 11)

รอยพระพุทธรูปที่เก่าแก่ที่สุดในอินเดียนั้นพบที่ภารุทและสาณูจี เป็นรูปพระบาทคู่ มีสัญลักษณ์รูปจักรอันหมายถึงพระธรรมจักรปรากฏอยู่กลางฝ่าพระบาททั้งสอง ต่อมาสมัยพุทธศตวรรษที่ 7-8 เริ่มมีรูปมณฑลอื่น ๆ ที่นิยมใช้เป็นประเพณีในสมัยนั้น เช่น สวรรค์ ตรีรัตน์ ภัทรปฐ และดอกบัว รูปพระบาทมีลักษณะเป็นธรรมชาติ ในพุทธศตวรรษที่ 8 - 9 รูปพระบาทเริ่มมีรูปทรงที่ไม่เป็นธรรมชาติ กลายเป็นเส้นตรงและวงโค้งทรงเรขาคณิต สัญลักษณ์รอบพระธรรมจักรมีมากขึ้นตามคติเรื่องมณฑล 8 ที่นิยมกันทั่วไปในอินเดียคือ คันฉ่อง ขอช้าง ปลาคู่ ตรีรัตน์ หม้อน้ำ ศรีวิตสะ สวรรค์ และวิฆมาน การทำรูปพระบาทได้เสื่อมลงหลังจากมีการสร้างพระพุทธรูปในพุทธศตวรรษที่ 6 และได้เริ่มหมดไปตั้งแต่หลังพุทธศตวรรษที่ 10 แต่ความเชื่อเรื่องรอยพระบาทยังมีอยู่ต่อไปในอินเดีย

ส่วนรูปพระบาทที่พบในศรีลังกา คือ รูปพระบาทคู่และรูปพระบาทเดี่ยว รูปพระบาทคู่ทำตามแบบและประเพณีที่รับมาจากศิลปะอินเดียแบบอมราวดี มีวิวัฒนาการที่มีลักษณะง่ายลงกว่าตัวอย่างที่รับมาจากอินเดีย และมีการเพิ่มรายละเอียดอันเป็นลักษณะของลังกาเอง รูปมณฑลประดับอยู่มีมากกว่า 8 ส่วนรูปพระบาทเดี่ยวเป็นลักษณะงานประติมากรรมจะสกัดเว้าลงไปใแผ่นหินหรือทำเป็นรอยเส้นขีดลงไปใหิน รูปพระบาทชนิดนี้เชื่อว่ามิเจตนาจำลองรอยพระบาทบนเขาสุมนกูฏ เสมือนรอยพระบาทอันแท้จริงของพระพุทธเจ้าที่มีพลังอำนาจอันจะบันดาลให้สถานที่ที่รอยพระบาทนั้นประดิษฐานอยู่กลายเป็นสถานที่อันมีมณฑลอันพระพุทธรูปเจ้าเคยโปรดเคยสัมผัส และได้ทรงพิทักษ์รักษาต่อไป

การจำลองปูชนียวัตถุและสถานที่อันศักดิ์สิทธิ์ในพุทธประวัติเช่นนี้มีตัวอย่างอยู่ทุกยุคสมัย มีการจำลอง “ศรีบาทลัญจนา” บนภูเขาสุมนภูฏากับทั่ว ๆ ไปในลังกา และในต่างประเทศเช่นประเทศไทย เพื่อถ่ายทอดสวัสดิมงคลที่พระพุทธเจ้าได้เคยประทานไว้ ภูเขานั้นให้กับสถานที่อื่น ๆ ทั่วเกาะลังกา และอาณาจักรใหม่ที่ได้ออมรับนับถือพระพุทธศาสนา จนกลายเป็นประเพณีการเคารพบูชารอยพระพุทธบาทในประเทศต่าง ๆ ตั้งแต่จุดเริ่มต้นคืออินเดีย ศรีลังกา และประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้คือพม่า ซึ่งมีการบูชารอยพระพุทธบาทพร้อมสัญลักษณ์รูปมงคล 108 ประการอันเป็นลักษณะเฉพาะของศิลปะพุกาม ซึ่งแบบไทยก็เป็นเช่นเดียวกัน โดยพบในยุคกรุงสุโขทัยและอยุธยาตอนต้นแม้จะมีความแตกต่างกันบ้างเล็กน้อย

ส่วนมงคล 108 ประการในฝ่าพระบาท พบว่ามีการกล่าวไว้ในมหาปทานสูตรในคัมภีร์ชินลัทธิการฎีกา แต่งโดยพระธรรมทัตตแห่งลังกาในพุทธศตวรรษที่ 14 จากรูปมงคลเป็น 3 ประการ และเป็น 8 ประการ ครั้นต่อมาได้เพิ่มรูปมงคลให้มากขึ้นถึง 108 ประการ ทั้งในรอยพระพุทธบาทคู่และรอยพระพุทธบาทเดี่ยวซึ่งนิยมสืบเนื่องมาถึงปัจจุบัน มงคล 108 ประการนี้ประกอบขึ้นด้วย 1) มงคลประเภทที่เป็นสัญลักษณ์แห่งโชคลาภ ความเจริญ และความอุดมสมบูรณ์ 2) ประเภทที่เป็นเครื่องประกอบบารมีของกษัตริย์และพระเจ้าจักรพรรดิ 3) ประเภทที่เป็นส่วนประกอบทางรูปธรรมและนามธรรมของสุคติภพในจักรวาล เมื่อรวมกันแล้วมงคลทั้ง 108 ประการนี้แสดงออกถึงความมีสภาวะครอบจักรวาลของพระพุทธเจ้าและพระบารมีอันคุ้มครองและให้สิริมงคลต่อผู้ที่ได้ยึดถือพระองค์เป็นที่พึ่ง

ในล้านนาของประเทศไทยมีรอยพระพุทธบาทปรากฏอยู่ในท้องที่ต่าง ๆ หลายแห่ง มีทั้งรอยพระพุทธบาทที่พระพุทธเจ้าเสด็จมาประทับไว้ด้วยพระองค์เอง และรอยพระพุทธบาทที่มีการสร้างขึ้นมาก็ด้วย พุทธศตวรรษที่ 21 รอยพระพุทธบาทที่นิยมสร้างในล้านนานั้นมักจะพบการทำรูปพระพุทธบาท 4 รอยซ้อนกัน เป็นการแสดงรอยสัมผัสของฝ่าเท้าพระพุทธเจ้าว่าโลกเราได้มีพระพุทธเจ้ามาเหยียบ และประดิษฐานพระพุทธศาสนาไว้อย่างมั่นคงแล้วถึง 4 พระองค์ คือ พระกกุสันธสัมมาสัมพุทธเจ้า พระโกนาคมนสัมมาสัมพุทธเจ้า พระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า และพระโคตมสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ประทับลงไว้ ณ ตำแหน่งเดียวกัน (มณฑลเศียร ศุภลักษณ์, ม.ป.ป.: 45-47) ซึ่งปรากฏในวรรณคดีท้องถิ่นที่เล่าถึงเหตุการณ์ที่ซ้ำแล้วซ้ำอีกในสมัยพระพุทธเจ้าแต่ละองค์ว่า สถานที่หลายแห่งในดินแดนแถบนั้นทั้งหมดได้รับพระพรและพิทักษ์คุ้มครองจากพระพุทธเจ้าไม่ใช่เพียงพระองค์เดียว

แต่จากองค์อื่น ๆ ด้วย เช่น ตำนานพระเจ้าเลียบโลกของทางภาคเหนือ ความเชื่อเช่นนี้แพร่หลายอยู่ทั่วไปในภาคพื้นเอเชียอาคเนย์ เช่น พม่า เขมร และภาคกลางของประเทศไทย แต่ไม่มีตัวอย่างใดที่บ่งบอกว่าเก่าแก่กว่าที่ได้พบในล้านนา คือ สมัยปลายพุทธศตวรรษที่ 20 หรือต้นพุทธศตวรรษที่ 21 และรูปหนึ่งในจำนวนนี้มีจารึกยืนยันว่าทำขึ้นเมื่อ พ.ศ.2025 รอยพระบาทแบบ 4 รอย ที่พบในภาคกลางของประเทศไทยนั้น เกือบทั้งหมดมีอายุอยู่ในสมัยรัตนโกสินทร์ หรือไม่ก็มีประวัติย้ายมาจากเมืองเหนือหรือทำเลียนแบบรอยพระพุทธรูปบาทในเมืองเหนือ (นันทนา ชุตินวงศ์, 2533: 38) นอกจากนี้ลักษณะการนับถือบูชา รอยพระพุทธรูปบาทของพระพุทธรูปเจ้านั้น มีความโยงใยอย่างแน่นแฟ้นกับความเชื่อที่ว่าดินแดนของตนเองเป็น “เขตศักดิ์สิทธิ์” ซึ่งพระพุทธรูปเจ้าเคยเสด็จมาและจะเป็นที่สถิตสถาพรของพระพุทธรูปตามพุทธรูปท่านาย (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2546: 120-122) โดยมีความเชื่อแบบเดียวกันคือ ทำให้ดินแดนที่รูปจำลองของรอยพระบาทนั้นประดิษฐานอยู่กลายเป็นดินแดนอันศักดิ์สิทธิ์ซึ่งพระพุทธรูปเจ้าเคยเสด็จมาโปรด และจะทรงคุ้มครองรักษาตลอดไป (นันทนา ชุตินวงศ์, 2533: 33)

พระพุทธรูปจำลองสี่รอย วัดเกาะวาลุการาม จังหวัดลำปาง

วัดเกาะวาลุการาม สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2430 เดิมพื้นที่วัดนี้เป็นเกาะกลางแม่น้ำวัง จึงเรียกกันว่า “วัดเกาะ” สังกัดคณะสงฆ์มหานิกาย ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อวันที่ 30 มิถุนายน พ.ศ. 2449 มีเนื้อที่ทั้งสิ้น 9 ไร่ 2 งาน ตั้งอยู่ที่ถนนตลาดเก่า อำเภอเมืองจังหวัดลำปาง เลียบแม่น้ำวังทางทิศเหนือ (กรมการศาสนา, 2532: 19-20)

มูลเหตุของการสร้างวัดเกาะวาลุการาม คือ ถนนตลาดจีนหรือตลาดเก่าในปัจจุบันนี้เป็นที่ตั้งของห้างร้านย่านค้าขายตลอดทั้งสาย เจ้าของห้างร้านโดยมากเป็นชาวต่างถิ่นไม่ใช่เป็นคนพื้นเมืองลำปางโดยตรง ส่วนใหญ่เป็นชาวพม่าที่มาทำป่าไม้และค้าขายชาวไทยใหญ่ ชาวอินเดีย ต่อมาชาวจีนเริ่มเข้ามาพร้อมกับเรือสินค้า บางครอบครัวอพยพมาจากบ้านเมืองอื่นมาตั้งรกรากขึ้นที่นี่ โดยมากอพยพมาจากภาคกลางเป็นต้นว่า กรุงเทพมหานคร ปากน้ำโพ นครสวรรค์ กำแพงเพชร ครอบครัวทั้งหลายเหล่านั้นเมื่ออพยพไปอยู่ที่ใดเป็นกลุ่มก้อนมักไปสร้างวัดให้ใกล้บ้านตนตามสมควรในที่ที่เหมาะสมเป็นของตนเองสักแห่งหนึ่ง หรือหลายแห่งแล้วแต่โอกาส เมื่อพ่อค้าแม่ค้าคบดีแถวถนนตลาดจีนเหล่านั้นตั้งใจจะสร้างวัดก็เห็นว่าเกาะกลางที่แยกแม่น้ำวังออกเป็นสองแควในแควใกล้หรือ

หลังบ้านของตนอยู่นี้พอจะข้ามไปมาอุปถัมภ์ทำบุญสุนทานได้สะดวก ทั้งตั้งอยู่ในที่แยกออกไปเป็นสัดส่วนต่างหาก ไม่ปะปนกับชุมชนคนค้าขายแต่อย่างใด เป็นทำเลร่มเย็นเหมาะสมเป็นบริเวณอารามสถานได้ดี ผู้ศรัทธาก่อตั้งในรุ่นแรก ๆ มีมากมายอาจกล่าวได้ว่า พ่อค้าแม่ค้า พาณิชย์ คหบดีที่ตั้งเคหสถานบ้านเรือนในแถวตลาดจันทลลอดทั้งสายได้ให้ความอุปถัมภ์ค้ำชูมาทั้งสิ้น

หลวงพ่อกريمة เจ้าอาวาสรูปแรกของวัดเกาะवालुการาม เป็นผู้นำในการสร้างเจดีย์สถาปัตยกรรมแบบพม่า รวมไปถึงมณฑปจตุรทิศศิลปะพม่าครอบพระพุทธรูปจำลองสี่รอย ซึ่งแกะสลักจากหินหยกขาวเมืองมณฑลทะเลย์ ประเทศพม่าหรือเมียร์มาร์ในปัจจุบัน แล้วนำลงเรือมา มีบันทึกว่า “วันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2467 หลวงกำจรวาณิช นางบุญชู สีนานนท์ ได้สร้างรอยพระพุทธรูปนี้ไว้” (กิตติศักดิ์ เสงษ์ภูมิกุล, 2553: 76-77) รอยพระพุทธรูปสี่รอย วัดเกาะवालुการาม จังหวัดลำปาง ถือเป็นสิ่งที่ควรเคารพบูชาตามคติพระพุทธรูปศาสนาประเภท “อุเทสิกะเจดีย์” คือ สิ่งที่ได้สร้างขึ้นเป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธรูปเจ้า หรือเป็นที่ระลึกถึงพระพุทธรูปองค์

ภาพที่ 1 พระพุทธรูปสี่รอย ศิลปะพม่า วัดเกาะवालุการาม จ.ลำปาง
ที่มา นายฤทธิเทพขาว พลอยทำ

จากประวัติศาสตร์ความเป็นมาของจังหวัดลำปางในช่วงยุคทองช่วงหนึ่ง (พ.ศ. 2425- 2440) สมัยเจ้าธนรัตน์ทชัยขวลิตเจ้าผู้ครองนคร ลำปางองค์ที่ 9 นครลำปางมีบทบาทเป็นศูนย์กลางการค้าที่สำคัญในฐานะของศูนย์กลางการค้าไม้สักภาคเหนือในสมัยนั้น ซึ่งในช่วงเวลาดังกล่าวนี้นี้เป็นช่วงเวลาที่มีการติดต่อค้าขายไม้และการเข้ามาทำสัมปทานไม้ในบริเวณภาคเหนือระหว่างอังกฤษ เจ้าเมืองลำปางและคหบดีชาวพม่า โดยได้ใช้แรงงานจากพม่าในการทำไม้มาสร้างวัดหรือสถานที่อันเป็นที่พึ่งทางจิตใจ

คติการสร้างพระพุทธรูปจำลองศิลปะพม่าในจังหวัดลำปาง

การสร้างรอยพระบาทในจังหวัดลำปาง โดยเฉพาะวัดเกาะวาลุการามเป็นศิลปะแนวคติ ความเชื่อของชาวพม่าซึ่งมีคติ คือ ให้ความเคารพต่อธรรมชาติที่มีบุญคุณทุกอย่าง เมื่อตนมีอาชีพตัดไม้โค่นต้นไม้ในป่าย่อมต้องขอขมาต่อธรรมชาติ หนทางหนึ่งก็คือ การสร้างวัดเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้ พร้อมกับอธิษฐานให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ในป่าปกป้องคุ้มครองตนเองมิให้มีภัย เมื่อชาวพม่าที่เข้ามาอาศัยอยู่ในลำปางจึงได้นำเอาศิลปกรรมแบบมณฑลพะเยาเข้ามาด้วย และความศรัทธาในพระพุทธศาสนาจึงได้สร้างวัดแบบศิลปะพม่าไว้หลายแห่ง ทั้งในด้านสถาปัตยกรรม การประดิษฐ์ตกแต่ง รวมไปถึงพุทธลักษณะของพระพุทธรูปจะเป็นแบบพม่า ดังนั้น งานสถาปัตยกรรมแบบพม่าในล้านนาที่ผ่านมาพบว่าส่วนใหญ่เป็นการสร้างขึ้นระหว่าง พ.ศ. 2400-2460 จึงมีรูปแบบและลักษณะดังกล่าว

ลักษณะของพระพุทธรูปที่รอยวัดเกาะวาลุการาม พระพุทธรูปจำลองสี่รอยสลักบนหินทรายสีขาว มีขนาดความกว้าง 1 เมตร 20 เซนติเมตร ความยาว 2 เมตร 20 เซนติเมตร พระพุทธรูปข้างซ้ายซ้อนกันสี่รอย นิ้วพระบาทเป็นรูปหอยสังข์ ลักษณะการวางลายลักษณะมงคล 108 ประการอยู่ในตาราง มีรูปธรรมจักรซ้อนดอกบัวบานอยู่ในตำแหน่งใกล้สันเท้า มีพระอรหันต์ประทับนั่งประนมมือบูชารอยพระบาทอยู่ทั้งขวาและซ้าย

รูปแบบศิลปะพระพุทธรูปที่รอยศิลปะมณฑลพะเยาที่วัดเกาะวาลุการามนั้น มีลักษณะรูปพระบาทซ้อนกันสี่รอย มีวงล้อมรอบรอยพระพุทธรูปสองแนวแกะสลักเป็นรูปสัตว์หิมพานต์วางเรียงเป็นแนวนอนรอบรอยพระบาท รอยพระบาทสามรอยด้านล่างแสดงลวดลายมงคลเหมือนกับลายมงคลวงนอกสูตรรอบรอยพระบาทรอยที่สี่ ลักษณะของรอย

พระบาทรอยที่สี่หรือชั้นบนสุด วางธรรมจักรซ้อนดอกบัวบานอยู่ในตำแหน่งใกล้สันเท้า นิ้วพระบาทเป็นรูปหอยสังข์ทั้ง 5 นิ้ว ซึ่งเป็นรูปแบบที่ปรับเปลี่ยนมาจากยุคพุกาม มีลักษณะการวางลายลักษณะมงคล 108 ประการสลักอยู่ในตารางสี่เหลี่ยมจัตุรัสเล็ก ๆ 108 ตาราง เต็มฝ่าเท้าและล้อมธรรมจักรที่อยู่ตรงสันเท้า 1 แถว เนื้อที่ด้านกว้างของฝ่าเท้าแบ่งออกเป็น 9 แถว รายการลวดลายมงคล 108 ประการน่าจะมีความใกล้เคียงตามแบบพุกาม การจัดระบบของมงคล 108 เป็นแผนผังจักรวาลในมิติด้านตั้ง แต่เรียงลายลักษณะฉนวนหรือเรียงเข้าหาสู่จุดศูนย์กลางคือธรรมจักรแบบของพุกาม เพียงแต่รูปธรรมจักรที่เคยอยู่กลางพระบาทเคลื่อนลงมาใกล้สันเท้าตามแบบมณฑลทะเลย์ โดยแถวบนสุดเป็นเครื่องประกอบบารมีของของกษัตริย์และพระเจ้าจักรพรรดิ เช่นเศวตฉัตร พระขรรค์ บัลลังก์ บัวสาย ส่วนกลางของแนวตารางปรากฏเป็นรูปปราสาท 3 ชั้นคล้ายเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ 22 หลัง ซึ่งหมายถึงสวรรค์กามาวจร 6 ชั้น พรหมโลก 16 ชั้น รอบรูปปราสาทเป็นพวงกิ่งเทวดา สัตว์ป่า หิมพานต์ ถัดไปจะเป็นเรื่องราวทวีปน้อย ๆ ทวีปทั้ง 4 ภูเขาทั้ง 7 แม่น้ำใหญ่ 7 สาย สระใหญ่ 7 สระ สระอินดาต ทะเลสาบ ต้นไม้ สิ่งของสถานที่ของมนุษย์โลกเรียงรอบตามตารางลงไปถึงด้านล่างธรรมจักรเป็นมหาสมุทรพร้อมด้วยสัตว์น้ำ ซึ่งเป็นส่วนประกอบทางรูปธรรมและนามธรรมของสุคติภพในจักรวาล ส่วนสัญลักษณ์แห่งโชคกลาง ความเจริญ และความอุดมสมบูรณ์ เช่น สังข์ขาวทักษิณาวาฏ ปลาทองคู่ กงจักรคู่ อยู่บริเวณด้านข้างของตาราง ซึ่งลวดลายมงคลน่าจะได้รับการปรับเปลี่ยนมาจากรอยพระพุทธรูปที่เจดีย์โลกนิรันดร์ และเจดีย์ชเวสิคน เมืองพุกาม เพียงแต่ลวดลายมงคลมีการยกยื้องตำแหน่งกันเล็กน้อย

เมื่อพิจารณาตามคติการสร้างรอยพระพุทธรูป จะเห็นได้ว่า ลักษณะรอยพระบาทนับตั้งแต่มีการสร้างนั้นได้มีการพัฒนาไปตามแนวความคิดมีลักษณะซับซ้อนขึ้นเป็นลำดับ มีการพัฒนารูปแบบไปในแต่ละประเทศ หลักฐานทางโบราณคดีที่เก่าที่สุดเกี่ยวกับการทำรูปพระบาทในประเทศพม่ามีอายุอยู่ในสมัยเมืองพุกาม พบรูปพระบาทปรากฏอยู่ในแผ่นหินบริเวณสถูปที่สำคัญและในงานจิตรกรรมภายในพุทธสถานหลายแห่งในพุกาม ความแพร่หลายของคติการบูชารูปพระบาทที่พบในพม่าคงได้รับแรงบันดาลใจจากการติดต่อกับศรีลังกาในพุทธศตวรรษที่ 17-18

รูปพระบาทสมัยพุกามตอนต้น ทำเป็นทรงแบบเรขาคณิตที่มีเส้นข้างขนานกัน บนฝ่าเท้ามีรูปมงคล 108 ประการตามคำบรรยายลักษณะในคัมภีร์ จัดเรียงบนฝ่าเท้าในพื้นที่ที่แบ่งเป็นตาราง เรียงเริ่มต้นที่ใต้หัวแม่โป้งทั้งซ้ายและขวาตามแนวนอน แล้วเวียนไป

โดยรอบทำวงแคบเข้าหาศูนย์กลาง เนื้อที่ด้านกว้างของฝ่าเท้าแบ่งเป็นเก้าแนว และนิ้วพระบาทมีเพียงวงก้นหอยและแนวเส้นโค้งประดับ

สมัยพุกามตอนปลาย คือพุทธศตวรรษที่ 18-19 มักมีรูปหอยสังข์เล็ก ๆ ประดับร่วมกับลายเส้นที่อยู่บนนิ้วเท้า และเนื้อที่ด้านกว้างของฝ่าเท้ามักแบ่งออกเป็น 8 แนว แต่สัญลักษณ์ 108 ทำตามระเบียบเดิมคือตั้งต้นที่ใต้นิ้วหัวแม่โป้ง ทำวงแคบเวียนเข้าสู่จุดศูนย์กลางที่เป็นรูปธรรมจักรขนาดเล็ก หลังพุทธศตวรรษที่ 22 พบว่า รูปธรรมจักรที่เคยอยู่กลางพระบาทจะเคลื่อนที่ลงมาใกล้เส้นเท้าและมีลักษณะคล้ายดอกบัวบานมากกว่าจักรรูปมงคล 108 มีทั้งเรียงเป็นแนวตามตารางแบบพุกาม และเรียงตามระบบใหม่เป็นวงแทรกอยู่ในธรรมจักรที่มีขนาดใหญ่เกือบเต็มส่วนกว้างของเท้า

ประมาณพุทธศตวรรษที่ 23 รอยพระบาทที่พบในพม่ามีลักษณะคล้ายเป็นสี่รอยซ้อนกันอยู่ โดยทำตามคติที่ว่ารอยพระบาทนี้ได้ถูกประทับลงบนจุดเดียวกับที่พระพุทธเจ้าในอดีตทั้งสามเคยประทับไว้ ทำให้เชื่อว่าความบังดาลใจในการทำรอยพระบาทสี่รอยนี้ไม่ได้รับมาจากลังกา และดูไม่นิยมในคติที่อ้างถึงพระจริยาวัตรของพระพุทธเจ้าศากยมุนี ว่าเป็นเพียงการกระทำซ้ำซ้อนย้อนรอยอดีตที่ผ่านมาแล้วตามคติที่ว่ารอยพระบาทนี้ได้ถูกประทับลงบนจุดเดียวกันกับที่พระพุทธเจ้าในอดีตทั้งสามได้เคยประทับไว้ คตินี้มีความเชื่อในสภาวะและความสืบต่อเป็นนิรันดร์ของพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า แต่การแสดงออกของคตินี้ในรูปพระบาทสี่รอยซ้อนกันมิได้พบทั่ว ๆ ไปในทุกสถานที่และพบได้น้อยมากในพม่า ด้วยเหตุนี้ การศึกษารูปแบบรอยพระบาทสี่รอยจึงไม่ได้มีการศึกษาการจัดวางรูปแบบและส่วนองค์ประกอบของรอยพระบาทสี่รอยมากนัก ซึ่งรอยพระบาทสี่รอยศิลปะมณฑลเฉลยี่ ที่ประดิษฐาน ณ วัดเกาะวาลุการามจึงมีเอกลักษณ์เฉพาะที่ไม่เหมือนกับรอยพระบาทในสมัยอื่น

จากประวัติศาสตร์และศิลปะพม่าหรือเมียนมาร์แบ่งเป็น 4 ระยะเวลา (เชษฐ ติงส์ ญูชลี, 2558: 296-297) คือ สมัยที่ 1 (พุทธศตวรรษที่ 12-16) ศิลปะเขตรและสะเทิม สมัยที่ 2 (พุทธศตวรรษที่ 16-19) ศิลปะพุกาม สมัยที่ 3 (พุทธศตวรรษที่ 19-23) ศิลปะอังวะและมอญหงสาวดี และสมัยที่ 4 (พุทธศตวรรษที่ 23-25) ศิลปะอมรปุระและมณฑลเฉลยี่ ข้อมูลของพระบาทสี่รอยที่นำมาจากเมืองมณฑลเฉลยี่เพื่อประดิษฐาน ณ วัดเกาะวาลุการาม ในปี พ.ศ. 2467 ซึ่งอยู่ในยุคศิลปะมณฑลเฉลยี่และในการศึกษาเรื่องรอยพระบาทสี่รอยที่มีการพบว่ามีการสร้างพระบาทสี่รอยในพุทธศตวรรษที่ 23 คือ ยุคศิลปะมณฑลเฉลยี่ที่

เป็นศิลปะสุดท้ายในระบบการปกครองแบบจารีตโบราณของพม่า ซึ่งสมัยมณฑลละเลยนั้น ศิลปะสกุลช่างต่าง ๆ ในเมียนมาร์ได้ถูกหล่อหลอมเป็นหนึ่งเดียวที่มีเอกลักษณ์เป็นสามัญในทุกสกุลช่าง หรือที่นักประวัติศาสตร์นิยมเรียกว่าเป็นยุคทองหรือสมัยที่เป็นยุคทองของศิลปะแบบบริสุทธิของพม่า (สมเกียรติ โล่เพชรรัตน์, 2550: 56) เพราะศิลปะทุกสกุลช่างต่างเป็นศิลปะร่วมสมัยที่มีจุดหลักสำคัญแบบมณฑลละเลยอันเดียวกันอย่างมีเอกภาพทั้งหมดในยุคสมัยนี้ เพราะเมืองราชธานีมณฑลละเลยมีความหมายทางพุทธจักรอันหมายถึงศูนย์กลางจักรวาลทางพระพุทธศาสนา ศิลปะมณฑลละเลยช่วงอายุในสมัยหลังสุดในช่วงสมัยประวัติศาสตร์พม่ายังคงไว้ซึ่งความงดงาม อ่อนช้อย อ่อนหวาน นุ่มนวลประติประดอย ไม่แพ้ความงามของศิลปะยุคสมัยอื่น (สุภัทรดิศ ดิศกุล, 2540: 110) ในส่วนของพระพุทธรูปแบบมณฑลละเลยมักหล่อด้วยสำริดหรือนิยมแกะสลักด้วยไม้แล้วปิดทองตาม สำหรับงานไม้แกะสลักที่มณฑลละเลยนี้จัดว่าเป็นฝีมือชั้นเยี่ยมมีชื่อเสียงอย่างมาก หรือหินหยกสีขาวแกะสลักเช่น พระพุทธรูปหินอ่อนซึ่งไม่ปรากฏมากนักในที่อื่น ๆ จึงเป็นลักษณะเด่นประการหนึ่งของศิลปะรูปแบบมณฑลละเลย โดยเฉพาะพระพุทธรูปหยกขาวใหญ่ที่สุดในโลกที่วัดเจ้าตอจีแกะสลักด้วยหยกขาวแท้ซึ่งมีความสวยงามเป็นอย่างมาก ส่วนพระพุทธรบาทสี่รอยหยกขาวฝีมือช่างมณฑลละเลยที่วัดเกาะวาลุการาม จังหวัดลำปาง ก็มีความสวยงามเช่นกัน

เมื่อมีการสร้างและแนวคิดเกี่ยวกับรอยพระพุทธรบาทมีปรากฏหลักฐานว่า พระพุทธรบาทซ้อนสี่รอยมิได้พบทั่ว ๆ ไปในประเทศพม่า ทำให้นักโบราณคดีสันนิษฐานว่า แรงบันดาลใจในการสร้างรอยพระบาทซ้อนกันสี่รายน่าจะเกิดขึ้นมาก่อนในภาคเหนือหรืออาณาจักรล้านนาของประเทศไทย โดยในพุทธศตวรรษที่ 21 นิยมทำรอยพระพุทธรบาทสี่รอยซ้อนกัน แสดงเป็นรอยสัมผัสของฝ่าเท้าของพระพุทธเจ้าในอดีตทั้ง 3 พระองค์ และขององค์พระศรีศากยมุนีที่ได้ประทับลงไว้ ณ ตำแหน่งเดียวกัน ตำนานหรือวรรณคดีท้องถิ่นที่เขียนขึ้นในสมัยเดียวกันเล่าถึงเหตุการณ์ที่ได้เกิดขึ้นซ้ำแล้วซ้ำอีกในสมัยของพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์ ว่าสถานที่หลายแห่งในดินแดนแถบนั้นทั้งหมดได้รับพระพรและการพิทักษ์จากจากพระพุทธเจ้า ไม่เพียงแต่พระองค์เดียวแต่จากองค์อื่น ๆ ที่ได้อุบัติมาแล้วและที่จะเกิดตามมาในอนาคตอีกด้วยเช่น ตำนานพระพุทธรบาทสี่รอย ตำนานพระเจ้าเลียบโลก หรือพุทธตำนาน ตัวอย่างเช่น ตำนานพระเจ้าเลียบโลก ฉบับของวัดกุคำ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ เป็นต้น ความเชื่อเช่นนี้ได้แพร่หลายอยู่ในภาคพื้นเอเชียอาคเนย์ และการทำรูปรอยพระพุทธรบาทสี่รอยซ้อนกันมิได้มีอยู่ในประเทศไทยเท่านั้น แต่พบในเขมร และพม่าด้วย

เพียงแต่ไม่มีตัวอย่างใดที่บ่งบอกว่าเก่าแก่กว่าที่ได้พบในล้านนาคือสมัยปลายพุทธศตวรรษที่ 20 หรือต้นพุทธศตวรรษที่ 21 และรูปพระบาทหนึ่งในจำนวนนี้มีจารึกยืนยันว่าทำขึ้นเมื่อ พ.ศ.2025 (นันทนา ชุตินวงศ์, 2533: 38) จากสภาพภูมิศาสตร์ที่ใกล้ชิดกันนี้เองทำให้รูปแบบศิลปกรรมแพร่ขยายเข้ามาสู่ศิลปะมณฑลพะเยา แต่รูปแบบลวดลายในรอยพระบาทสะท้อนให้เห็นถึงการมีลักษณะเฉพาะตัวและรักษาเอกลักษณ์ของศิลปะมณฑลพะเยาเพราะไม่พบการวางลวดลายมงคลบนรอยพระบาทแบบมณฑลพะเยาในที่ใด ๆ เลย

ในการศึกษาประวัติศาสตร์ศิลปะของพม่าได้กล่าวถึงงานประติมากรรมพระพุทธรูปหายากไว้น้อยมาก และจังหวัดลำปางเป็นอีกจังหวัดหนึ่งที่มีวัดสร้างตามแบบสถาปัตยกรรมพม่าอันวิจิตรสวยงามชวนให้น่าศึกษาเรียนรู้หลายแห่ง แต่พระพุทธรูปจำลองสี่รอยหายากศิลปะมณฑลพะเยาที่วัดเกาะวาลุการามยังไม่เป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลายทั้งที่มีความงดงามและมีคุณค่ามหาศาลในฐานะปูมหมายเหตุบอกเล่าเรื่องราวภูมิหลังครั้งเก่า และเป็นศิลปกรรมแบบพม่าที่รุ่งเรืองทางภาคเหนือของไทย ดังนั้น การศึกษารูปแบบทางศิลปะของพระพุทธรูปสี่รอยโดยเฉพาะงานประติมากรรมแกะสลักบนหายากด้วยช่างมณฑลพะเยาจึงเป็นงานพุทธศิลป์ที่ควรค่าต่อการศึกษาค้นคว้าหาความรู้เรื่องศิลปะการสร้างที่มีจำกัดมากในยุคปัจจุบัน ทั้งคุณค่าของความเชื่อและการบูชารอยพระพุทธรูปในล้านนากับประเทศพม่า รวมถึงการอนุรักษ์ การพัฒนา และการจัดงานประเพณีการบูชารอยพระพุทธรูปที่ไว้เป็นที่ระลึกถึงพระพุทธเจ้าและคำสอนพระพุทธศาสนาของชาวจังหวัดลำปางที่ปรากฏในวัดเกาะวาลุการาม จังหวัดลำปางสืบต่อไป

สรุป

รอยพระพุทธรูปเป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธเจ้า สร้างขึ้นเพื่อเป็นเครื่องหมายแห่งการเสด็จเข้ามาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในดินแดนนั้น ๆ เพื่อการเคารพบูชา และเพื่อระลึกถึงองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า การบูชารอยพระพุทธรูปในสังคมที่พระพุทธศาสนาได้กลายมาเป็นศาสนาหลักนั้นได้ชี้ให้เห็นถึงกระบวนการปรับและรับวัฒนธรรมจากภายนอกให้เข้ากับพื้นถิ่นได้อย่างกลมกลืน ลักษณะที่ไม่ตายตัวในการสร้างสัญลักษณ์ทางคติพุทธศาสนาได้ส่งเสริมให้พระพุทธศาสนาแผ่ไปได้ในผู้คนทุกระดับชั้นและมั่นคงยืนนานจนกระทั่งคติในการบูชารอยพระพุทธรูปได้กลายเป็นประเพณีที่มีการเฉลิมฉลองหรือไปเคารพสักการะตามเทศกาล หรือไปจาริกแสวงบุญตามแหล่งอันเป็นที่ประดิษฐานรอย

พระพุทธรูปนั้น เป็นการสืบต่อพระพุทธรูปศาสนาให้คงอยู่สืบไป

บรรณานุกรม

- กรมการศาสนา. (2532). **ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 8**. กรุงเทพมหานคร: กระทรวงศึกษาธิการ.
- กิตติศักดิ์ เสงฆฎีกุล. (2553). **กาดกองต้า ย่านเก่าเล่าเรื่องเมืองลำปาง**. พิมพ์ครั้งที่ 2. นนทบุรี: โรงพิมพ์มติชน ปากเกร็ด.
- เชษฐ ติงสัญชลี. (2558). **ประวัติศาสตร์ศิลปะ อินเดียและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้**. กรุงเทพมหานคร: มิวเซียมเพรส.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (2511). **อธิบายเรื่องพระบาท**. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร.
- นันทนา ชุตินวงศ์. (2533). **รอยพระพุทธรูปในศิลปะเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์**. กรุงเทพมหานคร: ด้านสุทธาการพิมพ์.
- พรศิลป์ รัตนชอุเดช. (ม.ป.ป.) **ภาพถ่ายเส้นพุทธศิลป์ล้านนา**. จัดพิมพ์เนื่องในวาระเกษียณอายุราชการ ณ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ วัดสวนดอก 30 กันยายน 2554.
- พระปริยัติโมลี (ฟื้น ปาสาทิโก). (2496). **รอยพระพุทธรูป**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ ร.ส.พ.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2534). **พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปลชุด 91 เล่ม**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- มณวิภา เจียจันทร์พงษ์. (ม.ป.ป.) **รายงานการวิจัยการศึกษาเรื่องตำนานพระพุทธรูป และพระธาตุ**. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร.
- มณฑีร ศุภลักษณ์. (2541). **รอยพระพุทธรูปในประเทศไทย**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส.ที.พี. เวิลด์ มีเดีย จำกัด.

มณีรัตน์ รัตน์ง. (2546). **ประติมากรรมประดับศาสนสถานพม่าในเมืองลำปาง**. เชียงใหม่ : ภาควิชาศิลปะไทย คณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

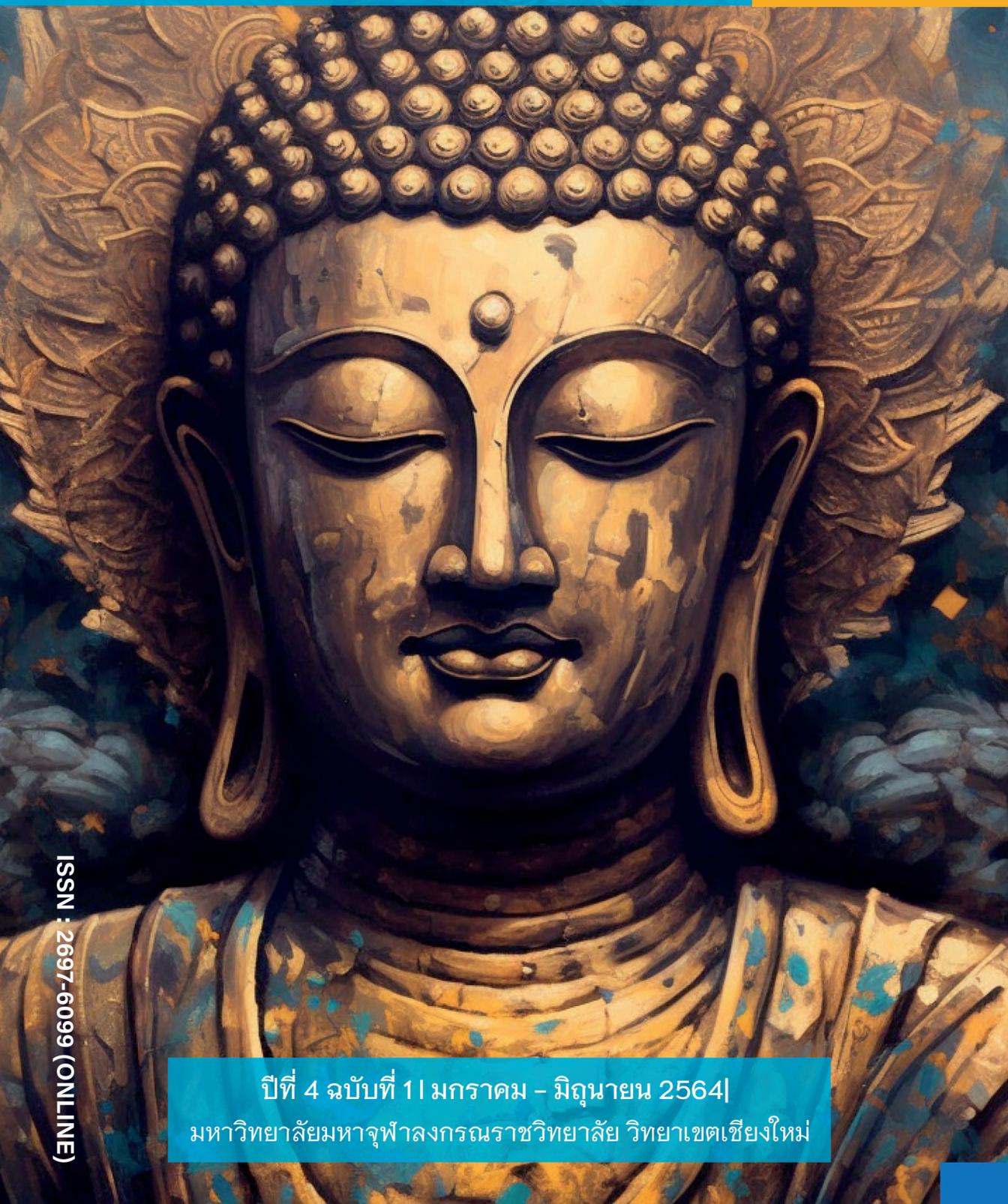
ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (2546). **ศิลปะล้านนา**. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร.

สมเกียรติ โล่เพชรรัตน์. (2550). **พระพุทธรูปศิลปะพม่า ประวัติศาสตร์ชนชาติพม่ากับประติมากรรมในพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: สยามอินเตอร์เนชั่นแนล บุคส์.

สุภัทรดิศ ดิศกุล. (2540). **ประวัติศาสตร์ศิลปะประเทศไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน.

วารสารพุทธศิลปกรรม
JOURNAL OF BUDDHIST ARTS

02

ISSN : 2697-6099 (ONLINE)

ปีที่ 4 ฉบับที่ 11 มกราคม - มิถุนายน 2564
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่

พุทธจิตรกรรมล้านนาในการสืบทอดพระพุทธศาสนา Buddha painting Lanna in the succession of Buddhism

สุรพล มาประจักษ์

พูนชัย ปันธิยะ

Surapon Maprajak, Poonchai Pathiya

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่

Mahachulalongkornrajavidyalaya University Chiang Mai

Corresponding Author, Email: Email: surapon_MA@gmil.com

บทคัดย่อ

จากการศึกษา พุทธจิตรกรรมล้านนา เป็นการวาดภาพหรือระบายสีด้วย
ลวดลายอันเกิดจากสัญญาอันวิจิตรของจิตรกร จิตรกรรมเป็นศิลปะงานช่างที่มีความสำคัญ
เพราะนอกจากจะเป็นสิ่งที่สร้างขึ้น เพื่อตอบสนองต่อเงื่อนไขการดำรงอยู่ของสังคมในอดีต
โดยทุกอย่างมาจากพระพุทธศาสนาไม่ว่าวัฒนธรรมประเพณี ความคิด ความเชื่อ ล้วนมีพื้น
ฐานมาจากคำสอนทางพระพุทธศาสนา ร่องรอยวิถีการดำเนินชีวิตของมนุษย์ เช่น จิตรกรรม
ฝาผนังในวิหารวัดบวรศรีรัตนาราม ตำบลท่าศาลา อำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่ มี
ทั้งหมด 6 เรื่อง คือ เตมียชาดก สุวรรณสามชาดก เนมิราชชาดก มโหสถชาดก วิธูรบัตถิต
ชาดก และเวสสันดรชาดก มุ่งเน้นตามวิถีพุทธ ที่เชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม คุณธรรม จริยธรรม
โดยภาพจิตรกรรมได้สอดแทรกคำสอนในพระพุทธศาสนาเข้ามาในเนื้อเรื่องด้วย เช่น บาง
เรื่องได้สอดแทรกคำสอนเรื่องการทำบุญบารมี 10 ได้แก่ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ
ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา อุเบกขา ทุกเรื่องสอนไม่ให้ประมาทในชีวิตและยังเป็นการเติม
เต็มบารมีเพื่อให้บรรลุเป้าหมายอันสูงสุดในพระพุทธศาสนา

คำสำคัญ: พุทธจิตรกรรม, การสืบทอด, พระพุทธศาสนา

Abstract

The study of Buddhist painting. The painting or painting with the pattern of the painful contract of the painter. Painting is an important art form. Because it is built. In response to the conditions of the existence of society in the past. Everything from Buddhism, regardless of culture, tradition, thought, belief are based on Buddhist teachings. The way of life of man such as mural painting in the temples of Wat Buakkhrokuang, Tha Sala Sub-district, Mueang District, Chiang Mai Province. it was found in six Jàtakas stories were painted i.e. Temiya Jàtaka, Suvannasam Jàtaka, Nemiraj Jàtaka, Mahosatha Jàtaka, Vidhurabanthita Jàtaka and Vessantara Jàtaka. All mural paintings focused the Buddhist way that related to the doctrines of Kamma, virtues and moral. The mural painted reflected the Buddhist Doctrines as the Ten Perfections viz. Dàna: giving, Sāla: morality, Nekkhamma: renunciation, Panjà: wisdom, Viriya: energy, Khanti: forbearance, Sacca: truthfulness, Adhiññhàna: self-determination, Mettà: loving-kindness and Upekkhà: equanimity. All mural paintings reflected the non-negligence or heedfulness in life and to complete the perfections to reach the Ultimate Goal of Buddhism.

Keywords: Buddha painting Lanna, Succession, Buddhism

บทนำ

พระพุทธศาสนาเป็นส่วนสำคัญอย่างยิ่งของวิถีชีวิตของชาวล้านนามาช้านาน ศิลปะของล้านนาได้รับแรงบันดาลใจส่วนใหญ่มาจากศาสนาพุทธ หลักฐานสำคัญของประวัติศาสตร์ศิลป์ล้านนา ได้ถูกจารึกไว้ในสถาปัตยกรรมและการตกแต่งวัด ไม่ว่าจะเป็นจิตรกรรมภาพวาดฝาผนัง ประติมากรรม และงานฝีมือนานาชาติที่สรรสร้างขึ้นอย่างบรรจง เพื่อเป็นพุทธบูชา

จิตรกรรมเป็นศิลปะที่สะท้อนให้เห็นภูมิปัญญาของจิตรกรผู้สร้างสรรค์จินตนาการและแรงบันดาลใจ พร้อมทั้งรวบรวมความรู้สาขาอื่นๆ มาใช้แล้วถ่ายทอดความคิด ความรู้สึกออกมาเป็นภาพเขียนโดยบอกเล่าเรื่องราวทางพระพุทธศาสนา วิถีชีวิตชุมชน วัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณีในยุคหนึ่งๆ โดยเฉพาะจิตรกรรมฝาผนังซึ่งเป็นจิตรกรรมเนื่องในพระพุทธศาสนาที่มีแบบแผนสืบทอดกันมาเป็นประเพณีอันยาวนานเกิดจากความพากเพียรและพลังศรัทธาในพระพุทธศาสนาของจิตรกรเอง เพื่อชักชวนให้ผู้ชมที่ได้ฟังพระธรรมเทศนา แล้วเห็นภาพเขียนแสดงเรื่องตามที่ได้รับฟังมา คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าจะติดหู ติดตาและติดอยู่ในใจ ทำให้เกิดความศรัทธาเลื่อมใสยิ่งขึ้น

ความหมายของพุทธจิตรกรรม

งานจิตรกรรม เป็นสื่อของการบันทึกเรื่องราวต่างๆ ให้แก่สังคม แทนการสอนด้วยวาจา จิตรกรรม หรือภาพเขียนฝาผนังที่อยู่ในโบสถ์วิหาร มักแสดงเรื่องราวที่ต้องการถ่ายทอดออกสู่สังคม อย่างมีระบบ เพื่อแสดงความสำคัญเฉพาะ การวางเค้าโครงเรื่องราวของภาพจิตรกรรม การวางโครงสร้างของสี ขนาดสัดส่วนของคน สัตว์ และสิ่งของต่างๆ ซึ่งประกอบเป็นเรื่องราวนั้น ต้องวางเค้าโครงในลักษณะที่ส่งเสริมองค์พระประธาน ให้มีลักษณะเด่น จะเห็นได้ว่า ภาพเขียนฝาผนังในโบสถ์วิหารต่างๆ ทำให้เราเกิดความรู้สึกสงบร่มเย็น เพราะมีการวางเค้าโครงของการใช้สี เส้น รูปทรงต่างๆ ของภาพจิตรกรรมแวดล้อมพระประธานอย่างถูกต้องจิตรกรรม คือ งานศิลปะสาขาหนึ่งที่เรียกว่า วิจิตรศิลปะหรือวิสุทธิศิลปะ หมายถึง ศิลปะบริสุทธิ์ ซึ่งเกิดจากการสร้างสรรค์ของจิตรกร ให้ปรากฏออกมาเป็นภาพเขียน คือ เป็นการสร้างสรรค์สิ่งที่เป็นนามธรรมให้ปรากฏเป็นรูปธรรม อันจะทำให้ผู้ชมรู้สึกได้โดยทางอินทรีย์สัมผัส ที่ทำให้เกิดความประจักษ์แห่งศิลปะนั้น และมีผลให้จิตใจเป็นสุขในทางคุณธรรม จริยธรรม และสุนทรียศาสตร์ นั่นก็คือจิตรกรรมเป็นเครื่องส่งเสริมให้จิตใจสูงขึ้น ถ้าจิตรกรรมใดไม่ทำให้ผู้ชมเกิดความรู้สึกปีติยินดีอิ่มเอิบใจ หรือสะท้อนใจแล้วจิตรกรรมนั้นก็ไม่มีคุณค่า ไม่สามารถเรียกว่าเป็นศิลปกรรมหรืออีกทางหนึ่ง หากจิตรกรรมนั้นมีคุณค่า แต่ผู้ชมนั้นเป็นผู้ที่ขาดอินทรีย์สัมผัส ก็ไม่สามารถเกิดความประจักษ์แห่งศิลปกรรมนั้นได้ (วรรณิกา ณ สงขลา, 2528: 1)

ในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย พระพุทธเจ้าได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า “..เมื่อมีน้ำย้อม ครั่ง ขมิ้น สีเขียวหรือสีแดงอ่อน ช่างย้อมหรือจิตรกรพึงเขียนรูปภาพ

สตรีหรือรูปภาพบุรุษให้ได้สัดส่วนครบถ้วนลงบนแผ่นกระดาษที่ขัดดีและผาผั่งหรือแผ่นผ้า” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 16 ข้อ 64: 124) ในชั้นชวาวรรค พระพุทธองค์ได้ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย แม้ภาพจิตรกรรมที่เขาเขียนไว้นั้นจิตรกรก็คิดด้วยจิตนั่นเอง จิตนั่นเองวิจิตรกว่าภาพจิตรกรรมที่เขาเขียนไว้นั้น” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 17 ข้อ 100: 191) ส่วนในขุททกนิกาย เถรีคาถา พระสุภาชีวกัมพวิภาเถรีได้กล่าวว่า “..เหมือนบุคคลได้เห็นภาพจิตรกรรมที่จิตรกรได้ระบายด้วยหรรดาลทำไว้ที่ผาผั่งในจิตรกรรมนั้น” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 26 ข้อ 395: 620) ในการเขียนจิตรกรรมนั้น จิตของจิตรกรก็ย่อมต้องนึกคิดเรื่องราวต่างๆ นานัปการ ที่ตนจะเขียน เช่น เรื่องสวรรค์ นรก ซึ่งถือได้ว่าเป็นการเขียนภาพนั้น จิตของจิตรกรก็ได้ท่องเที่ยวและนึกคิดไปตามเนื้อเรื่องที่ตนได้วาดเหล่านั้นด้วย ฉะนั้นจิตรกรรมจึงเป็นภาพที่ได้บันทึกถึงการท่องเที่ยวไปของจิตที่เป็นไปตามการนึกคิดของจิตรกร ในอรรถกถาพระไตรปิฎกได้ขยายความไว้ว่า บทว่า จรณ นาม จิตต ได้แก่ วิจรณจิต (ภาพเขียน), พรหมณ์ผู้เป็นเจ้าของลัทธิชื่อว่า สังฆพรหมณ์ มีอยู่พวกเขาให้สร้างแผ่นผ้าแล้วให้ช่างเขียนภาพแสดงสมบัติและวิบัตินานัปการ โดยเป็นสวรรค์ เป็นนรกลงในแผ่นภาพนั้นแสดง (ถึงผลของกรรม) ว่า ทำกรรมนี้แล้ว จะได้รับผลนี้ ทำกรรมนี้แล้วจะได้รับผลนี้ ถือเอาจิตรกรรมนั้นเที่ยวไปและในคัมภีร์อรรถกถาธรรมสังคณี ได้กล่าวเน้นและขยายความถึงกระบวนการการทำงานของจิตในการสร้างสรรค์งานจิตรกรรมไว้ว่า จริงอยู่ ชื่อว่า วิจิตรอื่นยิ่งกว่าจิตรกรรม ไม่มีในโลก ธรรมดาว่าลวดลายแม้ในความวิจิตรนั้น ก็เป็นความวิจิตร คือความงดงามยิ่งนัก พวกจิตรกรเมื่อกระทำ จิตรกรรมนั้นก็เกิดสัญญาอันวิจิตรว่า รูปมีอย่างต่างๆ เราควรทำอย่างนี้ในที่นี้ดังนี้ การทำอันวิจิตร อันสำเร็จแล้วด้วยกิจมีการเขียน การระบายสี การทำสีให้เรื่องรองและการสลัสีเป็นต้น ย่อมเกิดขึ้นด้วยสัญญาอันวิจิตร รูปอันวิจิตรอย่างใดอย่างหนึ่ง ในความวิจิตรกล่าวคือ ลวดลายย่อมสำเร็จแต่จิตรกรรมนั้น การเกิดขึ้นแห่งศิลปะอันวิจิตรอย่างใดอย่างหนึ่งในโลกอย่างนี้ ศิลปะทั้งหมดนั้นอันจิตเท่านั้นคิดว่า รูปนี้จะมีข้างบนของรูปนี้ รูปนี้จะมีข้างล่างของรูปนี้ รูปนี้จะมีที่ข้างทั้ง 2 ของรูปนี้แล้ว จึงกระทำจิตรกรรมนั้นอันข้างล่างให้วิจิตรแล้ว

สรุปได้ว่า พุทธจิตรกรรม หมายถึง การวาดภาพหรือระบายสีด้วยลวดลายอันเกิดจากสัญญาอันวิจิตรของจิตรกร มีการกระทำกิจกรรมด้วยการเขียน การระบายสี การทำสีให้เรื่องรองและการสลัสี เป็นต้น ลงบนพื้นผิวที่ราบเรียบหรือแผ่นกระดาษ ผืนผ้า ผาผั่ง ด้วยความวิจิตรแห่งจิตของจิตรกรอันเป็นเรื่องราว ที่เกี่ยวเนื่องในพุทธศาสนา เช่น

เรื่องพุทธประวัติชาดก ไตรภูมิ ปรีศนาธรรม เป็นต้น ที่จิตรกรสร้างสรรค์ขึ้น จากความคิด ความบันดาลใจและจินตนาการจนเกิดเป็นมโนภาพ และด้วยพลังแห่งสมาธิ ฝีมือ ความชำนาญ ความประณีตและแรงศรัทธา ถ่ายทอดออกมาจากมโนทัศน์ให้ปรากฏเป็นภาพเขียน คือ การสร้างสรรค์ สิ่งที่เป็นนามธรรม ให้ปรากฏเป็นรูปธรรม ให้ผู้รับรู้หรือผู้ชม ได้รู้สึก โดยทาง อินทรีย์สัมผัสในระดับปรากฏการณ์ นอกจากเป็นการประดับตกแต่งแล้ว ยังเป็นการเล่าเรื่อง และแสดงธรรมบางประการ ไปด้วย สะท้อนให้เห็นความเป็นไปทางประวัติศาสตร์โบราณ ชีวิต ความเป็นอยู่ของคนแต่ละยุค แต่ละสมัย และทำให้เกิดประจักษ์แห่งศิลปะนั้นด้วย

จิตรกรรม เป็นศัพท์บัญญัติเพื่อให้มีความหมายตรงกับคำว่า Painting ในภาษาอังกฤษ ซึ่งหมายถึง “รูปสี่หรือรูประบายสี” ดังนั้น ความหมายของจิตรกรรมจึงมีพิเศษกว่า การวาดเขียนหรือรูปภาพโดยทั่วไป กล่าวคือ เป็นการวาดเขียนที่ใช้สีต่างๆ หรือรูปภาพ ระบายสี ส่วนการวาดเขียนหรือรูปภาพโดยทั่วไปที่เขียนหรือวาดด้วยสีเดี่ยวนั้น หมายถึง “การวาดเขียนหรือวาดเส้น” ซึ่งตรงกับคำภาษาอังกฤษ ว่า Drawing เมื่อกล่าวคำว่า “จิตรกรรมไทย” หมายถึง ภาพระบายสี ฝีมือจิตรกรไทย ซึ่งคำว่า จิตรกรรมไทยนี้ มิได้สงวน ใช้เรียกเฉพาะจิตรกรรมแบบไทยประจำชาติหรือแบบไทยประเพณี (Thai traditional painting) เท่านั้น แต่ยังมีความหมายรวมไปถึงจิตรกรรมแบบอื่นๆ ที่เป็นฝีมือของจิตรกรรม ไทยรวมทั้งจิตรกรรมแบบไทยร่วมสมัย (Thai contemporary painting) ด้วยจิตรกรรม ไทย มักเป็นภาพเขียนสี ซึ่งมักเขียนไว้ตามอาคาร ศาสนสถานในพุทธศาสนา เช่น โบสถ์ วิหาร ศาลาการเปรียญ คูหาภายในสถูปเจดีย์ปราสาทตลอดจนถึงผนังถ้ำ จิตรกรรมไทยส่วน มาก จะเป็นเรื่องราวที่เกี่ยวกับพุทธศาสนาเช่นเรื่องพุทธประวัติชาดก ไตรภูมิและปรีศนา ธรรม เป็นต้น จุดประสงค์ของการเขียนภาพจิตรกรรม นอกจาก เป็นการประดับตกแต่งแล้ว ยังเป็นการเล่าเรื่องและแสดงธรรมบางประการไปด้วยจิตรกรรมฝาผนัง นอกเหนือไปจาก การให้ความรู้ความเพลิดเพลินแล้ว ยังสะท้อนให้เห็นความเป็นมาทางประวัติศาสตร์และ วิธีชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนแต่ละยุค ซึ่งจิตรกรจะเขียนสภาพชีวิตสังคมในยุคสมัย นั้นสอดแทรกไว้ด้วย (จิรพันธ์ สมประสงค์, 2532: 117) จิตรกรรม หมายถึง ผลงานศิลปะที่ แสดงออกด้วยการขีดเขียน การวาด และระบายสี เพื่อให้เกิดภาพ เป็นงานศิลปะที่มี 2 มิติ เป็นรูปแบบไม่มีความลึกหรือขนุนหนา แต่สามารถเขียนลงตาให้เห็นว่ามีความลึกหรือขนุน ได้ ความงามของจิตรกรรมเกิดจากการใช้สีในลักษณะต่างๆ กัน (โครงการพัฒนาบทเรียน E-learning, จิตรกรรม (Painting), 2560: ออนไลน์)

จิตรกรรมเป็นศิลปะที่สะท้อนให้เห็นภูมิปัญญาของจิตรกรผู้สร้างสรรค์จินตนาการและแรงบันดาลใจ พร้อมทั้งรวบรวมความรู้สาขาอื่นๆ มาใช้แล้วถ่ายทอดความคิดความรู้ที่ออกมาเป็นภาพเขียน (กรมศิลปากร, 2539: 143) บอกเล่าเรื่องราวทางพระพุทธศาสนา วิถีชีวิตชุมชน วัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณีในยุคหนึ่งๆ โดยเฉพาะจิตรกรรมฝาผนังซึ่งเป็นจิตรกรรมเนื่องในพระพุทธศาสนาที่มีแบบแผนสืบทอดกันมาเป็นประเพณีอันยาวนานเกิดจากความพากเพียรและพลังศรัทธาในพระพุทธศาสนาของจิตรกรเอง เพื่อชักชวนให้ผู้ชมที่ได้ฟังพระธรรมเทศนาแล้วเห็นภาพเขียนแสดงเรื่องตามที่ได้รับฟังมา คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าจะติดหูติดตาและติดอยู่ในใจ ทำให้เกิดศรัทธาเลื่อมใสยิ่งขึ้น

จิตรกรรมในพุทธศาสนา

เริ่มสมัยประวัติศาสตร์ เมื่อวัฒนธรรมทางศาสนาแพร่หลายเข้ามา ศิลปกรรมและภาษา หนังสือ ก็ย่อมแพร่หลายเข้ามาพร้อมกันด้วย ศิลปกรรม เป็นอุปกรณ์สำคัญ ในการสั่งสอน โดยการถ่ายทอดเรื่องราวด้วยภาพ เพื่อให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธาในศาสนา ในหมู่ประชาชนได้ดียิ่งขึ้น แหล่งกำเนิดศาสนาที่เผยแพร่เข้ามานั้น คือ ประเทศอินเดียอารยธรรมอินเดียซึ่งแพร่หลายออกสู่โลกภายนอกราว 2,000 ปีมาแล้ว เข้ามาสู่ประเทศไทยเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 10 - 11 ก่อให้เกิดวัฒนธรรมที่เรียกว่า ทวาราวดี ซึ่งรับนับถือพุทธศาสนา ศิลปกรรมในวัฒนธรรมทางทวาราวดี ทำหน้าที่ถ่ายทอดคำสอนในพุทธศาสนาให้เป็นรูปธรรม เช่น สร้างพระพุทธรูป หรือสร้างงานประติมากรรมเล่าเรื่องในศาสนา เช่น พุทธประวัติชาดก โดยสลักลงบนหิน หรือใช้ปูนปั้น รวมทั้งสร้างอาคารศาสนสถานที่เกี่ยวข้องปรากฏเป็นหลักฐานร่องรอยให้เห็นอยู่ แต่ไม่เหลือปรากฏหลักฐานทางด้านจิตรกรรม คงชำรุดเสียหายไปหมดแล้ว เพราะงานจิตรกรรมเขียนด้วยวัสดุที่ไม่คงทน ถูกแดด ถูกฝนไม่นานก็หมดไป สมัยสุโขทัยเริ่มต้น เมื่อราวปลายพุทธศตวรรษที่ 18 มีการติดต่อเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาของประเทศพม่า ลังกา จิตรกรรมของสมัยสุโขทัย จึงมีส่วนคล้ายคลึงกับจิตรกรรมของลังกาและพม่าอยู่บ้าง แต่ยังมีเอกลักษณ์ของตนเอง ที่เด่นชัดเป็นพิเศษตามลักษณะไทย มีการสืบทอดผ่านมาสู่สมัยกรุงศรีอยุธยา จนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ศิลปะในสังคมล้านนามีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับความศรัทธาทางพระพุทธศาสนา ศิลปะในพระพุทธศาสนาไม่ได้เน้นถึงเรื่องความงามเป็นการเฉพาะ แต่มีบางแง่มุมที่สัมพันธ์อยู่กับความจริง (reality) และความดี (goodness) พระพุทธศาสนากล่าวถึงธรรมะเป็นเรื่องหลัก

ซึ่งก็คือความจริงที่เป็นจริงและกฎเกณฑ์ธรรมชาติ (nature law) กล่าวคือ ความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย การอิงอาศัยเกื้อกูลเป็นเหตุเป็นผลซึ่งกันและกันในธรรมชาติที่เป็นปรากฏการณ์ อากาการต่างๆ นั้นมีความเป็นปกติธรรมดาของมันเอง และมีความงามอยู่ในตัวเองแล้ว เป็นความงามทางภววิสัย เป็นสุนทรียภาพในลักษณะหนึ่ง (มโน พิสุทธิรัตนานนท์, 2547: 101)

ในคัมภีร์พระไตรปิฎกได้กล่าวถึงศิลปะในสาहितตกชาดก (อำมาตย์โพธิสัตว์เข้าไปเฝ้าพระราชาราบหูลลาไปเรียนศิลปะ) ว่า “ขึ้นชื่อว่าศิลปะแม้ชนิดใดชนิดหนึ่ง ก็สามารถให้สำเร็จประโยชน์ได้โดยแท้ ขอพระองค์ทรงทอดพระเนตรหมู่บ้านในทิศทั้ง 4 ที่คนง่อยได้แล้วเพราะการดีตมุลแพะ” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 27 ข้อ 107: 636) ในมงคลสูตรข้อที่ 8 พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า “ความเป็นผู้มีศิลปะนี้เป็นมงคลอันสูงสุด” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 25 ข้อ 264: 784)

จิตรกรรมล้านนานั้นเป็นศิลปะที่สะท้อนให้เห็นภูมิปัญญาของจิตรกรผู้สร้างสรรค์จินตนาการและแรงบันดาลใจ พร้อมทั้งรวบรวมความรู้สาขาอื่นๆ มาใช้แล้วถ่ายทอดความคิดความรู้สึกออกมาเป็นภาพเขียนโดยบอกเล่าเรื่องราวทางพระพุทธศาสนา วิถีชีวิตชุมชน วัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณีในยุคต่างๆ โดยเฉพาะจิตรกรรมฝาผนังซึ่งเป็นจิตรกรรมเนื่องในพระพุทธศาสนาที่มีแบบแผนสืบทอดกันมาเป็นประเพณีอันยาวนานเกิดจากความพากเพียรและพลังศรัทธาในพระพุทธศาสนาของจิตรกรเอง เพื่อชักชวนให้ผู้ชมที่ได้ฟังพระธรรมเทศนาแล้ว เห็นภาพเขียนแสดงเรื่องตามที่ได้รับฟังมา คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าจะติดหูติดตาและติดอยู่ในใจ ทำให้เกิดศรัทธาเลื่อมใสยิ่งขึ้น ถ้าวางานพุทธจิตรกรรมได้มีส่วนสืบทอดพระพุทธศาสนาให้คงอยู่สืบไป

จิตรกรรมฝาผนังในล้านนา

ความเป็นมาของพุทธจิตรกรรมล้านนา ศิลปวัฒนธรรมของแคว้นล้านนานั้นมีความสัมพันธ์กับแคว้นใกล้เคียง ทั้งที่เจริญขึ้นก่อนและที่เติบโตร่วมสมัยกันมาทางตะวันตก คือ ทริภุชชัย มอญ-พม่า ทางเหนือ คือ จีนตอนใต้ ไต้หวันล้านนา คือ สุโขทัย ส่วนล้านช้างอยู่ทางตะวันออก การรับอิทธิพลด้านศิลปกรรมของล้านนาในระยะแรกเกี่ยวข้องกับการเมืองที่เจริญขึ้นก่อนทางทิศตะวันตกเป็นสำคัญ โดยมีการแลกเปลี่ยนสร้างสรรค์ในระยะต่อมาศิลปะสุโขทัย ซึ่งมีความต่อเนื่องมาจนถึงยุคทองของศิลปกรรมล้านนาในต้นพุทธศตวรรษที่ 21

จิตรกรรมฝาผนัง เป็นงานตกแต่งสถาปัตยกรรมที่มีจุดประสงค์นอกจากความงามแล้ว ยังเป็นงานเขียนเพื่อให้สอดคล้องกับคติความเชื่อทางศาสนาอีกด้วย จิตรกรรมในศิลปะล้านนา พบงานเขียนบนผืนผ้า (พระภูม) เพื่อแขวนไว้ในอาคาร พระภูมที่เก่าที่สุดพบจากกรุวัดเจดีย์สูง อ. ฮอด เชียงใหม่ จิตรกรรมบนผนังอาคารเก่าที่สุดในล้านนา คือ ภาพอดีตพุทธในกรุเจดีย์วัดอุโมงค์ เชียงใหม่ เนื่องจากสีที่ใช้ในงานจิตรกรรมเตรียมจากวัตถุธรรมชาติคือ สีฝุ่นผสมกับกาวยางไม้หรือหนังสัตว์ ดังนั้นจึงไม่คงทนเมื่อถูกความชื้น เพราะสีจะหลุดร่อนเสียหาย ยิ่งเป็นงานจิตรกรรมที่เขียนบนฝาผนังของอาคาร เมื่อหลังคามีรอยรั่วน้ำฝนที่ไหลสูงงานจิตรกรรมย่อมทำให้เกิดความเสียหาย เร็วขึ้น ดังนั้นงานจิตรกรรมรุ่นเก่าจึงเหลืออยู่น้อยมาก จิตรกรรมที่พบในปัจจุบันจึงเป็นงานเขียนที่มีอายุร้อยกว่าปีที่ผ่านมาเอง ชุมชนที่กระจายอยู่ตามพื้นที่ลุ่มน้ำต่างๆ มีความหลากหลายทางกลุ่มชาติพันธุ์ มีการผสมผสานกันระหว่างกลุ่มชน ตลอดจนการอพยพย้ายถิ่นจึงทำให้งานจิตรกรรมที่ผลิตจากช่างฝีมือมีความแตกต่าง กันไปด้วย จนทำให้นักประวัติศาสตร์ศิลป์จำแนกงานจิตรกรรมตามลักษณะของงานเป็นสกุลช่าง หลายสกุล เช่น สกุลช่างเชียงใหม่สกุลช่างไทใหญ่ และสกุลช่างไทลื้อ เป็นต้น เรื่องราวที่นิยมเขียนยังคงเป็นพุทธประวัติ ทศชาติชาดกเป็นหลัก แต่ชาดกพื้นบ้านก็พบเขียนอยู่หลายเรื่องเช่นกัน งานลายคำถึงแม้ว่าไม่ค่อยปรากฏเป็นงานเล่าเรื่องแต่นับว่าเป็นงานจิตรกรรมอีกประเภทหนึ่ง ส่วนงานลายคำรุ่นเก่ากระจัดกระจายในแถบเมืองลำปางค่อนข้างมาก จากนั้นถึงแพร่หลายออกไปและกลายเป็นลายประดับตกแต่งอาคารในที่สุด

จิตรกรรมเขียนสีที่เก่าที่สุด ได้แก่ จิตรกรรมภาพอดีตพุทธจำนวน 28 พระองค์ภายในกรุเจดีย์วัดอุโมงค์เถรจันทร์ ภาพอดีตพุทธประทับนั่งขัดสมาธิราบแสดงปางมารวิชัย พระพักตร์ค่อนข้างใหญ่ เม็ดพระศกใหญ่ รัศมีรูปดอกบัวตูม เป็นลักษณะพระพุทธรูปแบบล้านนาราวพุทธศตวรรษที่ 20 ที่ฐานมีลายประจายามกำมปู ซึ่งเข้าใจว่าอาจเป็นอิทธิพลจากศิลปะอยุธยา

จิตรกรรมราวพุทธศตวรรษที่ 21 ที่อุโมงค์ด้านทิศเหนือของเจดีย์วัดเดียวกัน ภาพที่เหลืออยู่เป็นภาพดอกไม้ใบไม้ที่เขียนต่อเนื่องกันไป ดอกไม้ที่เป็นแม่ลายได้แก่ ช่อดอกโบทัน ซึ่งมีลักษณะเดียวกันกับดอกโบทันที่นิยมเขียนในเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หมิง ภายในช่องว่างระหว่างดอกไม้และใบไม้นั้น เขียนรูปสัตว์มงคลตามคติจีน ได้แก่ หงส์ นกยูง นกกระยาง ห่าน เป็นต้น

จิตรกรรมบนผ้า (พระบฏ) ที่พบจากกรุวัดเจติยสูง อ.ฮอด เข้าใจว่าจะมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 21 เช่นกัน ปัจจุบันจัดแสดงที่หอศิลป์ ถนนเจ้าฟ้า และที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติเชียงใหม่เรื่องที่เกี่ยวข้องได้แก่พุทธประวัติตอน เสด็จลงจากดาวดึงส์หลังจากทรงเทศนาโปรดพุทธมารดาแล้ว เป็นภาพพระพุทธรูปองค์ยืนแสดงปางเปิดโลก มีพระอัครสาวกขนาบข้างด้านหลังมีภาพดอกไม้สวรรค์โปรยปรายซึ่งเป็นดอกไม้ส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับศิลปะจีน

จิตรกรรมที่แผงคอสองวิหารน้ำแต้มวัดพระธาตุลำปางหลวง เข้าใจว่าเป็นงานราวพุทธศตวรรษที่ 23 ทางด้านทิศเหนือเล่าเรื่องประวัติพระอินทร์ (มาฆะมานพ) ทิศใต้เล่าเรื่อง นางสามาวดี ทั้งสองเรื่องเป็นนิทานในอรรถกถาหมวดอัมปมาทวรรค โดยมีอักษรธรรมล้านนากำกับภาพอยู่ทั่วไป การแบ่งภาพของเรื่องตอนต่างๆ ถูกแบ่งแยกออกจากกันด้วยเส้นสีเทาที่มีลักษณะโค้งเป็นลอน สีหลักที่ใช้มี 3 สีคือ ขาว ดำ และแดง นอกนั้นมีสีเขียว น้ำตาล ชมพู แทรกเล็กน้อยและสีดำที่ใช้ตัดเส้นภาพเล่าเรื่องของวิหารน้ำแต้มมีภาพประกอบ ที่ช่างได้ใช้การสังเกตจากสภาพแวดล้อมในขณะนั้นมาเขียนใส่ไว้ จึงทำให้สามารถเข้าใจถึงแบบแผนความเป็นอยู่ของคนในสมัยนั้นได้เป็นอย่างดี เช่น ภาพของสถาปัตยกรรมประเภทวัง หรือ เรือนชาวบ้าน การแต่งกายของผู้คนที่มีสถานภาพต่างๆ กัน

ในช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 25 นั้น เป็นงานกลุ่มใหญ่ที่สืบทอดงานประเพณีดั้งเดิม เท่าที่พบมีหลายสกุลและฝีมือช่าง อาทิ สกุลช่างเชียงใหม่ สกุลชาง่านาน ฝีมือช่างไทใหญ่ ฝีมือช่างเลียนแบบศิลปะกรุงเทพฯ ตลอดจนงานพื้นบ้านที่แตกต่างกันไป งานเหล่านี้พบกระจายทั่วไปในเขตภาคเหนือตอนบน งานจิตรกรรมของสกุลช่างและฝีมือช่างที่เด่นๆ ได้แก่

จิตรกรรมสกุลช่างเชียงใหม่ จิตรกรรมฝาผนังวิหารลายคำ วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร เชียงใหม่ ผนังด้านทิศเหนือเขียนเรื่อง สังข์ทอง เข้าใจว่าผู้เขียนคือ แจ็กเส็ง จิตรกรรมเรื่องสังข์ทองจัดว่าเป็นฝีมือของแบบอย่างสกุลช่าง เชียงใหม่ที่ถึงแม้ว่าจะเหลืออยู่เพียงแห่งเดียว ผนังทางด้านทิศใต้เขียนเรื่องสุวรรณหงส์เป็นผลงานของช่างพื้นเมืองที่เชื่อว่า คือ หนานโพธา โดยเป็นงานเขียนตามแบบศิลปะกรุงเทพฯ จิตรกรรมเรื่องสังข์ทองเป็นผลงานที่ได้รับการยกย่องในด้านความงามเนื่องมาจากความประณีตทั้งในด้านการออกแบบและฝีมือช่าง ภาพทั้งหมดมีขนาดและสัดส่วนที่ประสานกันตลอดทั้งผนัง ภาพของกลุ่มบุคคลต่างๆถูกถ่ายทอดชีวิตความเป็นอยู่ เครื่องแต่งกาย การละเล่น ที่ค่อนข้างจะใกล้เคียงกับความเป็นจริงในขณะนั้นมาก การใช้สียึดถือความเป็นจริงตามธรรมชาติและ

สามารถแสดงระยะใกล้ไกลเป็นลำดับจากล่างขึ้นบน อันเป็นแบบแผนของภาพเล่าเรื่องในงานจิตรกรรมไทยประเพณีทั่วไปด้วย สำหรับจิตรกรรมเรื่องสุวรรณหงส์นั้นพบว่าฝีมือช่างที่แตกต่างกันสองแนวทาง คือ ฝีมือแรกเป็นการสร้างองค์ประกอบที่หนักแน่น ตัวภาพวาดอย่างสม่าเสมอ นิยมใช้สีเข้มที่ตัดกับรูปทรงที่อ่อนและเน้นด้วยสีสดเป็นจุดๆ ใกล้เคียงกับงานจิตรกรรมแบบกรุงเทพฯ ในขณะที่อีกฝีมือหนึ่งนั้นอาศัยพื้นภาพสีอ่อนทำให้ภาพดูโปร่งเบาว่า มีการตัดเส้นที่หนาแล้วใช้สีสตรระบายให้สดใส การจัดวางภาพค่อนข้างจะอิสระกว่า

จิตรกรรมสกุลช่างไทใหญ่ เป็นกลุ่มที่พบค่อนข้างมากในระยษนี้ งานแบบไทใหญ่มีแบบอย่างเป็นของตนเองโดยมักกำหนดตำแหน่งของภาพให้อยู่ส่วนบน ของผนังกรอบของภาพเขียนเป็นแถบลายเชิงผ้าคล้ายผ้าปักของพม่า ในรายละเอียดของภาพพบว่ามีการใช้รูปแบบของศิลปะพม่าในส่วนของภาพบุคคลชั้น สูง เช่น กษัตริย์หรือตัวละครเอก พระพุทธเจ้า ปราสาทราชวัง เป็นต้น ในขณะที่ภาพบุคคลชั้นรองและชาวบ้านก็จะเป็นแบบของล้านนาโดยทั่วไป เรื่องที่ถูกนำมาเขียนมาก ได้แก่ พุทธประวัติและทศชาติชาดกซึ่งมักจะเขียนครบทั้งสิบชาติ นอกจากนี้ยังมีเรื่องของท้องถื่นแทรกอยู่บ้าง จิตรกรรมที่วัดบวกรกรหลวง อ.เมือง เชียงใหม่ น่าจะเป็นฝีมือช่างที่ละเอียดประณีตและแสดงแบบแผนที่เป็นเอกลักษณ์ได้ชัดเจน กว่าที่อื่น ภาพที่เด่นๆ นั้นกลุ่มภาพจะถูกจัดวาง อย่างหนาแน่นเต็มพื้นที่ จิตรกรรมที่วัดท่าข้าม อ.แม่แตง แสดงถึงแนวโน้มของศิลปะที่ค่อยๆ ผสมเข้ากับความเป็นท้องถื่นล้านนา โดยมีสภาพแวดล้อมและฐานะของผู้อุปถัมภ์เป็นเงื่อนไขสำคัญ เรื่องราวของท้องถื่นได้เข้าไปแทรก อาทิ การเขียนเรื่องแสงเมืองหลวงถ้าในปัญญาสชาดก ถึงแม้การวางตำแหน่งของภาพจะเป็นไปตามแบบแผน แต่จุดที่น่าสนใจ คือ การวางภาพในแนวนอนที่กำหนดด้วยแถบสี ทำให้มีลักษณะเป็นแถวซ้อนๆ กัน การใช้พู่กันตัดเส้นขนาดใหญ่) ก็แสดงออกถึงความเป็นพื้นบ้านที่แตกต่างไปด้วย

จิตรกรรมสกุลช่างน่าน จิตรกรรมฝาผนังวิหารวัดภูมินทร์ เข้าใจว่าเขียนขึ้นในสมัยของเจ้าอนันตวรฤทธิเดชระหว่างพ.ศ. 2395-2424 ด้านบนของผนังด้านทิศเหนือ ทิศตะวันออก และทิศใต้เขียนภาพพระพุทธเจ้าและพระสาวก โดยมีภาพเล่าเรื่องจะอยู่ด้านล่าง จิตรกรรมที่วัดนี้มีเอกลักษณ์คือ รูปภาพจะมีขนาดใหญ่มีเส้นโครงรอบนอกที่โค้งมน รายละเอียดของภาพสะท้อนถึงชาวน่านในยุคนั้น ลักษณะใบหน้ากลมแป้น คิ้วเป็นวง การแสดงอารมณ์ที่แสดงออกทางสีหน้าอย่างชัดเจนซึ่งแตกต่างไปจากการเขียนของ ภาคกลาง ภาพที่เป็นจุดเด่นคือภาพของรูปหนุ่มสาวที่กำลังสนทนากัน เข้าใจว่าอาจเป็นภาพเหมือน

ของจิตรกรกับสาวคนรัก อีกภาพหนึ่งอาจเป็นรูปของเจ้านันทวรฤทธิเดช สีหลักที่ใช้เป็นหลักของที่นี่ คือ สีแดงชาดและสีแนวคืดของจิตรกรรมวัด ภูมินทร์ส่งแนวความคิดให้กับจิตรกรรมอีกแห่งหนึ่งที่วิหารวัดหนองบัว อ.ท่าวังผา ทั้งในเรื่องของระเบียบการจัดวางภาพคืดเรื่องราว รูปแบบศิลปะ ช่างที่เขียนเป็นช่างชาวเมืองพวน ซึ่งเป็นเมืองภายใต้การปกครองของหลวงพระบาง ชื่อทิดบัวผันกับช่างท้องถิ่นชาวไทลื้อ อย่างไรก็ตามช่างที่มีความเป็นท้องถิ่นมากกว่าจึงทำให้มีความคิดอ่านของตัวเองในระดับหนึ่งด้วย งานเขียนที่ออกมาจึงมีโครงสร้างที่ค่อนข้างอ่อนหวานนุ่มนวลกว่า

จิตรกรรมที่ล้าปาง ในระยะนี้มีความสัมพันธ์กับศิลปะพม่าเป็นอย่างมาก สืบเนื่องจากผู้อุปถัมภ์ที่เป็นชาวพม่า จิตรกรรมวัดม่อนปู่ยักษ์มีงานจิตรกรรมบนผ้า ซึ่งอาจเป็นงานที่นำมาจากพม่าโดยตรงเป็นงานสมัยราชวงศ์คองบองตอนกลางสกุล ช่างอมรปุระ จิตรกรรมอีกแห่งหนึ่งอยู่ในวิหารวัดเดียวกันเป็นงานแบบสกุลช่างมณฑลเยล ซึ่งพัฒนาให้มีความนิยมที่เขียนเหมือนจริงมากขึ้น เพราะเป็นการรับอิทธิพลจากตะวันตก เช่น ในเรื่องของการเขียนที่มีทัศนียภาพที่มีมิติความลึกสมจริงมากขึ้น ซึ่งอาจนับว่าเป็นสิ่งที่ทันสมัยในยุคนั้น แต่ความเข้าใจของช่างยังมีความขัดแย้งกับโครงสร้างเดิมอยู่บ้าง ภาพที่น่าสนใจคือภาพปราสาทราชวังเพราะเป็นการจำลองแบบมาจากพระราชวังเมือง มณฑลเยลโดยตรง ความเป็นมาตรฐานของช่างฝีมือแบบพม่าในระยะต่อมาได้ลดน้อยลง ความไม่ประณีตขององค์ประกอบภาพ โครงสร้างหลายตำแหน่งที่ไม่สัมพันธ์กัน จึงเกิดขึ้นที่จิตรกรรมวิหารหลวง วัดพระธาตุล้าปาง หลวง ซึ่งน่าจะเขียนขึ้นพร้อมกับคราวบูรณะ ราวพ.ศ.2470 นอกจากงานจากศิลปะพม่าแล้ว อิทธิพลศิลปะกรุงเทพฯ ที่ได้รับอิทธิพลตะวันตกก็แพร่หลายขึ้นมาในล้านนาเช่นกัน งานจิตรกรรมที่อุโบสถวัดบุญญาวิทยารเป็นงานเขียนของช่างจันทร์ จิตรกร ซึ่งเป็นช่างจากภาคกลางเมื่อพ.ศ.2458 โดยพื้นฐานแล้ว คือ ภาพแบบประเพณีนิยมในศิลปะรัตนโกสินทร์ในรัชกาลที่ 5-6 นั่นเอง การเขียนภาพนั้นคำนึงถึงข้อเท็จจริงตามตาเห็นมากกว่าการใช้จินตนาการ งานจิตรกรรมฝาผนังล้านนาตอนปลายราวพ.ศ.2480-2500 พระสงฆ์และศรัทธามักนิยมจ้างช่างให้เขียนงานแบบเหมือนจริงซึ่งอาจแยกได้ 2 กลุ่มคือ กลุ่มแรกเป็นงานเขียนของช่างพื้นเมืองที่ประยุกต์เข้ากับแบบอย่างศิลปะตะวันตก เช่น ภาพเขียนที่ระเบียงคตวัดพระธาตุดอยสุเทพ ที่เขียนโดยนายบุญปั้น พงศ์ประดิษฐ์ กลุ่มที่สอง เป็นการนิยมเขียนเลียนแบบภาพพิมพ์ชุด พุทธประวัติและทศชาติชาดกของพระเทวาภินิมิต และมักเป็นการเขียนด้วยเทคนิคสีน้ำมัน ซึ่งไม่เคยใช้มาก่อนในงานจิตรกรรมฝาผนังของไทย

จิตรกรรมลายคำ ลายคำหรือที่เรียกว่าปิดทองล่องชาดนั้น ในศิลปะล้านนาที่หลงเหลืออยู่เก่าที่สุดอาจมีอายุการสร้างราวพุทธศตวรรษที่ 23 เท่านั้น และพบมากแถบเมืองลำปาง ภาพที่นิยมทำได้แก่ ภาพต้นศรีมหาโพธิ์ด้านหลังพระประธาน ภาพอดีตพุทธเจ้า ภาพหม้อปुरुณฆฏะ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์แห่งความอุดมสมบูรณ์และการสร้างสรรค์ อย่างไรก็ตามพบว่างานลายคำบางแห่งมีการใช้เทคนิคของงานเครื่องเงินเข้ามา ประกอบด้วย เช่น ลายคำที่เสาววิหารพระพุทธ วัดพระธาตุลำปางหลวง ซึ่งตามจารึกระบุว่าสร้างเมื่อ พ.ศ. 2345 ลายคำราวพุทธศตวรรษที่ 25 พบว่าเทคนิคการฉลุกระดาษเริ่มเข้ามามีบทบาทมากขึ้น ดังจะพบได้จากลายคำที่มีลักษณะลายซ้ำๆ กัน ความสำคัญของลายคำเข้าใจว่าจะถูกแทนที่ด้วยจิตรกรรมเขียนสีมากขึ้น ลายคำจึงจำกัดตำแหน่งของการประดับที่เสาหรือด้านหลังพระประธานเท่านั้น พร้อมทั้งรูปแบบก็เปลี่ยนไป เช่น ลายคำด้านหลัง พระประธานวิหารลายคำได้มีรูปปราสาทและลวดลายแบบจีนขึ้นมาแทนที่ กลายเป็นงานประดับฉากหลังมากกว่าเป็นความหมายเชิงสัญลักษณ์ และที่วิหารวัดปราสาทพบว่าใช้ลายคำมาเล่าเรื่องพุทธประวัติซึ่งนับว่า แปรลออกไปอีกแห่งหนึ่ง

จิตรกรรมฝาผนังล้านนา แบ่งผลงานออกได้เป็น 3 ระยะ คือ ระยะที่ 1 ช่วงพุทธศตวรรษที่ 20-21 เป็นจิตรกรรมยุคแรก พบที่วัดอุโมงค์ จังหวัดเชียงใหม่ เพียงแห่งเดียว ระยะที่ 2 ช่วงพุทธศตวรรษที่ 22-24 พบที่เขตจังหวัดลำปางเท่านั้น ลักษณะภาพจิตรกรรมฝาผนังของทั้ง 2 ระยะ ได้รับอิทธิพลจากศิลปะพม่า ระยะที่ 3 ช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 เป็นผลงานในยุคปลายลักษณะโดยทั่วไปของจิตรกรรมอยู่ในแบบกึ่งคลาสสิกกึ่งพื้นบ้าน มีความนิยมรูปแบบภาพเล่าเรื่องเป็นหลัก เรื่องราวที่เขียนเป็นคตินิยมเฉพาะของชาวล้านนา โครงสร้างที่ใช้ส่วนใหญ่เป็นสีแดงและสีน้ำเงิน นิยมเขียนขึ้นภายในวิหารต่างจากจิตรกรรมภาคกลางที่นิยมเขียนในอุโบสถ (ภาณุพงษ์ เลาหสม, 2541)

ประเภทของจิตรกรรมล้านนา

จิตรกรรมและภาพวาด ลายเส้นของล้านนามีความหลากหลายในกรรมวิธีและวัสดุที่ใช้ในการสร้างสรรค์งาน โดยจำแนกประเภทของจิตรกรรมล้านนาแบ่งได้ 3 ประเภท คือ

1) จิตรกรรมลายเส้น เป็นจิตรกรรมที่มีมาก่อนเขียนภาพระบายสี ได้แก่การใช้ดินสอหรือฟู่กันจุ่มสีเขียนลายเส้นในพับสาซึ่งทำด้วยกระดาษสาที่พับซ้อนกันเป็นเล่มสมุด จิตรกรรมประเภทนี้มีทั้งภาพประกอบสรรพวิทยาต่างๆ ภาพร่างก่อนที่จะเขียนภาพจริงบน

ฝาผนัง แผนที่ การเขียนภาพลายเส้นนี้ยังมีการใช้โลหะปลายแหลมขูด หรือแรเป็นเส้นขนบนใบลานปรากฏลายบนหน้าพัชธรรมหรือภายในหน้าใบลานต่างๆ ภาพฮายลายหรือลายเบาเหล่านี้เป็นหลักฐานให้สันนิษฐานว่าการเขียนภาพด้วยเส้นและสีคงจะเจริญแพร่หลายอยู่ในระยะเวลาเดียวกัน

2) จิตรกรรมเอกรงค์ ได้แก่ การเขียนภาพพระบายสีแต่เพียงสีเดียว ได้แก่การเขียนลายคำหรือ ปิดทองรดน้ำและการเขียนภาพด้วยสีฝุ่นผสมยางรัก เป็นจิตรกรรมที่นิยมเขียนทั้งบนกระดาษ ไม้ ผ้าและผนังก่ออิฐถือปูน

3) จิตรกรรมพหุรงค์ ได้แก่การเขียนภาพพระบายสีหลายสี หรือในล้านนาเรียกว่า “น้ำแต้ม” บางส่วนยังมีการปิดทองทำให้ดูสวยงามกว่าภาพเขียนประเภทแรก โดยเหตุที่จิตรกรรมพหุรงค์เป็นรูปภาพที่มีสีสันสวยงามจับตาจับใจน่าชมกว่าจิตรกรรมประเภทใด จึงเป็นงานที่ได้รับความนิยมแพร่หลายมาก ทำกันทั้งในวัดวาอารามเป็นทั้งงานวิจิตรศิลป์และศิลปะประยุกต์ เพื่อการตกแต่งเครื่องสักการะทั้งหลายในล้านนา (ผศ.ลิขิต มาแก้ว, ความเป็นมาแห่งจิตรกรรมและภาพวาดลายเส้นของล้านนา, 2560: ออนไลน์)

ลักษณะเฉพาะของจิตรกรรมและภาพวาดลายเส้นของล้านนา

- 1) เป็นลักษณะรูปแบบสองมิติ
- 2) เป็นภาพแบบเล่าเรื่อง
- 3) แสดงความรู้สึกด้วยเส้นและท่าทางแสดงความแตกต่างระหว่างบุคคลด้วยสี และเส้น

- 4) แสดงทัศนียภาพแบบตานกมอง
- 5) แสดงส่วนประกอบเพียงแต่สัญลักษณ์

งานจิตรกรรมในสมัยโบราณนั้น เป็นจิตรกรรมแบบประเพณี ซึ่งนอกจากจะมีลักษณะเป็นภาพจิตรกรรมฝาผนัง ของโบสถ์ หรือวิหารแล้ว ยังมีการเขียนภาพจิตรกรรมกระดาษอีกลักษณะหนึ่ง ซึ่งเป็นการเขียนภาพ ด้วยสีฝุ่นบนกระดาษสมุดไทย หรือสมุดข่อย การเขียนภาพบนสมุดข่อย เป็นการเขียนภาพ เพื่อขยายความตามบันทึกในสมุดข่อย เช่น ไตรภูมิพระร่วง หรือเรื่องราวทางช่างเอง เช่น ตำราการปลูกสร้างบ้านเรือน ตำรายา ตำราการจับเส้น ตามแบบแพทย์แผนโบราณ เป็นต้น การเขียนภาพจิตรกรรมบนสมุดข่อย เท่าที่ยังค้นพบในปัจจุบัน มีทั้งฝีมือช่างพื้นบ้าน ซึ่งแสดงให้เห็นลักษณะเฉพาะของท้องถิ่น ไป

จนถึงช่วงฝีมือ ซึ่งแสดงรูปแบบเส้นและสีที่ครบถ้วนสมบูรณ์ตามกระบวนการเขียนภาพจิตรกรรม

ลักษณะของจิตรกรรมล้านนาแบบประเพณี

จิตรกรรมล้านนาแบบประเพณีเด่นชัดด้วยสีที่ระบายเรียบ และตัดเส้นแสดงรูปร่าง แสดงรายละเอียดของภาพ ดังภาพบุคคล เช่น พระราชาเสนาบดี บ่าว ไพร หรือภาพสัตว์ ต้นไม้ ดอกไม้ ใบไม้ ทั้งหมดเขียน เพื่อให้ดูสมจริงตามเรื่องราวอันเป็นอุดมคติในพุทธศาสนา งานตัดเส้นในงานจิตรกรรมล้านนามีความสำคัญเป็นพิเศษ เพราะนอกจากจะแสดงฝีมือเชิงช่างแล้ว ยังสะท้อนให้เห็นแนวความคิดทางสังคมระดับต่างๆ ภาพพระราชา เจ้านาย บุคคลชั้นสูง ข้าทาส บ่าวไพร่ มีกฎเกณฑ์ในการแสดงภาพแตกต่างกัน การแสดงออกทางด้านความประณีต ก็ต่างกันด้วย ภาพพระราชาได้รับการตัดเส้นให้ดูอ่อนช้อย รายละเอียดทางด้านสรีระเขียนเพียงเท่าที่จำเป็น โดยไม่แสดงกล้ามเนื้อ รอยต่อ ข้อกระดูก เพราะสิ่งเหล่านี้ช่วงกั้นลักษณะเคลื่อนไหวที่ก่อให้เกิดความนุ่มนวล งามสง่าอย่างละคร โดยสื่อความตามท้องเรื่อง ซึ่งชาวล้านนามีแนวความคิดว่า พระราชาทรงเป็นเทวราชา หรือสมมติเทพ เครื่องทรงของพระองค์ ก็เขียนขึ้นอย่างประณีต พิถีพิถัน ปิดทอง ตัดเส้น อย่างงดงาม ที่เครื่องประดับ ภาพเจ้านายหน่อเนื้อเชื้อกษัตริย์ ก็เขียนอย่างประณีตลดหลั่นลงไป ดังกล่าวนี้เป็นลักษณะแห่งอุดมคติ ที่อิงความสมจริง ภาพเสนาบดีขุนนาง ภาพบ่าวไพร่ มีเครื่องแต่งกายตามยศศักดิ์ฐานะ กิริยาท่าทางของภาพบุคคลเหล่านี้ มักเป็นไปอย่างธรรมชาติ ภาพผู้ดี มีกิริยาสุภาพนุ่มนวล ไม่ตลกคะนองอย่างภาพชาวบ้าน ซึ่งได้พบเห็นเสมอ ในฉากที่เกี่ยวข้องกับเรื่องราวในชีวิตประจำวัน

ภาพพระพุทธองค์ ในฉากเล่าเรื่องพุทธประวัติตอนต่างๆ เขียนขึ้นให้สมจริง โดยผสมผสานกับพุทธลักษณะ อันเป็นอุดมคติ ตามที่คัมภีร์ระบุไว้ กรรมวิธีของจิตรกรรม ที่ช่างเขียนนำมาใช้ เพื่อเน้นพุทธบารมี ได้แก่ กรอบประภามณฑลรอบพระวรกาย หรือกรอบรอบพระเศียร เป็นต้น ประภามณฑลหมายถึง รัศมีที่เปล่งออกมาจากพระพุทธองค์ ภายหลังจากที่ทรงตรัสรู้ พระรัศมีรูปเปลวเหนือพระเศียร เป็นสัญลักษณ์อย่างหนึ่งของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่นิยมใช้ในงานจิตรกรรมล้านนาแบบประเพณี ภาพปราสาทราชวัง เครื่องสูงต่างๆ ของพระราชามหากษัตริย์ มีสีสันทัน ปิดทอง ตัดเส้น อย่างงดงาม เขียนขึ้นอย่างสมจริง ที่อิงความงามอย่างอุดมคติ โดยสอดคล้องกับภาพพระราชา ขณะที่ภาพบ้านเรือน ภาพสัตว์

น้อยใหญ่ ต้นไม้ ท้องฟ้า น้ำ ล้วนมีความสมจริงมากกว่า เนื่องจากยังมีภาพบนแผ่นราบเป็น 2 มิติ คล้ายงานจิตรกรรม แต่ไม่ระบายสี มักอนุโลมจัดไว้ในกลุ่มงานจิตรกรรม ได้แก่ ภาพลายเส้นปิดทอง ที่เรียกว่า ลายรดน้ำ ภาพลายเส้นจารลงบนแผ่นหิน หรืองานประดับมุก ภาพที่มีกรรมวิธีพิเศษต่างกันเหล่านี้ ต่างมีลักษณะสำคัญอย่างเดียวกัน คือ ลายเส้นที่งดงามตามแบบฉบับ แต่ในงานจิตรกรรมนั้น มีการระบายสีด้วย

จิตรกรรมและภาพวาดลายเส้นของล้านนายังทำหน้าที่บันทึกสิ่งแวดล้อมบริบทของสังคมล้านนา ความคิด ความเชื่อ ขนบนิยม เป็นประวัติศาสตร์ เป็นสิ่งที่เกาะเกี่ยวทางจิตวิญญาณ สร้างคุณธรรม ศีลธรรมคุณค่าต่างๆ ในสังคม จิตรกรรมฝาผนังเชิงพุทธ เป็นศิลปะการเขียนภาพสี ลงบนฝาผนังเพื่อบอกเล่าเรื่องราวทางพระพุทธศาสนา ซึ่งได้ถ่ายทอด สืบต่อกันมาตั้งแต่สมัยทวารวดี เรื่อยมาจนถึงสมัยสุโขทัยที่รับเอาพระพุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์ของศรีลังกาเข้ามาแทนที่ โดยนำศิลปกรรมอันเนื่องในพระพุทธศาสนาเข้ามาในลักษณะของจิตรกรรมและประติมากรรมเล่าเรื่องพระพุทธศาสนา มีการเขียนหรือปั้นประดับอาคารศาสนสถาน ส่งผลให้ พุทธศาสนิกชนทุกระดับชั้นได้เรียนรู้เรื่องราวทางพระพุทธศาสนาผ่านจิตรกรรมฝาผนัง จนเกิดความศรัทธาสืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน ภูมิภาคที่แวดล้อมด้วยภูเขา ต้นน้ำลำธาร อุดมสมบูรณ์ด้วยป่าไม้ ภูมิอากาศหนาวเย็น คือ แหล่งกำเนิดศิลปวัฒนธรรม ประเพณีอันงดงาม มีนิทานตำนานพื้นถิ่นที่สะท้อนความเชื่อความผูกพันกับธรรมชาติแวดล้อม และมีแนวคำสั่งสอนในพุทธศาสนาเถรวาทเป็นหลักสำคัญ

พุทธจิตรกรรมล้านนาในการสืบทอดพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาเป็นรากฐานสำคัญของศิลปวัฒนธรรมล้านนามาตั้งแต่สมัยโบราณ โดยมีบทบาทชี้นำสังคมเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณด้วยพระธรรมคำสอนที่เป็นนามธรรมร่วมกับวัตรธรรมทั้งหลายในวัดที่เห็นได้เป็นรูปธรรมอันงดงาม เช่น จิตรกรรมตลอดจนลวดลายต่างๆ ที่สร้างขึ้นจากความศรัทธา เมื่อศาสนิกชนเข้าไปประกอบพิธีงานบุญต่างๆ ได้ซึมซับความงดงามของพุทธจิตรกรรมตลอดจนหลักธรรมที่แฝงอยู่นั้นได้ วัดพุทธในอาณาจักรล้านนานั้น คือ มีความเรียบง่าย ด้วยขนาดที่เล็ก มีการประดับประदान้อย แต่เน้นในความบริสุทธิ์ของวัตถุดิบ อาทิ ปูน ไม้สัก และกระเบื้องดินเผา โดยการตัดกันของสีและพื้นผิว ที่เรียกได้ว่าเป็นสถาปัตยกรรมแบบชาวบ้านนั้นทำให้ในวัดมีบรรยากาศที่สงบ การตกแต่งภายในวิหารหรืออุโบสถของวัดแบบล้านนาแท้ๆ มักจะมีการลงรักปิดทองบนเสา

และมีภาพเขียนพุทธประวัติอยู่บนผนังสองด้าน ซึ่งจิตรกรรมฝาผนังที่มักพบอยู่ในวัดล้านนา นี้ เป็นหนึ่งในมรดกทางศิลปะที่สำคัญของภูมิภาคนี้ ที่มีเอกลักษณ์โดดเด่นในการใช้สีสันสดใส แต่งแต้มภาพวิถีชีวิตของชาวเมืองออกมาเป็นภาพที่มีชีวิตชีวา เป็นที่น่าเสียดายที่หลักฐานภาพจิตรกรรมฝาผนัง อันถือเป็นบันทึกสำคัญทางประวัติศาสตร์ของล้านนานั้นหลงเหลืออยู่น้อยมาก เนื่องจากมีการเสื่อมโทรมและจางหายไปตามกาลเวลา นอกจากนี้ ศิลปวัฒนธรรมล้านนายังได้รับอิทธิพลมาจากชนชาติน้อยใหญ่ที่ย้ายถิ่นฐานเข้ามาอยู่ในบริเวณเชียงใหม่ ลำปาง แพร่ น่าน ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 19 อาทิ ฉาน พม่า ลาว และ ไทลื้อ จึงทำให้วัฒนธรรมล้านนามีความหลากหลาย ซึ่งนับเป็นเสน่ห์อีกอย่างหนึ่งของศิลปะล้านนา

หลักธรรมคำสอนและปรัชญาของพระพุทธศาสนา เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต ของคนล้านนามาแต่ครั้งอดีต เป็นสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจ มาโดยตลอด วรรณกรรมคำสอน บทสวดต่างๆ นักปราชญ์ทั้งหลายได้ลิขิตแต่งสร้างขึ้น มา เพื่อเป็นกุสโลบายในการสั่งสอน ชี้นำแนวทางที่ถูกต้อง ตามทำนองคลองธรรม ในการดำเนินชีวิต มีความหลากหลายในเรื่องราวต่างๆ เช่น พุทธประวัติ ชาดก นิยายธรรมต่างๆ โดยมีเนื้อหาที่สำคัญคือ กระทำแต่ความดี ละเว้นความชั่ว ทำจิตใจ ให้บริสุทธิ์ผ่องใส อันเป็นหัวใจสำคัญของพระพุทธศาสนา และ ยังก่อให้เกิดประเพณี พิธีกรรมศิลปวัฒนธรรม อันดงามสืบทอดต่อๆ กันมา เช่น ภาพฝาผนัง วัดบวกรอกหลวง อ.เมือง จ.เชียงใหม่

ผนังเต็มห้องวิสูตรชาดก พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นวิสูตรบัณฑิต บำเพ็ญสัจจบารมี ด้านบนมีภาพพุทธประวัติตอนประสูติแทรกอยู่

จากคุณค่าของหลักธรรมคำสอนหลักปรัชญาของพุทธศาสนาดังกล่าวได้ส่งอิทธิพล ต่อแนวความคิดของจิตรกรนับแต่ครั้งอดีต ได้สร้างงานศิลปกรรมแขนงต่างๆ สื่อแสดงออกถึงความศรัทธาในพระพุทธศาสนา รวมทั้งการสร้างงานจิตรกรรมโดยศิลปะมีความหมายสำคัญอยู่ที่ความเป็นสิ่งที่ต้องใช้เวลาและความเพียรพยายามและความตั้งใจที่จะทำให้สำเร็จ คือ ศิลปะนอกจากจะทำยากแล้ว ยังจะต้องทำให้สำเร็จประโยชน์จนถึงที่สุดในความมุ่งหมายแห่งเรื่องนั้นๆ ศิลปะยังผสมผสานกับหลักธรรมคำสั่งสอนตามหลักของพระพุทธศาสนาได้อย่างกลมกลืน สามารถนำมาพัฒนาตนเองและสังคมให้มีความเป็นอยู่อย่างสงบได้ (พุทธทาสภิกขุ, 2523: 1-2)

จิตรกรรมฝาผนังนั้นมีจุดมุ่งหมายเพื่อการตกแต่งภายในโบสถ์วิหารให้เกิดความสวยงามแล้ว คุณค่าอีกอย่างที่ได้รับ คือ เรื่องราวหลักพุทธธรรมบางประการที่พระสงฆ์เทศนาสั่งสอนให้พุทธศาสนิกชนยึดถือนำไปปฏิบัติ คำเทศนาเหล่านั้นยังปรากฏเป็นภาพเล่าเรื่องบนผนังภายในโบสถ์วิหารนั้นด้วย เมื่อพระสงฆ์เทศนาให้ฟัง หูย่อมได้ยิน ตาก็มองเห็น และหลังจากฟังเทศน์จบแล้ว ความอันใดที่ได้จากพระเทศน์ยังขัดข้องใจ ก็สามารถทบทวนกับภาพเขียนจนเข้าใจซาบซึ้งได้ (สุชาติ เกาทอง, 2529: 69) โดยพุทธศาสนิกชนในสังคมไทย เมื่อพูดถึงความดีก็จะพูดถึงความงามซึ่งให้ความรู้สึกสอดคล้องประสานกลมกลืนกัน ส่วนความงามในแง่ที่เกี่ยวข้องเนื่องสัมพันธ์กับความจริงนั้น ทางพระพุทธศาสนาจะพูดถึงธรรมะเป็นเรื่องหลัก ธรรมะเป็นคำที่มีความหมายกว้าง คือ นอกจากจะหมายถึงความจริงและความดีแล้วยังรวมถึงความงามด้วย ในครั้งพุทธกาลเมื่อพระพุทธเจ้าจะให้พระภิกษุสาวกไปประกาศพระศาสนา พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า จงประกาศ พระธรรมอันงดงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง และงามในที่สุดตามที่พระองค์เองได้ทรงปฏิบัติ (มโน พิสุทธิรัตนานนท์, 2547: 65) ซึ่งจิตรกรรมเป็นภาพเขียนระบายสีที่ส่วนใหญ่สืบเนื่องมาจากความบันเทิง ความศรัทธาในพระพุทธศาสนา เมื่อจิตรกรเกิดความซาบซึ้งในเรื่องทางพระพุทธศาสนา พระพุทธประวัติ วรรณคดี นิทานชาดกและจากคัมภีร์ต่างๆ จนเกิดมโนภาพขึ้น จึงได้คิดประดิษฐ์รูปแบบ และวิธีที่จะถ่ายทอดเป็นงานจิตรกรรมไว้ตามผนังโบสถ์วิหาร เพื่อช่วยเสริมสร้างบรรยากาศตกแต่งพุทธสถานให้เกิดความงดงาม และช่วยสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาโดยภาพไปด้วย ดังนั้นจิตรกรรมเชิงพุทธจึงเป็นศิลปะที่มีคุณค่าและคุณประโยชน์หลายด้าน ก่อให้เกิดแง่คิดและความรู้สึกสร้างสรรค์ที่งดงามแก่จิตใจของประชาชน และพุทธศาสนิกชนที่มีความศรัทธาในพระพุทธศาสนา (วิบูลย์ ลีสุวรรณ, 2523: 49)

การสืบทอดพระพุทธศาสนาผ่านงานจิตรกรรม

พุทธจิตรกรรมสร้างขึ้นเพื่อรับใช้พระพุทธศาสนาโดยนำหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตของคนล้านนามาแต่ครั้งอดีต เป็นสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจมาโดยตลอด วรรณกรรมคำสอน บทสวดต่างๆ นักปราชญ์ทั้งหลายได้ลิขิตแต่งสร้างขึ้นมา เพื่อเป็นกุศโลบายในการสั่งสอนซึ่งนำแนวทางที่ถูกต้อง ตามทำนองคลองธรรมในการดำเนินชีวิต มีความหลากหลายในเรื่องราว เช่น จิตรกรรมฝาผนังในวิหารวัดบวกรภหลวง ตำบลท่าศาลา อำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่ ที่มีภาพพุทธประวัติ 6 เรื่อง คือ

เทมียชาติก สุวรรณสามชาติก เนมิราชชาติก มโหสถชาติก วิฐุรบัณฑิตชาติก เวสสันดรชาติก และภาพเรื่องราววิถีชีวิตของผู้คนในสมัยอดีต

จิตรกรรมฝาผนังนั้นมีจุดมุ่งหมายเพื่อการตกแต่งภายในโบสถ์วิหารให้เกิดความสวยงามแล้ว คุณค่าอีกอย่างที่ได้รับ คือ เรื่องราวหลักพุทธธรรมบางประการที่พระสงฆ์เทศนา สั่งสอนให้พุทธศาสนิกชนยึดถือนำไปปฏิบัติ คำเทศนาเหล่านั้นยังปรากฏเป็นภาพเล่าเรื่องบนผนังภายในโบสถ์วิหารนั้นด้วย เมื่อพระสงฆ์เทศนาให้ฟัง หูยอมได้ยิน ตาก็มองเห็น และหลังจากฟังเทศน์จบแล้ว ความอันใดที่ได้จากพระเทศน์ยังขัดข้องใจ ก็สามารถทบทวนกับภาพเขียนจนเข้าใจซาบซึ้งได้ ซึ่งแนวความคิดที่เขียนขึ้นไว้ก็คือ ต้องการใช้เป็นภาพประดับฝาผนัง และใช้เป็นเครื่องมือในการสั่งสอนแนะนำให้เสื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา เพราะเรื่องที่เขียนมักเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา พุทธจิตรกรรมนั้นมีคุณค่าทางด้านจิตใจ ถ่ายทอดอารมณ์และความรู้สึกภายในสู่ภายนอก ยกกระดับจิตใจให้ประณีตละเอียดอ่อน จรรโลงศาสนารักษาคุณธรรม เป็นสื่อการถ่ายทอดความคิดและสติปัญญา พัฒนาความคิดสร้างสรรค์ เป็นสื่อในการศึกษาค้นคว้าทางศิลปกรรม คุณค่าทางด้านประโยชน์ใช้สอย เป็นพื้นฐานของงานออกแบบเป็นส่วนประกอบของงานประยุกต์ศิลป์

สรุป

จิตรกรรมนั้น เป็นศิลปะที่มีความสำคัญ เพราะนอกจากจะเป็นสิ่งที่สร้างขึ้นเพื่อตอบสนองต่อเงื่อนไขการดำรงอยู่ของสังคมในอดีตแล้วยังสามารถบ่งบอก ถึงคติความเชื่อของชุมชนนั้นๆ เทคนิค และวิธีการตลอดจนการแสดงออกของศิลปะ บ่งบอกถึงงานช่าง ความรู้สึกนึกคิดและการติดต่อสัมพันธ์กับสังคมวัฒนธรรมอื่นๆ อีกทั้งยังมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ทางโบราณคดีอีกด้วย โดยทุกอย่างมาจากพระพุทธศาสนาไม่ว่าวัฒนธรรม ประเพณี ความคิด ความเชื่อ ล้วนมีพื้นฐานมาจากคำสอนทางพระพุทธศาสนา ร่องรอยวิถีการดำเนินชีวิตของมนุษย์ ได้ถูกบันทึกไว้ว่ามีสติปัญญาความสามารถเพียงใด ด้วยผลงานศิลปะนั่นเอง

พุทธจิตรกรรมล้านนาในการสืบทอดพระพุทธศาสนา เมื่อศาสนาเกิดขึ้นก็ใช้ศิลปะเป็นเครื่องมือในการเผยแผ่ศาสนา เช่น จิตรกรรมภาพพระบฏ หรือภาพพระพุทธรูปนั้นเป็นศิลปะที่เขียนขึ้นมาเพื่อให้ศาสนิกชนได้ทำพิธีเคารพบูชา เป็นการสื่อให้เห็นถึงความศรัทธาในพระพุทธศาสนาซึ่งจิตรกรรมล้านนาได้สอดแทรกหลักธรรมคำสอนไว้โดยใช้

จิตรกรรมเป็นสื่อในการถ่ายทอดเรื่องราวพุทธประวัติ นับเป็นการสั่งสอนด้วยภาพ และเป็นการสืบทอดพระพุทธศาสนาอีกทางหนึ่ง

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. (2539). **การดูแลรักษาศิลปโบราณวัตถุ**, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- โครงการพัฒนาบทเรียน E-learning. **จิตรกรรม (Painting)**. สืบค้นเมื่อ. (30 พฤศจิกายน 2560). แหล่งที่มา: <http://www.ipesk.ac.th/ipesk/home/VISUAL%20ART/lesson321.html>.
- จิรพันธ์ สมประสงค์. (2532). **ศิลปะประจำชาติ ศป. 231**. กรุงเทพมหานคร: โอ. เอส. พริ้นติ้งเฮาส์.
- พุทธศาสนิกชน. (2523). **ศิลปะแห่งการใช้สติในทุกกรณี**. กรุงเทพมหานคร:ธรรมสภา.
- ภาณุพงษ์ เลหาสม. (2541). **จิตรกรรมฝาผนังล้านนา**. กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**.กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มโน พิสุทธิรัตนานนท์. (2547). **สุนทรียวิจักษณ์ในจิตรกรรมไทย**. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์.
- วรรณภา ณ สงขลา. (2528). **การอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนัง**. กรมศิลปากร. จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสการจัดนิทรรศการการอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนัง พระวิหารหลวงวัดสุทัศน์เทพวราราม. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร.
- ลิปิก มาแก้ว. **ความเป็นมาแห่งจิตกรรมและภาพวาดลายเส้นของล้านนา**. สืบค้นเมื่อ. (29 พฤศจิกายน 2560). แหล่งที่มา: <http://rmutlculture.rmutl.ac.th/webboard/index>.
- วิบูลย์ ลี้สุวรรณ. (2523). **จิตรกรรมไทย**. กรุงเทพมหานคร: องค์การค้าของคุรุสภา.
- สุชาติ เกาทอง. (2529). **ศิลปะกับมนุษย์**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์.

วารสารพุทธศิลปกรรม
JOURNAL OF BUDDHIST ARTS

03

ISSN : 2697-6099 (ONLINE)

ปีที่ 4 ฉบับที่ 1 | มกราคม - มิถุนายน 2564 |
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่

การวิเคราะห์มิลินทปัญหา Analysis of Milinda Pañha

ศิริศักดิ์ อภิศักดิ์มนตรี

Sirisak Apisakmontree

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่
Mahachulalongkornrajavidyalaya University Chiang Mai

ธณิกานต์ วรรณมานนท์

Tanikan Warathammanon

ภัณฑารักษ์ชำนาญการ หัวหน้าพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติเชียงใหม่
Expert curator, Head of the Chiang Saen National Museum
Corresponding Author, Email: sak_api@hotmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์คัมภีร์มิลินทปัญหา ผลการวิเคราะห์พบว่า พระติปิฎกจุฬารักษ์เป็นผู้แต่งมิลินทปัญหาขึ้นก่อนที่จะมีการสร้างพระพุทธรูปในอินเดีย ระหว่าง พ.ศ. 500 - 700 โดยแต่งขึ้นในพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาท โดยใช้กลวิธีการเปรียบเทียบเพื่ออธิบายปัญหาให้กระจ่างแจ้ง มีจุดประสงค์เพื่อหักล้างแนวความคิดศาสนาพราหมณ์และเจ้าลัทธิทั้ง 6 ของพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา มีโครงสร้างเนื้อหาเริ่มจากบทเริ่มต้นที่สรรเสริญพระพุทธเจ้า บทนำเข้าสู่เนื้อหา เนื้อหาส่วนที่ 1 เป็นการชี้แจงธรรมสำคัญ เนื้อหาส่วนที่ 2 เป็นการชี้แจงเรื่องศักดิ์ของหมู่สงฆ์เทียบเท่าศักดิ์พระพุทธเจ้า เนื้อหาส่วนที่ 3 ชี้แจงปัญหาที่เป็นอุกโตโกฏฐิ คือยังไม่ชัดเจน ส่วนใหญ่เป็นปัญหาเกี่ยวกับพุทธประวัติ หรือลักษณะของพระพุทธเจ้า เป็นต้น การอธิบายธรรมนี้มีผลทำให้พระเจ้ามิลินท์เกิดศรัทธาเลื่อมใสและขอผนวชในพระพุทธศาสนา

คำสำคัญ: การวิเคราะห์, มิลินทปัญหา

Abstract

Phra Tipitaka Chulapai was the author of Milinda Pañha before the creation of Buddha images in India between 500-700 AD. Milinda Pañha is composed in the Saravastivada sect of Buddhism. using comparative strategies to clarify the problem. Its purpose is to refute the concept of Brahmanism and the 6 sects of Buddhist monks. The content structure starts from the beginning chapter praising the Lord Buddha. Introduction to the content. The content of Part 1 explains important dharmas. The content of the 2nd part is to explain the dignity of the Sangha as equal to the Buddha's rank. Section 3 explains unclear problems. Most of them are related to Buddhist history. or the character of the Buddha, etc. The explanation of this dharma resulted in King Milin's faith and his request for enlightenment in Buddhism.

Keywords: Analysis, Milinda Pañha

บทนำ

มิลินทปัญหาเป็นหนังสือทางพระพุทธศาสนาที่ได้รับการกล่าวถึงมาช้านาน พระพุทธโฆษาจารย์ได้ยกย่องคัมภีร์มิลินทปัญหานี้ว่าเป็นพุทธพจน์ ดังจะเห็นว่าในอรรถกถาพระสุตตันตปิฎกและอรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก ได้อ้างมิลินทปัญหาไว้หลายแห่ง เช่นเดียวกับนักปราชญ์ตะวันตกที่ได้ให้ความสำคัญกับมิลินทปัญหานี้มาก และยกย่องว่ามิลินทปัญหาเป็นคัมภีร์อธิบายพุทธปรัชญา ที่มีลีลาการดำเนินเรื่องที่ชวนติดตามเช่นเดียวกับบทสนทนาของเพลโต (Dialogues of Plato) นักปรัชญาชาวกรีกผู้โด่งดังในยุคโบราณ โดยทำนราหุสสังกิจจะ ได้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับมิลินทปัญหานี้ไว้ว่า “มิลินทปัญหาเป็นคัมภีร์ที่นำเอาความรู้ของฮินดูและกรีกผสมผสานเข้าด้วยกัน เป็นบันทึกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในยุคประวัติศาสตร์ ซึ่งเป็นยุคที่กำลังมีการปฏิวัติลัทธิความเชื่อในประเทศอินเดีย”

ศาสตราจารย์ริสเดวิดส์ (Prof. Rhys Davids) นักวิชาการชาวอังกฤษผู้แปลมิลินทปัญหาเป็นภาษาอังกฤษเป็นคนแรก (พ.ศ. 2433) ถึงกลียกย่องว่าเป็นยอดคัมภีร์อีกเล่ม

หนึ่งในบรรดาหนังสือที่แต่งภายหลังพระไตรปิฎก คัมภีร์ที่แต่งดีใกล้เคียงคัมภีร์มิลินทปัญหานี้มีแต่คัมภีร์วิสุทธิมรรคของพระพุทธโฆษาจารย์ คัมภีร์มิลินทปัญหานี้ นักปราชญ์นับถือกันว่า เป็นหลักฐานในข้อวินิจฉัยพระธรรมวินัยมาแต่ตีกดาบรรพ์แล้ว (หอสมุดแห่งชาติ, 2496: คำนำ) และเมื่อประมวลหลักฐานจากชื่อสถานที่และแม่น้ำสำคัญที่กล่าวถึงในคัมภีร์สรุปได้ว่าผู้รจนาคัมภีร์ จะต้องอยู่ทางภาคตะวันตกเฉียงเหนือของประเทศอินเดีย (แคว้นปัญจาบของอินเดียในปัจจุบัน)

ทั้งนี้ วี. เทรังก์เนอร์ (V. Trenckner) ผู้ถ่ายถอดมิลินทปัญหาคออกมาเป็นอักษรโรมันเป็นคนแรก (พ.ศ. 2423) ให้ความเห็นเกี่ยวกับหนังสือเล่มนี้ว่า รจนารุ่งขึ้นราวคริสต์ศตวรรษที่ 1 และลงความเห็นว่าเป็นต้นฉบับเดิมเป็นภาษาสันสกฤตเพราะใช้คำเริ่มต้นว่า “ตามยถาสถิต” แทนที่จะใช้คำเริ่มต้นที่นิยมใช้กันในคัมภีร์บาลีต่างๆ ไปว่า “เอวมเมสตุ” และยังกล่าวว่า เป็นปรณที่รจนารุ่งขึ้นทางอินเดียเหนือ อันเป็นดินแดนที่อยู่ในความปกครองของพระเจ้าเมณันเดอร์ (มิลินท์) ซึ่งก็ไม่น่าจะมีอะไรเกี่ยวข้องกับลังกาทวีป

ส่วนอานันท์เกาศัลยายณะเถระ (AnandKausalyayana) ชาวอินเดียกล่าวว่า มิลินทปัญหารวบรวมขึ้นโดยพระนาคเสนมหาเถระ และเป็นคัมภีร์ที่มีหลักฐานดีเล่มหนึ่งคงจะรจนารุ่งขึ้นในสมัยพระเจ้าเมณันเดอร์ (มิลินท์) หรือหลังจากนั้น แต่จะต้องรจนารุ่งขึ้นก่อนสมัยพระพุทธโฆษาจารย์ เพราะพระพุทธโฆษาจารย์ มักจะอ้างถึงมิลินทปัญหามาเสมอ เมื่อประมาณดูแล้วมิลินทปัญหาคงจะรจนารุ่งขึ้นประมาณ 150 ปีก่อนคริสต์ศักราชถึงคริสต์ศักราช 400 ปี

ไอ.บี. ฮอนเนอร์ (I.B. Horner) ได้ให้ข้อสังเกตว่า ในอรรถกถาอัฐฐสาลินีอ้างข้อความบางตอนจากมิลินทปัญหาตอนที่ 1-3 และอัมมปทัฏฐกถาก่อข้อความจากมิลินทปัญหาตอนที่ 4-6 ด้วยหลักฐานเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าพระพุทธโฆษาจารย์มีความชำนาญในมิลินทปัญหาเป็นอย่างดี ดังนั้นมิลินทปัญหาคงจะได้รจนารุ่งขึ้นในอินเดียหรือแคชเมียร์เมื่อประมาณ 300 - 400 ปีก่อนที่จะตกเข้ามาอยู่ในประเทศศรีลังกา เมื่อเปรียบเทียบข้อแตกต่างกันแล้ว จะเห็นว่าวิสุทธิมรรคของพระพุทธโฆษาจารย์นั้น ให้ความรู้ในทางปฏิบัติเพื่อส่งเสริมการทาตนาให้บริสุทธิ์อย่างละเอียดลออ ส่วนพื้นฐานการอธิบายและการแนะนำต่างๆ ในมิลินทปัญหานี้ เป็นไปในทางพัฒนาปัญญามากกว่า มิใช่เป็นแบบแผนในการเจริญสมาธิภาวนาจุดมุ่งหมายตามที่แสดงไว้คือต้องการจะขจัดสาเหตุแห่งความเคลือบแคลงสงสัยต่างๆ อันอาจจะเกิดขึ้นได้ เนื่องจากการมีความเห็นขัดแย้งกันเกี่ยวกับคัมภีร์หรืออรรถ

แห่งคำสอนให้หมดสิ้นไป และเพื่อจะขจัดปัญหายุ่งยากต่างๆ เพื่ออนุชนในอนาคตจะได้รับคำตอบที่ถูกต้อง เกี่ยวกับปัญหาสองแง่ อันอาจทำให้เกิดความฉงนสนเท่ห์ และเพื่อจะ ทำให้การโต้เถียงกันที่จะมีได้ในอนาคตเกี่ยวกับปัญหาเหล่านี้หมดสิ้นไป

ฮอนเนอร์ได้อำทรงระคะของนักวิชาการหลายท่าน กล่าวว่า มิลินทปัญหาอาจจะไม่ได้ตั้งขึ้นในสมัยของพระเจ้ามิลินท์นอกจากนั้น เอส. บุตต์ (S. butt) ประมาณไว้ว่า อาจจะร้อยกรองขึ้นในยุคต่อๆ มา อีกช้านาน และ เอ. แอลบาซิม (A. L. Basham) ยังกล่าวว่าบางทีก็อาจจะรจนาขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 1 หรือมีฉะนั้น ก็ราวแรกตั้งคริสต์ศักราช แต่อย่างน้อยก็ต้องก่อนพระพุทธโฆษาจารย์ไปลังกา แม้จะไม่ทั้งหมดก็ต้องบางส่วน หรือไม่ก็ภายหลังที่พระไตรปิฎกได้จัดเป็นชาดก เป็นที่ขนิภายมัชฌิมนิภายอังคุตตรนิภาย และขุททกนิภายแล้ว ส่วนผู้ทำหน้าที่ในการรวบรวมนั้น ก็คงจะรวมอยู่ในจำนวนผู้ที่พระนาคเสนกล่าวว่า เป็นผู้ที่อยู่ในธรรมนครของพระพุทธเจ้า

อย่างไรก็ตามเสถียรโพธิ์นันทะได้สันนิษฐานว่า มิลินทปัญหาจะเป็นรจนาของคณกรรณาจารย์ ในสมัยเดียวกับพระนาคเสนแน่นอน แต่ฉบับที่เก่าที่สุดเห็นจะได้แก่ฉบับสันสกฤต ฉบับภาษาบาลีเข้าใจว่าจะเป็นของใหม่กว่า แต่อย่างไรก็ดีสารัตถะเนื้อธรรมะและวิธีดำเนินเรื่องทั้ง 2 ฉบับ ไม่สู้จะแตกต่างกันเท่าไร นักฉบับบาลีดูมีเรื่องราวปัญหาวิจิตรพิสดารกว่าฉบับสันสกฤตเข้าใจว่าจะเป็นของเพิ่มเติมต่อมาภายหลัง

ความคิดเห็นของนักวิชาการในสมัยโบราณทั้งในและต่างประเทศ ทั้งนอกและในอินเดีย ต่างก็มีความเห็นพ้องกันอย่างหนึ่งว่า หนังสือมิลินทปัญหานี้เป็นหนังสือที่มีความสำคัญ โดดเด่น และทรงคุณค่าเล่มหนึ่งของพระพุทธศาสนา

ผู้แต่ง

พระติปิฎกจุฬารักษ์

ต้นฉบับ

เดิมภาษาสันสกฤต แต่งขึ้นทางเหนือของอินเดีย ต่อมาต้นฉบับสูญหาย เหลือแต่ฉบับภาษาบาลีในลังกา ที่แปลเป็นภาษาไทย มี 3 ฉบับ ฉบับแรก แปลในสมัยอยุธยา มีต้นฉบับอยู่ในหอพระสมุดแต่ไม่บริบูรณ์ ฉบับที่ 2 แปลในสมัยรัชกาลที่ 3 และฉบับแปลในมหาหมกุฎราชวิทยาลัย สมเด็จพระสมณะเจ้าทรงแปลไว้ก่อนไม่กี่ตอน (คำนำ)

ฉบับที่ใช้วิเคราะห์เป็นฉบับแปลโดยปู่ แสงฉาย พิมพ์โดยสำนักพิมพ์ ส.ธรรม
ภักดี ใน พ.ศ. 2528 แปลจากต้นฉบับภาษาบาลี

ทั้งนี้ นิกายเถรวาทฝ่ายใต้ (ลังกาพม่าไทยเขมรลาว) เรียกชื่อคัมภีร์นี้ว่า “มิลินท
ปัญหา” โดยนำชื่อพระเจ้ามิลินท์ผู้ถามปัญหามาตั้งเป็นชื่อมิลินทปัญหาแปลว่า “ปัญหาของ
พระเจ้ามิลินท์” (หรือปัญหาที่พระเจ้ามิลินท์ตรัสถาม)

ส่วนนิกายอักษรวาทฝ่ายเหนือ (จีนญี่ปุ่นเกาหลีเวียดนาม) เรียกชื่อคัมภีร์นี้ว่า
นาเซียนปี้ควิน : นาเซียนภิกษุสูตร หรือนาคเสนภิกษุสูตร ทางจีนจัดคัมภีร์นี้ เป็นสูตรหนึ่ง
ในบรรดาพระสูตรทั้งหลาย เชื่อว่าท่านคุณภัทร ชาวอินเดีย ได้นำมิลินทปัญหาเข้าไปใน
ประเทศจีน โดยได้ต้นฉบับไปจากสิงหลมิลินทปัญหา

แม้มิใช่พุทธพจน์โดยตรง แต่ถึงกระนั้นในบางประเทศ เช่นพม่าก็ให้เกียรติ
ยกย่องเสมือนเป็นพุทธพจน์ พม่าได้จัดคัมภีร์นี้เข้าในพระไตรปิฎกขุททกนิกายเล่มที่ 11
คัมภีร์นี้มีความสำคัญได้รับการยกย่องมากทั้งยังเป็นหนึ่งในคัมภีร์ชั้นแนวหน้า เช่นเดียวกับ
เนตติปกรณ์ เปฏโปกบเทศปกรณ์ ที่เกิดขึ้นก่อนคัมภีร์อรรถกถาของพระพุทธโฆษาจารย์

มหายานหรือเถรวาท

มิลินทปัญหา ถูกประพันธ์ครั้งแรกเป็นภาษาสันสกฤต โดยพุทธศาสนาที่เจริญใน
ดินแดนทางตอนเหนือของประเทศอินเดีย ด้วยเหตุนี้จึงมีผู้สันนิษฐานกันว่า มิลินทปัญห
น่าจะเป็นคัมภีร์ของพุทธศาสนามหายาน ทว่าเมื่อตรวจสอบเนื้อหาแล้ว พบว่าไม่มีการ
อธิบายพุทธศาสนาตามแบบมหายานเลย แม้นิพพานก็ถูกอธิบายเป็นสภาวะเช่นเดียวกับ
พุทธศาสนาเถรวาท

พระมหาสมชัย กุสลจิตโต (2539) วิเคราะห์พุทธศาสนาที่เจริญในทางเหนือของ
อินเดียซึ่งใช้ภาษาสันสกฤต และมีหลักคำสอนเป็นเช่นเดียวกับเถรวาทว่าเป็นนิกายสร
วาสติวาทที่แยกออกมาจากเถรวาท เป็นหนึ่งใน 4 นิกายดั้งเดิมของพุทธศาสนาตามคัมภีร์ภิกษ
ุรสาครปฤจฉานะ และจดหมายเหตุอู่จิง ได้แก่ อารยสรวาสติวาท (เถรวาท) อารยมหาสังฆ
ิกะ (มหายาน) อารยสัมมิตียะ (มหายาน) และอารยสทวิรวาท (เถรวาท) เป็นเช่นเดียวกับ
หลักฐานฝ่ายฮินดูที่ว่าพุทธศาสนาดั้งเดิมมี 4 นิกาย ได้แก่ นิกายเสาตราเนติกะ (เถรวาท), ไ
วกาษิกะ (สรวาสติวาท เถรวาท), มาถยนิกะ (มหายาน) และโยคอาจารย์ (มหายาน) ภายหลัง

พระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว 200 ปี หลักฐานฝ่ายบาลีว่านิกายในพุทธศาสนามี 18 นิกาย ส่วนหลักฐานฝ่ายสันสกฤตว่ามี 21 นิกาย

ชื่อ “สรวาสติวาท” เป็นภาษาสันสกฤต มาจาก “สรว (ทั้งปวง) + อสติ (มีอยู่) + วาท (นิกาย) แปลว่า นิกายที่เชื่อว่าทุกสิ่ง (ชั้น 5) มีอยู่จริง ทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต เพราะความเป็นไปสืบทอดเป็นปัจจัยแก่กันและกัน มีความเชื่อเกี่ยวกับผู้ก่อตั้งนิกายนี้ว่า เป็นพระอานนท์ หรือพระราหุลภัทร การสังคายนาครั้งที่ 4 เป็นการสังคายนาของพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาท กระทำสมัยพระเจ้ากนิษกะ แคว้นคันธาระ ที่วัดกุวาน โดยการถวายพระพรแนะนำของพระปราศวะ ภายหลังได้เสื่อมลงไปจากอินเดียในพุทธศตวรรษที่ 12 – 13

จึงอาจกล่าวได้ว่า มิลินทปัญหาที่แต่งขึ้นเป็นภาษาสันสกฤต ทางตอนเหนือของอินเดีย และแต่งขึ้นในพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาท โดยมีความเกี่ยวข้องกับการสร้างพระพุทธรูปในอินเดียครั้งแรก

อายุสมัยการแต่ง

สันนิษฐานว่าแต่งในช่วงรัชกาลพระเจ้ากนิษกะอย่างรวดเร็วที่สุด (พ.ศ. 500 – 700)

กลวิธีการแต่ง

การเปรียบเทียบเพื่ออธิบายปัญหาให้กระจ่างแจ้ง ตัวอย่างเช่น

ในสัตตมวรรค หินยาวัตตตปัญหาที่ 1 พระเจ้ามิลินท์ถามเรื่องพระสีก ว่าเมื่อเพราะเหตุว่าบุดูชนบรรพชาในพระพุทธศาสนาอันบริสุทธิ์แล้วสึกออกมา ก็เป็นเหตุให้มีผู้คนคิดว่าศาสนาของพระสมณโคดม เป็นศาสนาว่างเปล่า เพราะพวกที่บวชแล้วสึกมาได้

พระนาคเสน ตอบคำถามด้วยการเปรียบเทียบให้เห็นชัด ว่ามีสระใหญ่เต็มเปี่ยมด้วยน้ำเย็นใส สะอาดอยู่สระหนึ่ง เมื่อมีผู้ใดผู้หนึ่งที่เปื้อนด้วยเหงื่อโคล ลงไปอาบน้ำในสระนั้นแล้วไม่ได้ขัดสีเหงื่อโคล หรือสิ่งที่เศร้าหมอง ได้ขึ้นมาจากสระ จะมีคนติเตียนบุรุษนั้นหรือติเตียนสระนั้นอย่างไร

มีบุรุษคนหนึ่งเป็นพยาธิร้ายแรง ได้เห็นหอมผ่าตัดที่เคยรักษาคนหายมามากแล้ว เป็นผู้รอบรู้ในเรื่องความเกิดแห่งโรค แต่ไม่ให้หอมนั้นรักษา ได้กลับไปทั้งพยาธิ มหาชนจะติเตียนบุรุษผู้เป็นพยาธิหรือติเตียนหอม เป็นต้น

จุดประสงค์การแต่ง

การหักล้างแนวความคิดศาสนาพราหมณ์ และเจ้าลัทธิทั้ง 6 ของพระสงฆ์ใน
พระพุทธศาสนา

โครงสร้างเนื้อหา

ก) ส่วนเริ่มต้น บทปณามคาถา สรรเสริญพระรัตนตรัย

เริ่มต้นด้วยบทประพันธ์นมาสการพระรัตนตรัย ตอนท้ายของบทได้กล่าวเชิญ
ชวนคนทั้งหลาย ให้ฟังปัญหาที่จะได้วินิจฉัยอย่างละเอียดในคัมภีร์เพื่อความผาสุก

จริยา สัพพโลกสุสหิตายสุส มहेสิโน อจินตยานุภาววิวนเทหิ โลกนายกั ฯ

วิชาจรรณสมปนโน เยน นียยนติ โลกโต วนเท ตมุตตมธมมัสสมมาสมพุทฺธิชิตุ ฯ

สีลาทิกุณสมปนโน จูโต มคคผลสุโย วนเท อริยสัณฺฑตฺตัญญุเขตตอญฺจตฺตํ ฯ

อิติ ยฺรตนตตยํมสฺสเนยยํมสฺสมาโน ปุณฺณภิกฺษุณฺหํ วิบุลลิตตตฺตสฺसानุภาเว
นหตฺนตฺตราโย ฯ

พระอรรถกถาจารย์ผู้วิเศษ เมื่อจะนิเทศธรรม คัมภีร์มีลีนทปัญหาไว้ให้ถาวรตั้ง
มั่นไปให้ ถ้วน 5,000 พระวัสสา จะให้เป็นที่สดับสติปัญญา แห่งปัจฉิมาชนตากลบุตร สาธุ
สัปรุช อันจะเกิดมาเมื่อภายหลัง ท่านจึงตั้งประณามคาถานี้ ไว้เป็นต้นในปรกณารัมภะ คือ
แรกกระทำพระคัมภีร์อันนี้ เพื่อจะขอคุณพระศรีรัตนตรัยกำจัดเสียซึ่งสรรพโรคและภัย
อันตรายทั้งหลายอันจะมากกระทำ และอุปฺจเฉทกะกรรม อันจะมาตัดชนมาญให้ดับสูญเสีย
เร็วพลัน มิทันจะแต่งพระคัมภีร์มีลีนทปัญหาให้แล้ว จึงผูกคาถาประณามพระศรีรัตนตรัย
แก้วทั้ง 3 ไว้ในต้นพระคัมภีร์

แปลความในประณามคาถาว่า อันว่าอานุภาพอันสุดที่จะคิด แห่งพระโลกนาถ
บพิตรพุทธสัพพัญญูพระองค์ใด อันโปรดเวไนยสัตว์ให้เข้าสู่ศิวสถาน คือ พระนิพพาน อัน
สืบสร้างแสวงหาศีลาทิกุณมาช้านานคณนานับได้ถึง 4 อสงไขยแสนกัลป์ เหตุประพตุนั้น
โสต เพื่อจะให้ เป็นผล เป็นประโยชน์แก่สากลโลกมนุษย์อินทร์พรหม ข้าพระพุทธเจ้าจะขอ
ประณมทศนขสโมธานอัญชลีกรเหนือเศียรสิโรดม ซึ่งสมเด็จบรมโลกนาถพระองค์นั้น

ประการหนึ่งเล่า สมเด็จพระบรมโลกนาถยออดบุคคลเจ้า บริบูรณ์ด้วยวิชา 8 และจรณะ 15 ทรงพระพุทธคุณเป็นอนเนกอนันต์ นำไปซึ่งสรรพเวไนยนิกรอมเรศ สุนิเวศน์ ปลายโมกขนิพพาน พ้นจากไตรโลกไป ด้วยพระนพโลกุตตรธรรม 9 กับทั้งปริยัติธรรมอันได้ ข้าพระพุทธเจ้าก็มเกล้อภิวันท์ไหว้ซึ่งพระนพโลกุตตรธรรมและพระปริยัติธรรมนั้น อันองค์ พระสัมมาสัมพุทธะพิตรพิชิตมารหากทรงกระทำสักการะบูชาทุกพระองค์สืบๆกันมา

ประการหนึ่งเล่า พระอัชฎาภิกาเรียสงฆ์หมู่ใด ประกอบด้วยคุณมีศีลคุณเป็นต้น สติอยู่ในมรรค 4 ผล 4 ข้าพระพุทธเจ้าก็น้อมโมลีลงภิวันท์ ซึ่งพระอัชฎาภิกาเรียสงฆ์ จำพวกนั้น อันเป็นเนื่อนาบุญ อันยังหาสิ่งซึ่งจะปานมิได้ เมื่อข้าพเจ้าบนอบพระรัตนตรัย อันใด อันควรจะเคารพบไหว้ เป็นที่ให้เกิดกองบุญมีคุณอันพิเศษ ขอพระเดชเดชานุภาพ แห่งพระรัตนตรัยเจ้านั้น อันตรายทั้งหลายจงกำจัดไป อย่าได้มีแก่ข้าพเจ้าจะแต่งคัมภีร์มิลินท ปัญหาในกาลบัดนี้

ข) ส่วนบทนำ (พาหิรกถา เรื่องนอกปัญหา)

1. แสดงที่มาของเรื่องมิลินทปัญหา เชื่อมโยงกับพุทธประวัติตอนปรินิพพาน เป็นพุทธทำนายว่า หลังจากที่ผ่านมาการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ 1-3 และเวลาล่วงไปได้ 500 ปี เรื่องราวของพระเจ้ามิลินท์กับพระนาคเสนจะอุบัติขึ้น

2. แสดงที่มาของพระเจ้ามิลินท์กับพระนาคเสน โดยเชื่อมโยงกับอดีตพุทธ สมัยพระกัสสปพุทธเจ้า และรัชกาลพระเจ้าวิชิต ผลบุญที่พระเจ้าวิชิตสร้างวิหาร ทำให้ไป จุติเป็นพระอินทร์ เรื่องราวของพระสงฆ์ 2 รูป คือ อาจารย์ (พระนาคเสน) กับเณร (พระเจ้า มิลินท์) ในมหาวิหารบนสวรรค์จึงเกิดขึ้น

3. บทแสดงปัญญาของพระเจ้ามิลินท์

3.1 ปราบครูทั้ง 6 ได้แก่ ปุณณกัสสป มักขลิโคสาล นิคัณฐนาฏบุตร สัตถุ ชัยเวल्लीฐบุตร อชิตเกสกัมพล ปุกุทธกัจจายะ

ครูทั้ง 6	คำถาม (ม)	คำตอบ (ค)	ปัญหา / คำแย้ง (ม)	หน้า
ปุณณกัสสป	อะไรรักษาโลก	แผ่นดิน	เหตุใดผู้ทำบาปจึงล่วงเลย แผ่นดินลงไปถึงนรก	11

มักขลิโคศาล	กุศลกรรม อกุศลกรรม	ไม่มี เพราะคนถูก แบ่งด้วยวรรณะ	ทำปฏิสนธิกรรมไว้อย่างใด ก็จะไปปฏิสนธิด้วยกรรม อย่างนั้น (พระเจ้ามีลินท์แสดงความ ไม่พอใจในคำอธิบาย แต่ โต้ตอบไม่ได้ จึงลุกหนีไป)	12-13
นิกัณฐนาฏบุตฺร				
สัณฺฑชยเวสัณฺฐบุตฺร				
อชิตเกสกัมพล				
ปุกุทรกัจจายะ				

3.2 ถามปัญหาพระอายุบาล ผู้ทรงนิกายทั้ง 5

คำถาม (ม)	คำตอบ (พระ)	ปัญหา / คำแย้ง (ม)	หน้า
ประโยชน์การ บวช	เพื่อประพาศิธรรม ประพาศิความสงบ อันจัก ทำให้เกิดประโยชน์สุขแก่ เทพยดาและมนุษย์ทั้งหลาย		25 – 27)
คุณหัสถ์ที่ ประพาศิธรรมมี อยู่ไหม	มีอยู่ พรหม 18 โภกฺกิที่ได้ฟัง ธรรมจักรในครั้งแรก	บวชไม่มีประโยชน์ เพราะ เป็นการทรมานตนเอง ที่ ต้องทรมานเพราะผลแห่ง บาปกรรมในชาติก่อน	

4. แสดงที่มาของการกำเนิดพระนาคเสน เสียงโจษจันของพระอรหันต์ ที่ถ้ารักชิตเลณะ ในหิมพานต์ จึงขึ้นไปขอให้พระอินทร์เชิญมาเสนาเทพบุตรลงไปอุบัติในตระกูลพราหมณ์ ให้พระโรหนเถรเจ้าทรงมานาคเสนกุมารให้บวช

วิธีการที่พระโรหนเถรเจ้าทรงกระทำ คือ การไปบิณฑบาตที่บ้านนาคเสนกุมารทุกวัน เป็นเวลา 7 ปี กับ 10 เดือน ก็ไม่ได้อะไรใส่บาตรเลย เพราะพราหมณ์ที่เป็นบิดาไม่เลื่อมใสพระพุทธศาสนา วันหนึ่งพบพราหมณ์เดินสวนทางมา พราหมณ์ถามว่าวันนี้ไปบิณฑบาตที่บ้านได้อะไร ท่านบอกว่าได้ (ได้พุดกับโยม) เป็นเหตุให้พราหมณ์เลื่อมใส เพราะคิดว่า เพียงแค่ได้พุดกันก็สรรเสริญในที่ชุมชน ถ้าเพียงได้ลากสักการะอย่างหนึ่งไปจะไม่สรรเสริญหรือ

5. นาคเสนพบพระโรหนเถรเจ้า ตอน 7 ขวบ ขณะพิจารณาไตรเพทที่สำเร็จว่าไม่มีแก่นสารอันใด

นาคเสน เหตุใดผมและหนวดของท่านไม่เหมือนคนอื่น

พระโรหนเถรเจ้า การโกนผมและหนวดเพื่อละความกังวล 16 ประการ

นาคเสน เหตุใดจึงนุ่งห่มไม่เหมือนคนอื่น

พระโรหนเถรเจ้า เครื่องนุ่งห่มแบบคฤหัสถ์ทำให้เกิดความกำหนัดยินดีในร่างกายได้ง่าย

6. เหตุแห่งการให้พระนาคเสนไปปราบพระเจ้ามินท์ เพราะนึกดูถูกอาจารย์ว่าเก่งด้านอธิธรรมอย่างเดียว

7. ไปอยู่กับพะอูสสุตตเถรเจ้า พระธรรมรักชิต เรียนพุทธวจนะพร้อมพระติสสทัตตะจากลังกา (ตอนแรกไม่ยอมรับ เพราะว่าเป็นพระสีล ภายหลังยอมรับเพราะเป็นบัณฑิต) สำเร็จพระอรหันต์

8. พระเจ้ามิลินท์พบพระนาคเสน เกิดความกลัว

ค) ส่วนเนื้อหา

1. ถาถามตอบปัญหา

เงื่อนไข คือ การสนทนากันอย่างบัณฑิต ละความโกรธ และสนทนาในสิ่งที่เป็นประโยชน์

วรรค	ข้อ	ถาม	ตอบ	เรื่อง	หน้า
1	1	ชื่อ (ภาษาคน) ตัวตน วัตถุ ที่มีอยู่ (ภาษาคน)	ชื่อตามสมมติ (ภาษาคน) ความไม่มีตัวตนของชื่อ (ภาษาธรรม) ส่วนประกอบของตัวตน วัตถุ (ภาษาธรรม) “เมื่อชั้นทั้งหลายมีอยู่ ก็สมมติเรียกกันเป็นคน สัตว์ ตัวตน”	ธรรม (ไตรลักษณ์)	32 -33 34-37
	2	นับพรรษานับที่ตัวคน หรือปี	เงามืออยู่พระอาทิตย์คน แต่เงาไม่ใช่คน พรรษามีอยู่เพราะอาทิตย์คน	วินัย	37 - 38
	3	ประโยชน์การบวช	ทุกชั้นนี้จะดับไป ทุกข์อื่นจะไม่เกิด (อนุภาทาปรินิพพาน คือพระอรหันต์ ไม่มีอุปาทาน)	อานิสงส์การบวช (ดับทุกข์)	38
	4	ใครตายแล้วเกิด	ผู้มีกิเลส (อุปาทาน) ตายแล้วเกิด	ธรรม (อิทัปปัจจยตา)	44-45
	5	ลักษณะโยนิโสมนสิการกับปัญญา	โยนิโสมนสิการ มีความอดสาหะ (ใจแรงกล้า) การถือไว้เป็นลักษณะ ปัญญา มีการตัดเป็นลักษณะ นมสิการถือกิเลส ปัญญาตัดกิเลส	ธรรม (โยนิโสมนสิการกับปัญญา)	46-47

	6	กุศลธรรม (ศีล ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา)	<p>ศีลเป็นที่ตั้งมั่นแห่งกุศล อาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีล เกิดอินทรีย์ 5 (สัทอินทรีย์ วิริยนทรีย์ สตตินทรีย์ สมาธิ นทรีย์ ปัญญินทรีย์) กองศีลอันดีได้แก่พระปาฏิโมกข์</p> <p>ศรัทธา มีความผ่องใส เป็นลักษณะ มีการเล่นไป (ในโสดาปัตติสกทาคามี อนาคามี อรหันต์) เป็นลักษณะ</p> <p>ความเพียรมีความอุปถัมภ์เป็นลักษณะ (ไม้ค้ำกุศลธรรม)</p> <p>สติมีการตักเตือนเป็นลักษณะ มีการเข้าไปถือเป็นลักษณะ</p> <p>สมาธิมีการเป็นหัวหน้าเป็นลักษณะ</p> <p>ปัญญามีการตัดเป็นลักษณะ</p>	ธรรม (กุศลธรรม)	47 -57
	7	ประโยชน์ของธรรมที่ต่างกัน	ฆ่ากิเลสเหมือนกัน	อานิสงส์การปฏิบัติธรรม	57-58
2	8	ผู้ใดเกิดก็เป็นผู้นั้น หรือว่ากลายเป็นผู้อื่น	ไม่ใช่ผู้นั้น และไม่ใช่ผู้อื่น (ธรรมสันตติ ความสืบท่อแห่งธรรม)	ธรรม (อิทัปปัจจยตา)	59-62

9	ญาณเกิดปัญญาเกิด	ญาณเกิด ปัญญาเกิด โลภะ โมหะ โทสะ ปัญญา ดับที่ปัญญา แต่ผลจากปัญญา คือ การรู้อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไม่ดับ	ธรรม (ลักษณะ ปัญญา)	63
10	พระอรหันต์ยังต้อง เสวยทุกขเวทนา หรือไม่ ทำไม่ นิพพานเสีย	เสวยก็มี ไม่เสวยก็มี ขึ้นกับเหตุปัจจัยที่ทำ ความไม่ยินดียินร้าย ย่อมไม่มีในพระ อรหันต์ ย่อมไม่ทำ สิ่งที่ยังไม่แกล่ไม่สุกให้ ตกไป	ลักษณะพระ อรหันต์	66
11	สุขเวทนา ที่เป็น ทุกขีย่อมไม่เรียกว่า สุขเวทนา	ขึ้นกับเหตุปัจจัย ได้แก่สุขเวทนาที่เป็น กุศล อาศัยเนกขัมมะ สุขเวทนาเป็นอกุศล อาศัยกามคุณ 5 สุขเวทนาเป็นอัพยา กฤต อาศัยอุเบกขา	ธรรม (สุข เวทนา/ -ชั้น 5)	69
12	นามรูปปฏิสนธิ	คนทำกรรมดีหรือ ไม่ดีด้วยนามรูป จึง ปฏิสนธิ นามไม่มี รูปไม่มี นาม รูปอาศัยซึ่งกันและ กัน เกิดด้วยกัน	ธรรม (อิทัป ปัจจัยตา)	70-76

3	13	มูลเหตุแห่งเวลา	อวิชา สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ อูปาทาน ภพชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โหมนัส ปายาส	ธรรม (อิทัป ปัจจัยตา)	76
	14	(ปุริมโกฏฐิ) เวลา แรกมีสิ่งต่างๆ	ไม่มี เป็นปัจจัยสืบต่อ กัน วิภูสสงสาร	ธรรม (อิทัป ปัจจัยตา)	78
	15	การเกิดขึ้นของ สังขาร	อิทัปปัจจัยตา	ธรรม (อิทัป ปัจจัยตา)	80
	16	การเกิดขึ้นของ เวทคู (อภันตร ซีพ สิ่งที่อยู่ภายใน การมองเห็น ได้ยิน เป็นต้น)	ไม่มีเวทคู มีแต่การ อาศัยซึ่งกันและกัน จักขุวิญญาณเกิดขึ้น ได้เพราะอาศัยจักษุ กับรูปเป็นต้น	ธรรม (อิทัป ปัจจัยตา)	87
	17	จักขุวิญญาณกับ มโนวิญญาณ	ผัสสะ วิญญาณ ภายนอกเกิดก่อน วิญญาณภายใน (มโน) เกิดตาม	ธรรม (อิทัป ปัจจัยตา)	90

	18	ชั้น 5	<p>ผัสสะมีความถูกต้อง กันเป็นลักษณะ</p> <p>เวทนามีการทำให้รู้สึก เป็นลักษณะ</p> <p>สัญญา มีการจำเป็น ลักษณะ</p> <p>เจตนามีการจงใจเป็น ลักษณะ</p> <p>วิญญาณมีการรู้เป็น ลักษณะ</p> <p>วิตกมีการประกอบ แน่นเป็นลักษณะ (การเคาะ)</p> <p>วิจารณ์มีการขยำแล้ว ขยำเล่าเป็นลักษณะ (การตั้ง)</p>	ธรรม (ชั้น 5)	91-96
4	19		<p>ชั้น 5 แยกไม่ได้ อาศัยสิ่งหนึ่งเกิดสิ่ง หนึ่งจึงเกิด (อิทัป ปัจจยตา)</p> <p>อายตนะ 5 เกิดด้วย กรรมต่างกัน</p>	ธรรม (ชั้น 5)	97
	20	มนุษย์เกิดมาไม่ เท่ากัน	กรรม	กรรม	100
	21	ทำไมต้องรีบดับ ทุกข์	เมื่อทุกข์มา ความ พยายามที่จะดับทุกข์ จะไม่สำเร็จ	ความไม่ ประมาท	101

	22	สัตว์ในนรกไม่ตาย	กรรมคุ้มครองไว้	กรรม	103
	23	นิพพาน นิโรธ	อิทัปปัจจยตา	ธรรม (อิทัปปัจจยตา)	106
5	24	พระพุทธเจ้ามีจริงหรือ	สะดือทะเลไม่เห็นก็มีอยู่	พระพุทธเจ้า	108
		พระพุทธเจ้ายิ่งใหญ่จริงหรือ	พระอรหันต์มีจริง ผู้สำเร็จนิพพานมีจริง จึงรู้ว่าพระพุทธเจ้าเยี่ยม ไม่มีใครเทียม ธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้มีอยู่	พระพุทธเจ้า	109
	25	การเกิด	ผู้ไม่เกิดคือผู้ที่พ้นบาปกรรม	ธรรม (อิทัปปัจจยตา)	110
	26	กรรมอยู่ที่ใด	เหมือนเงาตามตัว	กรรม	111
	27	การรู้ถึงการปฏิบัติหรือไม่ปฏิบัติ	รู้ จากการละกิเลส	ธรรม (อิทัปปัจจยตา)	112
	28	ปรินิพพานแล้ว พระพุทธเจ้าไปอยู่ที่ไหน	ไม่อาจรู้ได้ เพราะดับแล้ว	พระพุทธเจ้า	112
6	29	ทำไมต้องชำระร่างกาย	เพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์	วินัย	115
	30	พระพุทธเจ้ารู้ทุกอย่างแต่ทำไมไม่บัญญัติสิกขาบทล่วงหน้า	หมอบให้คนใช้กินยา เมื่อเป็นไข้	พระพุทธเจ้า	116

31	พ่อแม่พระพุทธเจ้า ไม่มีลักษณะมหา บุรุษ ทำไมพระเจ้า จึงมี	เพราะธรรมที่ตรัสรู้ เหมือนดอกบัวเกิดแต่ ในตม จะมีกลิ่น รส เหมือนตมก็หาไม่	พระพุทธเจ้า	117
32	พระพุทธเจ้า ประพฤติ พรหมจรรย์ ต้อง เป็นศิษย์ของพรหม	พรหมเป็นศิษย์ของ พระพุทธเจ้า เพราะ มีความรู้ความเห็นไม่ บริสุทธิ์	ยึดมั่นใน ธรรม มากกว่า วรรณะ	118
33	ใครบวชให้ พระพุทธเจ้า	อุปสมบทเองที่ได้ตั้ง โพธิ์ เพราะบำเพ็ญ บารมีมาเต็มแล้ว ไม่มีใครมีบารมี มากกว่าพระพุทธเจ้า อุปสมบทด้วยพระ บารมีสงฆ์ กุศลสงฆ์ ผลสงฆ์	พระพุทธเจ้า	118
34	ความต่างกันของผู้ ปราศจากราคะ ผู้ ไม่ปราศจากราคะ	ผู้ปราศจากราคะ รับ รสอาหาร แต่ยินดี ในรสอาหาร ผู้ที่ไม่ ปราศจากราคะ รับรส และยินดีในรสอาหาร	คุณลักษณะ ของพระ อรหันต์	121
35	ที่ตั้งปัญญา	ไม่มี	ธรรม (ลักษณะ ปัญญา)	121
36	สงสาร	ตายในโลกนี้ เกิดใน โลกอื่น การเวียนว่าย ตายเกิด	ธรรม (อิทัป ปัจจัยตา) กรรม	122

	37	คนระลึกได้ด้วยจิต	คนระลึกได้ด้วยสติ	ธรรม (สติ)	123
	38	สติเกิดที่ใคร	เกิดแต่ผู้รู้	ธรรม (สติ)	124
7	39	อาการสติ	อาการ 17 คือ ด้วย การรู้ยิ่ง ทรัพย์ วิญญาณอันยิ่ง วิญญาณเกือกูล วิญญาณไม่เกือกูล สภาคนิมิต วิสภาค นิมิต การรู้ยิ่งกถา การกำหนด การ ระลึก การนับ การ นับตามลำดับ การจำ การอบรม การจดไว้ การเก็บไว้ การเคยได้ พบเห็น	ธรรม (สติ)	125 – 127
	40	ทำบาป 100 ปี ก่อนตายทำบุญได้ ไปเกิดบนสวรรค์	บุญหรือบาปตอน ไกล่ตายจะส่งผลก่อน เหมือนโคที่อยู่ริม ประตู	กรรม (การ เสวยผล)	128
	41	ละทุกขีในขณะที่ ทุกขียังไม่มี	ป้องกันภัยในขณะที่ ศัตรูยังไม่มา	ไม่ประมาท	129
	42	พรหมโลกไกลมาก พระผู้มีฤทธิ์ทางจิต หายวับจากชมพู ทวีปไปพรหมโลก ได้อย่างไร	การนึกถึง	อภิธรรม (จิต)	130

43	คนตายไปเกิดในพรหมโลกหรือในเมืองมนุษย์คนไหนไปเกิดเร็วกว่ากัน	ถึงพร้อมกัน ด้วยการนึกถึง	อภิธรรม (จิต)	131
44	ชั้น 5 เกิดขึ้นเองได้ไหม	ไม่ได้ ต้องอาศัยกุศลกรรม และอกุศลกรรม	ธรรม (ชั้น 5)	135
45	สัตว์ไปปฏิสนธิในครรภ์มารดาเข้าไปทางไหน	ทางจิต	อภิธรรม (จิต)	135
46	โพชฌงค์ไหนที่ทำให้ตรัสรู้	ฉัมมวินิจฉัยสัมโพชฌงค์	ธรรม (โพชฌงค์)	136
47	ธรรมชาติบุญกับบาป	ผลบุญที่เพิ่มมากขึ้น มีมากกว่าบาป	อานิสงส์บุญ	137
48	คนรู้จักบาป กับคนไม่รู้จักบาป เมื่อทำบาปแล้วคนไหนได้บาปมากกว่า	คนไม่รู้ กระทำบาปได้มากกว่า	อานิสงส์บาป	137
49	คนที่เป็นพรหมโลก ในขณะที่มีชีวิตมีอยู่หรือ	มีอยู่ เพราะไปเพราะอำนาจจิต	อภิธรรม (จิต)	138
50	บุคคลอาจทำให้ลมหายใจดับได้หรือ	ดับได้ เข้าจตุตถฌาน	อานิสงส์สมาธิ	139
51	สิ่งที่ควรตัด	ธรรมะ ตัดด้วยปัญญา	ธรรม (ลักษณะปัญญา)	139
51	สิ่งที่ทำได้ยากของพระพุทธเจ้า	การบอกสิ่งที่ไม่มียุปรำง ที่มีในจิตใจว่านี่เป็นผัสสะ เวทนา สัญญา	พระพุทธเจ้า	141

2. ถามตอบปัญหาอภรรค

วรรค	ข้อ	ถาม	ตอบ	เรื่อง	หน้า
	1	พระนางโคตรมีถวายผ้า พระพุทธเจ้า พระองค์ให้ ถวายพระสงฆ์	เมื่อเราล้วงลับแล้ว พระ สงฆ์จะเป็นที่สักการบูชา ถวายพระสงฆ์เป็นเช่น เดียวกับถวายพระพุทธเจ้า	วินัย ยกย่องหมู่ สงฆ์เท่า พระพุทธเจ้า	144

3. ถามตอบปัญหาที่เป็นอุกโตโกฏิ สองเงื่อนไขสองแง่
แสดงเรื่องพระเจ้านิคมินท์ยอมรับพระนาคเสนเป็นอาจารย์
เงื่อนไข คือ สนทนากันในป่าประกอบด้วยคุณ 8
ไม่สนทนากับบุคคล 8 ประเภท
ไม่สนทนากับบุคคลที่รักษาความลับไม่ได้ 9 ประเภท
เหตุทำให้ความรู้อัจฉริยะ 8 คุณอาจารย์ 25 คุณของอุบาสิกา 10

วรรค	ข้อ	ถาม	ตอบ	เรื่อง	หน้า
1	1	การบูชาพระพุทธเจ้า ถ้าพระพุทธเจ้ายังทรง ยินดีในการบูชา คือไม่ ชื่อว่าปรินิพพาน ถ้า ไม่ยินดี การบูชาก็เป็น หมัน	พระพุทธเจ้าไม่ยินดีต่อการ บูชา การบูชาพระธาตุรัตนะ และ พระญาณรัตนะ ให้เป็น อารมณ์ ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ ก็ย่อมดับความเร่าร้อน 3 ประการ	พระพุทธเจ้า	157
	2	พระพุทธเจ้ารู้ทุกสิ่ง จริงหรือ	พระพุทธเจ้าทรงนึกอยาการู้สิ่ง ใด ก็รู้นั้น ด้วยจิตที่ฝึกแล้ว	พระพุทธเจ้า	167

3	พระพุทธเจ้ามีพระ กรุณา เหตุใดจึงยังบวช ให้พระเทวทัต ซึ่งจัก ทำให้เกิดสังฆเภท และ ถูกแผ่นดินสูบ	ถ้าเป็นคฤหัสถ์จะทำบาป มากกว่า เมื่อบวชแล้ว กรรม จะมีที่สิ้นสุดได้ พ้นจากรก แล้ว ได้เป็นพระปัจเจก นาม อัญญิสสระ	พระพุทธเจ้า	169
4	แผ่นดินไหว 8 ครั้ง ไม่ ได้เกิดจากการให้ทาน ทำไมเมื่อพระเวสสันดร ให้ทาน จึงเกิดแผ่นดิน ไหวถึง 7 ครั้ง	แผ่นดินไหวเพราะมหาทาน เป็น อกาลกัมปณัง คือนอก สาเหตุ มหาทานเป็นของหนัก แผ่น ดินจึงไหว	พระโพธิสัตว์	175 177
5	ตาทิพย์เกิดขึ้นกับ พระเจ้าสีวิราชที่ พระราชทานจักขุให้คน ตาบอด	เกิดขึ้นด้วยอำนาจสังข อันเป็นวัตถุที่ตั้งแห่งจักขุ ประสาท	พระโพธิสัตว์ (ชาตก)	180
6	ทุกุลดาบสถูกต้อง สะตือนางปาริชาติาปชี นีในเวลามีระดู ก็ตั้ง ครรภ์ได้ ขัดกับที่ทรง ตรัสถึงการตั้งครรภ์ต้อง ประกอบด้วย มารดา บิดาร่วมกัน มารดามี ระดู และมีสัว์มาเกิด	การตั้งครรภ์ต้องประกอบ ด้วยองค์ 3 เท่านั้น ฤๅษีนี้เกิด ตัณหาราษะในเวลาที่ฤๅษีตะ สะตือ มีระดู และวิญญูณ เทพบุตรลงมาปฏิสนธิด้วย การอ่อนวอนของพระอินทร์ สัว์ทั้งหลายย่อมตั้งครรภ์ ด้วยเหตุ 4 คือ ด้วยกรรม ด้วยกำเนิด ด้วยตระกูล (ตระกูลเกิดในฟองไข่ เกิด ในท้อง เกิดในเหงื่อไคล เกิด เอง) และการอ่อนวอน	การกำเนิด (ชาตก)	185

7	อายุพระพุทธศาสนา 5,000 ปี หรือถ้าการปฏิบัติธรรมมีอยู่ โลกก็จะไม่ว่างเว้นพระอรหันต์	คำแรกเป็นศาสนปริจเฉท คือ เป็นคำกำหนดพระศาสนา คำที่สองเป็นปฏิบัติปริทีปนา เป็นการแสดงซึ่งปฏิบัติ ถ้าไม่มีใครปฏิบัติ เวลาของพระศาสนา (พุทธโคตม) จะเหลือ 5000 ปี อันตรธาน 3 ได้แก่ อธิคมปฏิบัติ ลิงค	อายุพุทธศาสนา	187 190
8	พระพุทธเจ้าเฝ้าอกุศลหมดสิ้นแล้ว จึงถึงพระสัพพัญญุตญาณ แต่ทำไมยังอาพาธ (เวหนามีกรรมเป็นมูลราก)	เหตุแห่งการเกิดเวหนามี 8 ประการ ได้แก่ วาตะ ปิตตะ เสมหะ สันนิปาติกา อุตปะริณามะชา วิสละมะประริหาระชา โอปักกะมิกา และกัมมะวิปากะชา	พระพุทธเจ้า	194
9	พระพุทธเจ้าสำเร็จแล้ว ได้ตันโพธิ์ ทำไมต้องเข้าอยู่ในที่สังต์ถึง 3 เดือน	เข้าฌานแล้วบรรลุ เมื่อทรงระลึกถึงคุณของฌานก็เข้าฌานอีก คุณฌานมี 28 ไม่ใช่เข้าฌานเพราะกระทำส่วนที่เหลืออยู่ หรือเพื่อจะสะสม แต่เพราะเห็นคุณวิเศษ	พระพุทธเจ้า	199
10	กำลังของอิทธิบาท 4 เป็นยานพาหนะให้พระพุทธเจ้าดำรงอยู่ตลอดกาลก็ได้ แต่ท่านปรินิพพาน	กำลังของอิทธิบาท 4 เป็นกำลังของยานพาหนะ ไม่ใช่ประสงค์ของพระองค์ที่จะอยู่ตลอดกาลหรือเกินกว่านั้น	พระพุทธเจ้า	202

2	11	สิกขาที่บัญญัติดีแล้ว ทำไมต้องอนุญาตให้ ถอนสิกขาเล็กน้อย	เพื่อทดลองภิกษุทั้งหลาย พุทธบุตรมีแต่จะเพิ่ม สิกขาบทเพราะโลกในพระ ธรรม ขุททกสิกขาบท ได้แก่ทุกกฎ อาบัติเบากว่าอาบัติทั้งปวง อนุขุททกสิกขาบท ได้แก่ทุกพ ภาษิต ธรรมสังคิตีปริยายนั้น อาบัติ 7 กอง ต้องลงโทษตาม สมควร	พระพุทธเจ้า	215
	12	อาจารย์มฤฎฐิ (กำมือ แห่งอาจารย์ในธรรม ทั้งหลายไม่มีแก่พระ ตถาคตเจ้า)	พระพุทธเจ้าไม่ตอบ เพราะ ไม่มีการณ์ ไม่มีเหตุ เป็นการ แก้ด้วยการพัก (ฐปณีย พยากรณ์) เพราะไม่มี ประโยชน์ที่จะตอบ	พระพุทธเจ้า	210
	13	ความกลัวมัจจุ มีใน พระอรหันต์หรือไม่ สัตว์ในนรกเมื่อพ้นจาก นรกแล้วจะกลัวนรก หรือไม่	พระอรหันต์ตัดต้นเหตุที่จะให้ สะดุ้งกลัวหมดแล้ว สัตว์นรกกยังกลัวตาย เพราะ อานุภาพแห่งความตาย	ลักษณะพระ อรหันต์	211 213
	14	ผู้จะพ้นความตายไม่มี แต่ได้แสดงพระปริตร พุทธมนต์อันเป็นเครื่อง ป้องกันไว้	พระปริตรย่อมป้องกันได้ เฉพาะผู้มีอายุวัยเหลืออยู่ ทั้ง ไม่มีบุพกรรมมาตดรอน พระปริตรรักษาไม่ได้ เพราะ มีบุพกรรม มีกิเลส และไม่ เชื่อถือ	คาถา (พระ ปริตร)	215 217

	15	พระตถาคตเจ้า ปกติได้จิวร แต่ไปบิณฑบาตบ้านพราหมณ์ ไม่ได้อะไรเลย คำไหนถูก	ที่ไม่ได้อะไรเลย เพราะออกศุลมารอันแรงกล้ามาปิดกั้นไม่ให้ใส่บาตรพระพุทธรเจ้า เป็นการขัดลาภที่บุคคลยังไม่ได้ตกแต่งไว้ และไม่ได้กระทำไว้เฉพาะที่ว่าจะถวาย	พระพุทธรเจ้า	219
	16	พระตถาคตเป็นผู้กำจัดสิ่งไม่ดี แต่เมื่อเทศนาแล้วปรากฏมีภิกษุ 60 รูปอาเจียนเป็นเลือด	การอาเจียนเป็นเลือด เป็นการกระทำของภิกษุ ไม่ใช่การกระทำของพระพุทธรเจ้า	พระพุทธรเจ้า	223
	17	อุบาสกที่เป็นพระโสดาบันลุกรับพระภิกษุสามเณรผู้เป็นปุถุชน	ด้วยคิดว่า คุณวิเศษทั้ง 20 ของความเป็นภิกษุย่อมไม่มีแก่เรา ภิกษุผู้ให้การศึกษา เป็นผู้ทรงไว้ซึ่งความสำรวม ภุมิภิกษุเป็นภุมิใหญ่	ภุมิพระสงฆ์ ภุมิคฤหัสถ์	227
	18	พระตถาคตเจ้ามีพุทธบริษัทไม่แตก พระเทวทัตทำให้พระสงฆ์แตกกัน	พระพุทธรเจ้าเป็นผู้มีพุทธบริษัทไม่แตก ด้วยการกระทำของพระองค์	พระพุทธรเจ้า	229
	20	ผู้ไม่รู้ทำบาปได้มากกว่า หรือผู้ไม่รู้ไม่อาบัติ	ภิกษุผู้ไม่รู้ ไม่ต้องอาบัติ หมายถึงอาบัติที่เป็นสัญญาวิโมกข์เท่านั้น	วินัย (อาบัติ)	231
	30	การปกครองสงฆ์	พระตถาคตไม่ใช่ผู้ติดตามบริษัท และบริษัทก็ไม่ใช่ผู้ติดตามพระพุทธรเจ้า คำว่าเราของเรา เป็นสมมติ	พุทธศาสนา	132
3	31	พระพุทธรเจ้าทรงสำรวม แต่แสดงโกโสทิตวัตถุคฺยหะแก่พราหมณ์	แสดงเงาพระวรกายคล้ายกับสิ่งนั้นด้วยฤทธิ์ เพื่อให้ผู้นั้นสิ้นสงสัย	พระพุทธรเจ้า	234

	32	พระพุทธเจ้ามีวิสุทธิจิต แต่กล่าวกับพระสุทินว่าเป็นโฆชะบุรุษ	การเปล่งวาจานั้นมีขึ้นด้วยอารมณ์ที่ไม่ชุ่มมัว	พระพุทธเจ้า	237
	33	ต้นไม้ไม่มีเจตนา แต่ให้ภราทวาชพราหมณ์ไปถามต้นไม้	เทวดาในต้นไม้ตอบแทน	เทวดา	241
	34	บิณฑบาตทั้ง 2 มีผลเสมอกัน คือ เสวยแล้วได้สำเร็จ และเสวยแล้วปรินิพพาน	บิณฑบาตครั้งสุดท้าย เทวดาโปรยผงทิพย์ ร้อนด้วยไฟในท้องแต่ไม่มีโรคใดเกิดขึ้น แต่เพราะกำลังกายของพระพุทธเจ้าไม่พอ ก็ทรงปรินิพพาน	พระพุทธเจ้า	244
	35	พระพุทธเจ้าว่าไม่ต้องชวนชวายเป็นจะบูชาพระสรีระ แต่ตรัสไว้อีกทีหนึ่งว่า บูชาธาตุของคนทีควรบูชา	การบูชาธาตุไม่จำเป็นแก่สมณะ แต่จำเป็นแก่เทวดามนุษย์	ธาตุ พระพุทธเจ้า	248
	36	สะเก็ดหินถูกพระบาทได้อย่างไร	เพราะไม่ได้กระเด็นมาธรรมดา แต่เป็นเพราะการกระทำของเทวดาต่างหาก เพื่อให้เทวดาเสวยทุกข์ในนรก	พระพุทธเจ้า	250
	37	โกณฑนอันได้ด้วยการกล่าวคาถา ไม่สมควรบริโภค แต่เมื่อจะเทศน์ได้แสดงทานกถาก่อน ศิลกถาตาม	เป็นกริยาของพระพุทธเจ้า ที่ทำให้เวไนยชนยินดีด้วยทานก่อน จึงชักนำในเรื่องศีล การขอสิ่งต่างๆ ด้วยวาจา	พระพุทธเจ้า	253 – 254
	38	ทรงบำเพ็ญบารมี แต่เมื่อบรรลุแล้วไม่ยอมแสดงธรรม	ธรรมที่รู้ละเอียด รู้ได้ยาก และเห็นจิตของสัตว์ทั้งหลาย ยินดีในกาม เห็นว่าเป็นตัวเราเขา	พระพุทธเจ้า	257

	39	อาจารย์ของเราไม่มี แต่ ตรัสว่า อาหาระ กาล มะ เป็นอาจารย์ของเรา	อาหาระ กาลมะ เป็น อาจารย์ขณะที่ยังไม่ได้ตรัสรู้ เมื่อตรัสรู้แล้วก็ตรัสรู้ด้วย พระองค์เอง ไม่มีอาจารย์	พระพุทธเจ้า	258
	40	เป็นสมณะเพราะสิ้นอา สวะ แล้วตรัสอีกว่าเรา เรียกผู้ประกอบธรรม 4 อย่าง (ที่มีแก่ผู้ยังไม่สิ้น อาสวะ) เป็นสมณะ	ผู้ประกอบธรรม 4 อย่างเป็น สมณะ กล่าวโดยถือคุณวิเศษ (ผู้ปฏิบัติเพื่อให้สิ้นกิเลส)	ลักษณะ อรหันต์	259
4	41	ควรหรือไม่ควรยินดีใน การสรรเสริญ	การสรรเสริญไม่ได้เป็นไปเพื่อ เห็นแก่ลาภยศ พรรคพวก บริวาร แต่เป็นไปเพื่อการรู้ แจ้งแก่พราหมณ์พร้อมมานพ 300 คน	พระพุทธเจ้า	261
	42	จงถือว่าผู้อื่นเป็นที่รัก ของเรา แล้วตรัสอีกว่า ควรชมเชยผู้ที่ควรชมเชย ควรยกย่องผู้ที่ควร ยกย่อง	อย่าเบียดเบียนผู้อื่นในโลก เป็นคำแสดงธรรม ควรยกย่องหรือชมเชย หมายถึง จิตที่ฟังชานควรชม จิตที่ หุดหู่ควรประคองขึ้น จิตที่ เป็นอกุศลควรชมเชย จิตที่เป็น กุศลควรประคอง ทรงชมเชย ตามชอบธรรม ไม่ใช่ชมเชยแบบ การบีบคั้นแต่อย่างใด	อภิธรรม (จิต)	262
	43	เราเป็นผู้ไม่มีความโกรธ แต่ได้ไล่พระสารีบุตรโม คัลลาน์	พระพุทธเจ้าไม่มีความโกรธ แต่ที่ขับไล่เพราะความผิด ของเขาเอง	พระพุทธเจ้า	265
	44	ไล่ไปแล้ว กษัตริย์ สักยราชกับสหัมบดี พรหม ได้กล่าวขอโทษ พระพุทธเจ้าไม่ทราบ เหตุการณ์นี้หรือ	กษัตริย์สักยราชกับสหัมบดี พรหม ทรงทำให้พระพุทธเจ้า เสื่อมใสด้วยธรรมของ พระองค์เอง	พระพุทธเจ้า	266

45	ความไม่มีที่อยู่ประจำ ไม่มีอาลัยในสิ่งใด แต่ทำไมตรัสว่าบุคคลควรสร้างวิหารให้น่ายินดี	ความไม่มีที่อยู่ประจำ ไม่มีอาลัยในสิ่งใด เป็นสิ่งที่สมควรแก่สมณะ บุคคลควรสร้างวิหารให้น่ายินดี เพราะเล็งเห็นวิหารทาน และเมื่อมีวิหารก็จักมีพระสงฆ์ผู้มีความรู้มาอาศัยเป็นอันมาก	อานิสงส์การ สร้างวิหาร	267
46	ไม่ควรประมาทในอาการ สำรวมท้อง ตรัสอีกว่า ได้ฉันอาหารเต็มขอบบาตร และยิ่งกว่านั้นก็มี	ผู้ที่มีกิเลส ควรสำรวมท้อง ผู้บรรลุลแล้ว ไม่จำเป็นต้องห้ามในกริยากรณะทั้งหลาย	พระพุทธเจ้า	269
47	ธรรมทั้งหลายควรปกปิดหรือเปิดเผย	ทรงปิดปาฏิโมกข์อุทเทส มีสี่มาเป็นเขตแดน ด้วยเหตุ 3 ประการ คือ ปิดตามวงศ์ ตถาคต ปิดด้วยความเคารพธรรม และปิดด้วยความเคารพภูมิของภิกษุ อย่าให้ธรรมนี้เป็นที่ดูหมิ่น	พระพุทธเจ้า	270
48	กล่าวเท็จเป็นอาบัติเบาหรือ ปาราชิก	การกล่าวเท็จมีโทษหนักเบาต่างกัน	วินัย	
49	พระพุทธเจ้าเยี่ยมจริงหรือ แต่ทำไมสรรเสริญพระพากุลาเป็นผู้เป็นเยี่ยมในทางมีอาพารน้อย	ความเป็นเยี่ยมของพระพุทธเจ้า คือ พุทธวิสัย เยี่ยมด้วยศีล สมาริ ปัญญา วิมุตติ วิมุตติญาณทัสสนะ ทศพลญาณ เวสาร์ชญาณ พุทธธรรม 18 แต่พระสงฆ์มีความเป็นเยี่ยมด้านอื่น	พระพุทธเจ้า	272

5	50	พระโมคคัลลาน์เป็นผู้เลิศในฤทธิ์ แต่ถูกทุบตีจนตาย	กรรมวิบากมีอำนาจแรงกว่าฤทธิ์	กรรม	275
	51	กำหนดที่แน่นอนของพระโพธิสัตว์ เช่น บิดามารดา การตรัสรู้ เป็นต้น แต่มีกล่าวอีกว่า พระโพธิสัตว์ได้เสด็จุมหาวิโลกนะ 8 ก่อนอุบัติ	เสด็จว่าบิดามารดาเป็นกษัตริย์หรือพราหมณ์	พระพุทธเจ้า	276
	52	พระภิกษุไม่ควรทำลายชีวิตตนเอง พระภิกษุควรตัดชาติ ชรา พยาธิ มรณะ	ผู้มีชีวิตย่อมมีโอกาสทำลายกิเลสให้พินาศ ควรตัดชาติ ชรา พยาธิ มรณะเพื่อได้พ้นไปจากสังสารวัฏ	ลักษณะสงฆ์	280
	53	เมตตาเจโตวิมุตติ การหลุดพ้นด้วยความเมตตา แต่สุวรรณสามผู้มีเมตตาถูกยิงด้วยธนู	เจโตวิมุตติ เป็นคุณอันสูงส่งของความเมตตา ไม่ใช่ อานิสงส์ของบุคคล เมตตาคุ้มได้เฉพาะตนเองเมตตา	อานิสงส์เมตตา	281
	54	พระพุทธเจ้ามีแต่ขาว พระเทวทัตมีแต่ดำ ทำไมจึงบอกว่าพระเทวทัตเสมอด้วยพระพุทธเจ้า	กุศลกับอกุศลให้ผลต่างกัน	กรรม	286
	55	สตรีทั้งปวงได้ขณะ คือ โอกาส ได้ที่ลับ ถูกเกี่ยว ต้องทำความชั่ว แต่นางอมรารรยามโหสถ ไม่เป็นเช่นนั้น	นางอมรา ไม่ได้ขณะ คือ ไม่มีโอกาส ไม่ได้อยู่ในที่ลับ และไม่ได้ถูกเกี่ยว เพราะเกรงมโหสถมาก	พระโพธิสัตว์ชาดก	289

	56	พระอรหันต์หมดความ สะดุ้งกลัว แต่เมื่อเห็น ช้างธนบาลวิ่งตรงมาก็ สละพระพุทธรเจ้า	เพื่อให้คุณของพระอรหันต์ ปรากฏ	พระพุทธรเจ้า	292
	57	ความไม่มีที่อยู่ ไม่มี ความชอบกันเป็นมุนี ทัสนะ แต่บอกให้สร้าง วิหารเพื่อให้พระสงฆ์มา อยู่รวมกัน	อานิสงส์การสร้างวิหาร เมื่อมีผู้อยากพบพระสงฆ์จะ พบง่าย	อานิสงส์การ สร้างวิหาร	293
	58	พระพากุละเป็น ผู้มีอาพาธน้อย พระพุทธรเจ้าเป็นเยี่ยม ในสิ่งทั้งปวง	พระพุทธรเจ้าเยี่ยมในธรรม พระพากุละเยี่ยมเฉพาะด้าน	พระพุทธรเจ้า	294
	59	พระพุทธรเจ้าเป็นผู้เห็น ทางเก่าอันเป็นทางที่ พระอดีตพุทธทำไว้หรือ เป็นผู้ทำทางใหม่	ทางเก่ามีอยู่ ลบเลือนหายไป พระพุทธรเจ้าเห็น และทำทาง ขึ้นใหม่	ธรรมที่ตรัสรู้	296
6	60	ทรงเลิกการทำความ เพียรด้วยทุกกรกิริยา แต่ทรงแนะนำให้สาวก ประกอบความเพียร	ความเพียรกระทำอย่างยิ่ง ความเพียรไม่ใช่โทษแห่งการ สู้รบกับกิเลส แต่เป็นโทษแห่ง การตัดอาหาร	พระพุทธรเจ้า	299
	61	ทรงเร่งให้กระทำโศดา ปัตตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล อรหันต์ผล (เครื่องไม่เนิ่นช้า) แต่ ทรงให้เรียนสูตรตะ เคย ยะ เวยยากรณ์ะ คาถา อุทาน อิติวุตถ ชาดก อัปภูตธรรม เวทัลละ และยังเกี่ยวข้องกับ นวัตรกรรม การก่อสร้าง และเกี่ยวข้องกับทาน การบูชา	ทั้งหมดเป็นการกระทำถึง เครื่องไม่เนิ่นช้าทั้งสิ้น ขึ้นกับ วาสนาในปางก่อน	กรรม	301

62	คฤหัสถ์ผู้สำเร็จรหัตต์ ต้องบวชหรือนิพพาน ในวันนั้น หากวันนั้น ไม่มีพระอุปัชฌาย์จะ ต้องนิพพานหรือไม่	เพศแห่งคฤหัสถ์มีกำลังไม่พอ สำหรับความเป็นอรหัตต์	ภูมิพระสงฆ์ ภูมิคฤหัสถ์	303
63	ทำไมเมื่อเสวยพระชาติ เป็นโลมกัสสปฤๅษี ได้ เห็นพระนางจันทวดี ก็ได้ฆ่าสัตว์หลายร้อย บุชฌาย์	ไม่ได้ฆ่าด้วยเจตนา แต่ฆ่า ด้วยวิสัญญ์ อันมีด้วยอำนาจ ราคะ (เป็นบ้า) บาบที่คนบ้า ทำย่อมไม่มีโทษ	พระโพธิสัตว์ (ชาดก)	304
64	เมื่อเสวยชาติเป็นพญา ช้างฉัททันต์ เห็นผ้า เหลืองก็ได้สติ แต่เมื่อ เสวยชาติเป็นโชติपाल มาณพ กลับดำ่ว่าพระ กัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า	ที่ดำ่ว่า เพราะถือตระกูลเกิน ไป เกิดในตระกูลที่ไม่มีความ เลื่อมใส	พระโพธิสัตว์ (ชาดก)	306
65	ขณิกการช่างปั้นหม้อ กระทำอากาศเป็น หลังคา ฝนตกไม่รู้ แต่ คันธกุฎีพระกัสสปพุทธ เจ้า ฝนรู้	ขณิกการช่างปั้นหม้อเป็นผู้มี ศีล มีธรรมอันดี ได้สร้างสม กุศลไว้มาก ได้เลี้ยงดูมารดา บิดาตาบอด เวลาที่เขาไม่อยู่ มีคนไปรื้อหลังคาเรือนไปมุง พระคันธกุฎี เขาก็เกิดปีติ จึง เป็นผลให้ฝนตกไม่รู้ ส่วน พระพุทธเจ้าไม่ทรงรับปัจจัย ที่เนรมิตขึ้นเอง และทรงเห็น ว่าอย่าให้ผู้อื่นติเตียนได้ว่า ต้องการสิ่งใดก็เนรมิต	พระโพธิสัตว์ (ชาดก)	308
66	บางครั้งทรงตรัสว่าเรา เป็นพราหมณ์ผู้ควรขอ บางครั้งตรัสว่าเราเป็น พระราชา	เหตุที่ละบาบทั้งสิ้นทำให้เป็น พราหมณ์ เหตุที่ทรงสั่งสอน นรชนในเขตของตน ย่อมเป็น ที่เคารพบูชา ย่อมดำรงพุทธ ประเพณีของพระพุทธเจ้า องค์กร ทำให้เป็นพระราชา	พระพุทธเจ้า	310- 311

	67	พระพุทธเจ้าไม่เกิดพร้อมกัน 2 องค์	หมื่นโลกธาตฺรึบได้เพียงคุณธรรมของพระพุทธเจ้าเพียงพระองค์เดียว สององค์จะทรงอยู่ไม่ได้ ความวิวาทของพุทธบริษัทจะมีขึ้น ธรรมดาในแผ่นดินหนึ่ง จะมีสาครใหญ่ เขาพระสุเมรุ อากาศ ท้าสักกะ มาร มหาพรหม เพียง 1 เท่านั้น	พระพุทธเจ้า	312-313
	68	ถ้าคุณหัตถ์สำเร็จถุญยธรรมได้ การบวชก็ไม่จำเป็น	เมื่อปฏิบัติชอบก็สำเร็จถุญยธรรมได้ทั้งนั้น แต่การบรรพชาให้คุณมาก และบรรพชิตยอมทำสำเร็จได้เร็วไม่ชักช้า	อานิสงส์การบวช	315
7	69	บวชแล้วสึก เป็นเหตุให้คิดว่าพุทธศาสนาเป็นศาสนาเปล่า	การสึกนั้น ควรโทษตัวบุคคล ไม่ใช่โทษพระศาสนา แสดงถึงความเป็นคุณอันชั่วไม่ได้ 5 ประการของพุทธศาสนา ได้แก่ ความเป็นภูมิใหญ่ ความเป็นของบริสุทธิ์ ความไม่อยู่ร่วมกับผู้ลามก ความรู้แจ้งแทงตลอดได้ยาก และความมีการสำรวมมาก	พระพุทธศาสนา	317
	70	พระอรหันต์เสวยแต่เวทนาทางกาย ไม่เสวยเวทนาทางใจ	พระอรหันต์อาศัยกาย แต่ไม่มีอำนาจเหนือกาย สิ่งที่มีอยู่ในกาย 10 อย่าง คือ ความเย็น ร้อน หิว กระจาย อูจจาละ ปัสสาวะ ถินมิทธะ ชรา พธาธิ มรณะ	พระอรหันต์	322

71	คฤหัสถ์ต้องปราศจากแล้ว บวช ธรรมาภิสมัยจะมี หรือไม่	ไม่เกิด เพราะเหตุที่เขาตัด สิ่งที่จะให้เกิดธรรมาภิสมัย เสียแล้ว	วินัย (ปาราชิก)	324
72	คฤหัสถ์ทุกศีล กับ บรรพชิตทุกศีล ได้รับผล เสมอกันหรือไม่	สมณะทุกศีลทำให้ดีกว่า คฤหัสถ์ทุกศีล และทำให้ ทักษิณาทานของชาวบ้านมี ผลมากได้ 10 ประการ	อานิสงส์พระ ทุกศีล	326
73	เดียรฉัตรบางพวกถือว่า น้ำมีชีวิต เพราะมีเสียง เมื่อถูกความร้อน จึง กล่าวติเตียนพุทธ ศาสนาว่าเบียดเบียน ของที่มีชีวิต	น้ำไม่มีชีวิต ที่มีเสียง เพราะ อำนาจของความไฟ	ความเชื่อ (เดียรฉัตร)	328
74	สิ่งที่ไม่มีในโลก	มี 3 อย่าง ได้แก่ สิ่งที่มี เจตนาหรือไม่มีเจตนาก็ตาม จะไม่แก่ ไม่ตาย, ความ เที่ยงของสังขาร, เมื่อว่าตาม ปรมาตถ์แล้วคำว่าสัตว์ไม่มี ในโลก	ธรรม (ไตรลักษณ์)	331
75	ทำไมพระอรหันต์เป็นผู้ ไม่เผลอ แต่ต้องอาบัติ ได้ (ความไม่เอื้อเพื่อ ความไม่รู้)	กิเลสมี 2 อย่าง คือ โลก วัชชะ, ญัตติวัชชะ พระ อรหันต์ไม่รู้ญัตติวัชชะ ทั้งหมด เมื่อยังไม่รู้ก็ทำ พระ สัมพัญญเท่านั้นที่รู้หมด	อรหันต์	333
76	สิ่งที่ไม่เกิดด้วยกรรม ไม่เกิดด้วยเหตุ ไม่เกิด ด้วยฤๅ	มี 2 อย่าง คือ อากาศ และ นิพพาน นิพพานเป็นอนุปาทานียะ คือ ไม่เป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน เพราะฉะนั้นไม่มีเหตุ นิพพานเป็นอสังขธรรม ไม่มีอะไรตกแต่งได้ นิพพานย่อมรู้ด้วยใจ	นิพพาน	333- 336

	77	สิ่งที่เกิดด้วยกรรม เกิดด้วยเหตุ เกิดด้วยฤดู	พวกสัตว์ที่มีจิตใจเกิดด้วยกรรม ไฟกับพืชเกิดด้วยเหตุ แผ่นดิน ภูเขา น้ำ ลม เกิดด้วยฤดู	กำเนิดคนโลก	336
8	78	ยักษ์เกิดและตาย	ไม่รู้ ผู้ที่รู้คือพระพุทธเจ้า		337
	79	พระพุทธเจ้าเป็นสัพพัญญูแต่บัญญัติสิกขาเมื่อมีเหตุการณ์	หากบัญญัติก่อน มหาชนก็จะใจร้อนว่า ในศาสนามีสิ่งที่ต้องรักษาอยู่มาก เป็นการยากที่จะบวช ทั้งจักไม่มีผู้เชื่อฟังเรา พวกที่ไม่เชื่อก็จะไปเกิดในอบาย	พระพุทธเจ้า	339
	80	พระอาทิตย์ที่แผ่แรงกล้า ทำไมบางเวลาจึงร้อนมากร้อนน้อย	เพราะดวงอาทิตย์ถูกโรค 5 อย่าง คือ หมอก ผงธุลี ควันเมฆ ราหู ผู้ที่รู้คือพระพุทธเจ้า	กำเนิดคนโลก	340
	81	พระโพธิสัตว์ให้บุตรภรรยาเหมือนกันหมด และให้ด้วยเพราะบุตรภรรยาเต็มใจหรือไม่ ทานที่ทำให้ผู้อื่นเป็นทุกข์ ผู้ให้ได้รับความสุขหรือ	เหมือนกันหมด ภรรยาเต็มใจบุตรไม่เต็มใจเพราะยังเด็ก แต่การเห็นบุตรจากไป ทรงนั่งเสีย เป็นการกระทำได้ยาก เทวดาจึงสรรเสริญ เมื่อเขาขอภรรยา จะให้ตนเอง ไม่ใช่การกระทำของสัปบุรุษ อานิสงส์ 2 ประการจากการให้บุตรธิดา คือ รักษาทานตบะ เพื่อว่าพระเจ้าปู่จะได้ไถ่รับไปเลี้ยง	พระโพธิสัตว์ (ขาดก) การให้ทานของเวณสันดร	342-352

	82	พระโพธิสัตว์ทรงกระทำทุกขกิริยาทุกพระองค์หรือไม่	ไม่ เฉพาะพระโคตมโพธิสัตว์ เนื่องจากในเวลาออกบรรพชา โภธิญาณยังไม่แก่กล้า จึงต้องทำเพื่อรอ	พระพุทธเจ้า	358
	83	อกุศลกับกุศลอย่างไหนมีกำลังมากกว่า	กุศลมีกำลังมากกว่า อกุศลให้ผลเร็วเพราะเป็นของเล็กน้อย กุศลให้ผลช้าเพราะเป็นของใหญ่ อกุศลเห็นผลเร็วเพราะมีกฎหมายบังคับ	กรรม	360
	84	การทำบุญให้ผู้ตาย	ทานที่ไม่ได้รับ ไม่สูญเปล่า ย้อนกลับมาผู้ให้ทาน	ทาน	363
	85	กุศลกับอกุศล	กุศลมีผลมาก บาปมีผลน้อย ให้ผลเฉพาะผู้กระทำ แผ่ไปไม่ได้	กรรม	365
	86	ใครเป็นเห็นความฝัน	ผู้ฝัน 6 จำพวก ได้แก่ ลม กำเริบ ดีกำเริบ เสมหะกำเริบ เทวดาอุปสังขรณ์ สิ่งที่เคยประพฤตินในอดีต (ฝันแล้วจริงเสมอ นอกนั้นไม่จริง) นิมิตมาปรากฏในจิตเอง ฝันระหว่างหลับกับตื่น	ความฝัน	368
9	87	สัตว์บุคคลทั้งสิ้น ตายในเวลาควรตายหรือไม่	ตายเมื่อวัยชราคือตายในเวลาควร นอกนั้นตายในเวลาไม่ควร	กรรม	370
	88	ปาฏิหาริย์ย่อมมีที่เจตีย์หรือเชิงตะกอนของพระอรหันต์ทั้งสิ้นไหม	ไม่ ที่มีเพราะมีการอธิษฐานของพระอรหันต์ มนุษย์ที่มีศรัทธา และเทวดาบันดาลให้เพื่อให้มนุษย์เกิดศรัทธา	เหตุเกิดปาฏิหาริย์	379

89	พวกที่ปฏิบัติชอบได้ธรรมมาภิสมัยด้วยกันทั้งนั้นหรือ	ไม่ พวกที่ไม่ได้ มี 15 จำพวก ดิรัจฉาน เปรต มิจฉาทิฐิ ผู้ ลวงโลก ผู้ฆ่ามารดา ผู้ฆ่าบิดา ผู้ฆ่าพระอรหันต์ ผู้ทำสังเภท ผู้ทำโลหิตุปบาท ผู้เป็นเถยย สงสาร ผู้เข้าไปรีดเคียดผู้ ประทุษร้ายนางภิกษุณี ผู้มี อาบัติสังฆาธิเสส บัณเฑาะก์ อุกโตพญชนก เด็กอายุต่ำกว่า 7 ขวบ (กำลังไม่แก่กล้า)	อาณิสงส์การ ปฏิบัติธรรม	376
90	นิพพานเจือทุกข์หรือไม่ โยคาวจรยอมได้รับทุกข์เมื่อเข้าสู่นิพพาน	ไม่ ทุกข์นั้นเป็นทุกข์ของ บุคคล ไม่ใช่ทุกข์ของนิพพาน	นิพพาน	376
91	รูปพรรณสัณฐานของนิพพาน คุณของนิพพาน	ไม่มีของเปรียบ ดอกปทุม 1 น้ำ 2 ยาดับพิษ งู 3 มหาสมุทร 4 โภชนะ 5 อากาศ 10 แก้วมณี 3 จันทร แดง 3 เนยใส 3 ยอดคีรี 4	นิพพาน	379 381
92	การกระทำที่แจ้งนิพพาน	โยนิโสมนสิการ เห็นความ เป็นไปแห่งสังขาร ไม่มีอะไร ในสังสารวัฏควรยึด เปื่อ หน่าย เห็นความน่ากลัวของ สังขาร จึงเห็นว่าความไม่มี ตัณหา เป็นความสงบอย่างยิ่ง	นิพพาน	386
93	ที่ตั้งนิพพาน	ที่ตั้งไม่มี แต่นิพพานมี	นิพพาน	389
94	พระพุทธเจ้ามีจริงหรือ	มี ธรรมพุทธบริโภคมียู่ ธรรมนครมีอยู่ ค्लीนธรรม มีอยู่ ภูเขารธรรมมีอยู่ รอย พระบาทพระพุทธเจ้ามีอยู่	พระพุทธเจ้า	389- 404

	95	ถ้าคฤหัสถ์สำเร็จ ธรรมได้ ชุติวงศ์ก็ไม่มี ประโยชน์อันใด	คฤหัสถ์ที่สำเร็จ คือ ผู้ปฏิบัติ ชุติวงศ์ในอดีตชาติ ชุติวงศ์มีคุณ 28 ผู้สมาทาน ชุติวงศ์มีคุณ 18 ผู้ควรแก่ ชุติวงศ์ 10	ชุติวงศ์	410
10	96	ภิกษุผู้มุ่งจะสำเร็จ อรหัตต์ ควรถือเอา องค์ใด	อุปมาต่างๆ	การปฏิบัติ ธรรม	421 – 465

ง) ส่วนท้าย

เมื่อจบการปฐกขาวิชันนาเกิดเหตุการณ์ดังนี้ (465 – 467)

1. แผ่นดินอันหนาได้ 8 หมื่น 4 พัน โยชน์ ได้แสดงอาการหวั่นไหว
2. มีสายฟ้าแลบแปลบปลาบลงมา
3. เทวดาได้โปรยดอกไม้ทิพย์
4. มหาพรหมเปล่งเสียงสาธุการก็ก้อง
5. พระเจ้ามิลินท์ สิ้นความสงสัยในพระรัตนตรัย ทรงเลื่อมใสในคุณของพระ
นาคเสน และในบรรพชา ในข้อปฏิบัติ และอริยาบถของพระเถระเจ้า เป็นผู้หมดทิฐิมานะ
สละราชสมบัติออกบวชในพระพุทธศาสนา

การวิเคราะห์

ก) วิเคราะห์บท

มิลินทปัญหา นี้ แบ่งเป็น 6 ส่วนใหญ่ ดังนี้

1. ปุพพโยค ว่าด้วยบุพพกรรม (กรรมที่ทำไว้ในภพก่อน) กรรมที่บุคคลทั้งสอง
คือ พระเจ้ามิลินท์และพระนาคเสนเถระประกอบไว้ในภพก่อน
2. มิลินทปัญหา ว่าด้วยปัญหาเงื่อนเดียว คือปัญหาที่พระเจ้ามิลินท์ทรงตั้งถาม
ขึ้นมาเอง มิลินทปัญหายังแตกเป็น 2 ส่วนคือ
 - 2.1 ลักษณะปัญหา คือ ปัญหาที่ถามถึงลักษณะของธรรมบางอย่าง
 - 2.2 วิมติเฉทนปัญหา คือ ปัญหาที่ถามถึงธรรมทั้งหลาย เพื่อตัดความ
สงสัยที่มีอยู่ในธรรมเหล่านั้น
3. เมณฑกปัญหา ว่าด้วยปัญหาสองเงื่อน คือปัญหาที่พระเจ้ามิลินท์ตรัสถาม

เกี่ยวกับพระดำรัสของพระพุทธเจ้า มีความหมายเป็น 2 อย่างปะปนกัน ชัดแย้งกันเมณฑก ปัญหาที่แตกเป็น 2 ส่วนคือ

3.1 มหาวรรค เป็นปัญหาที่ถามเกี่ยวกับความยิ่งใหญ่แห่งหมวดธรรมบางอย่าง

3.2 โยคิกถาปัญหา เป็นปัญหาที่ถามเกี่ยวเนื่องกับปฏิปทาของพระโยคีบางท่าน

4. อนุমানปัญหา ว่าด้วยปัญหาที่พระเจ้ามีลินท์ตรัสถามเกี่ยวเรื่องอนุมาน (มีเหตุให้คาดหมายได้ว่าต้องเป็นอย่างนั้น ต้องเป็นอย่างนี้)

5. ลักษณะปัญหา ว่าด้วยปัญหาที่พระเจ้ามีลินท์ทรงปรารภเกี่ยวกับลักษณะของบุคคลเป็นต้น

6. โอปัมมกถาปัญหา ว่าด้วยปัญหาที่พระเจ้ามีลินท์ตรัสถามเกี่ยวกับอุปมาเปรียบเทียบองค์คุณบางอย่างของพระอรหันต์ กับความประพฤติเป็นไปบางอย่างของสัตว์อื่น

ข) ตารางวิเคราะห์เนื้อหา

เนื้อหาส่วน 1

หมวด	เรื่อง	จำนวน	รวม
พระพุทธเจ้า	พระพุทธเจ้า	6	6
ธรรม	ความสำคัญของธรรม	1	32
	ไตรลักษณ์	1	
	โยนิโสมนสิการ	1	
	อิทัปปัจจยตา	10	
	กุศลธรรม	1	
	ลักษณะปัญญา	3	
	ชั้น 5	4	
	ความไม่ประมาท	2	
	กรรม	5	
	สติ	3	
	โพชฌงค์	1	

อานิสงส์	อานิสงส์การบวช	1	6
	อานิสงส์การปฏิบัติธรรม	1	
	อานิสงส์บุญ	1	
	อานิสงส์บาป	1	
	อานิสงส์สมาธิ	1	
	อานิสงส์การรักษาตน	1	
อภิธรรม	อภิธรรม (จิต)	1	1
วินัย	วินัย	1	1
พระอรหันต์	ลักษณะพระอรหันต์	2	2
รวม		48	48

เนื้อหาส่วน 3

หมวด	เรื่อง	จำนวน	รวม
พระพุทธเจ้า	พระพุทธเจ้า	33	41
	พระโพธิสัตว์	7	
	ธาตุพระพุทธเจ้า	1	
ธรรม	ลักษณะพระธรรม	1	16
	กรรม	6	
	ไตรลักษณ์	1	
	ทาน	1	
	นิพพาน	5	
	อัฐังคค์	1	
	การปฏิบัติธรรม	1	
พุทธศาสนา	อายุพุทธศาสนา	1	2
	พุทธศาสนา	1	

พระอรหันต์	ลักษณะพระอรหันต์	5	5
ภูมิสงฆ์	ภูมิพระสงฆ์ ภูมิคฤหัสถ์	4	4
วินัย	วินัย	1	1
อภิธรรม	อภิธรรม (จิต)	1	1
อานิสงส์	อานิสงส์การสร้างวิหาร	2	5
	อานิสงส์เมตตา	1	
	อานิสงส์การบวช	1	
	อานิสงส์การปฏิบัติธรรม	1	
ความรู้อื่น	การกำเนิดโลก คน	3	8
	คาถา	1	
	เทวดา	1	
	ความเชื่อเดิยรลีย์	1	
	ความฝัน	1	
	เหตุเกิดปาฏิหาริย์	1	
รวม		83	83

ค) ตารางวิเคราะห์โครงสร้าง

โครงสร้าง	จุดประสงค์	เงื่อนไขการสนทนา	พระเจ้ามิลินท์
เริ่มต้น	สรรเสริญพระรัตนตรัย		
บทนำ	1.แสดงพุทธทำนาย 2.ปัญหาพระเจ้ามิลินท์ 3.ที่มาของพระนาคเสน		
เนื้อหาส่วน 1	ชี้แจงธรรม ได้แก่ อิทัปปัจจยตา กรรม ชั้น 5 สติ ปัญญาเป็นต้น	1.สนทนากับอย่าง บัณฑิต 2.สนทนาในสิ่งที่มี ประโยชน์	ไม่เลื่อมใส

เนื้อหาส่วน 2	ชี้แจงเรื่องศักดิ์ห่มสงฆ์เทียบเท่าพระพุทธเจ้า		เลื่อนใส
เนื้อหาส่วน 3	ชี้แจงปัญหาที่เป็นอุกโตโกฏิ สองเงื่อนไขสองแง่ ส่วนใหญ่เป็นเรื่องพระพุทธเจ้า	1. สนทนากันในป่า ประกอบด้วยคุณ 8 2. ไม่สนทนากับบุคคล 8 ประเภท 3. ไม่สนทนากับบุคคลที่รักษาความลับไม่ได้ 9 ประเภท 4. เหตุทำให้ความรู้เจริญ 8 คุณอาจารย์ 25 คุณของอุบาสิกา 10	เลื่อนใส
ปิดท้าย			ผนวช

เมื่อนำมาประมวล จึงแบ่งเนื้อหาได้เป็น

- 1 หมวดธรรมของคฤหัสถ์
 - 1.1 หลักธรรมเกี่ยวกับบุญและบาป
 - 1.2 หลักธรรมเกี่ยวกับสังสารวัฏ
 - 1.3 หลักธรรมเกี่ยวกับพุทธจริยาและพุทธคุณ
- 2 หมวดธรรมของบรรพชิต
 - 2.1 หลักธรรมที่เป็นพื้นฐานในการปฏิบัติ
 - 2.2 หลักปฏิบัติเพื่อความเป็นพระอริยบุคคล
 - 2.3 วิสัชนาข้อสงสัยในพระธรรมวินัย
- 3 หมวดธรรมเกี่ยวกับพระนิพพาน
 - 3.1 แนวทางปฏิบัติเพื่อบรรลุพระนิพพาน
 - 3.2 สภาวะของพระนิพพาน
- 4 หมวดปกิณณกธรรม

องค์ความรู้จากการศึกษา

ก) ในคัมภีร์มิลินทพัญญา ไม่มีเนื้อหาที่กล่าวถึงพระพุทธรูป มีแต่กล่าวถึงธาตุเจดีย์ พระบาท เป็นต้น เรื่องนี้จึงอาจเขียนขึ้นก่อนจะมีการสร้างพระพุทธรูปก็ได้

ตำนานการสร้างพระพุทธรูปส่วนมากแล้ว เชื่อกันว่าพระพุทธรูปถูกสร้างขึ้นครั้งแรกโดยชนชาติกรีก กล่าวคือ เมื่อชนชาติกรีกเข้ารุกรานอินเดียสมัยพระเจ้าอเล็กซานเดอร์ ก็ปรากฏการตั้งรกรากถาวรของชนชาติกรีกที่ปากเตรีย คันทาระ สาคระและหลายส่วนของอาฟกานิสถาน เป็นต้น

กษัตริย์ปาก็สถานและอินเดียเหนือนั้นเลื่อมใสในพุทธศาสนา ทั้งคติของพวกกรีกไม่รังเกียจการสร้างรูปเคารพเหมือนชาวอินเดีย ครั้นเมื่อเปลี่ยนใจมาเลื่อมใสพุทธศาสนา นิสัยความเคยชินที่ได้กราบไหว้บูชาเทวรูป ทำให้พวกกรีกเกิดมโนภาพคิดสร้างพระพุทธรูปขึ้นมาบ้าง เพื่อให้เป็นที่สนานุตตริยะยามนี้ถึงพระบรมศาสดา ไม่เกิดความว่าห่วยเปลี่ยวใจ

ฉะนั้นจึงเกิดคติสร้างพระพุทธรูปขึ้นในหมู่ชาวกรีกขึ้นก่อน ภายหลังกุฑมามกะชนชาติอินเดียได้พบเห็นพระพุทธรูปเข้าก็เกิดความปสาทะจึงได้หันมานิยมสร้างพระพุทธรูปตามคติของชาวกรีกขึ้น แต่ได้ดัดแปลงเป็นแบบอย่างศิลปกรรมแห่งชนชาติของตน แม้พวกพราหมณ์พลอยเกิดสร้างเทวรูปพระอิศวร พระนารายณ์ขึ้นกราบไหว้บูชา คติรังเกียจสร้างรูปเคารพจึงเป็นอันจืดจางไปจากชาติชาวอินเดียโดยพฤตินัย เสถียร โพธิ์นันทะ วิเคราะห์ว่า พระพุทธรูปน่าจะสร้างครั้งแรกในสมัยพระเจ้ามิลินท์ (เสถียร โพธิ์นันทะ, 2544)

ตำนานพระแก้วมรกตในชินกาลมาลีปกรณ์ระบุว่า พระพุทธรูปสร้างครั้งแรกในสมัยพระเจ้ามิลินท์ โดย พระเจ้านาคเสนเป็นผู้คิดสร้างพระพุทธรูปขึ้นครั้งแรก เพราะเล็งเห็นว่าพระพุทธรูปในอนาคตจะรุ่งเรืองด้วยเพราะได้อาศัยพระพุทธรูป ครั้นจะสร้างด้วยเงินและทองก็กลัวจะถูกทำลายเพราะเป็นของมีค่า จึงสร้างด้วยแก้วแทน ดังว่า “...ท่านก็รู้แจ้งว่าพระศาสนาจะรุ่งเรืองไปอาไศรยด้วยพระชินปฏิมากร คือ พระพุทธรูปที่ทำฉลองพระองค์ไว้แล้ว จึงรำพึงต่อไปว่า สทา ทำอาตมาจะสร้างซึ่งพระพุทธรูปปฏิมากรให้แล้วไปด้วยเงินแลทองทั้งนั้น อนาตเต มนุสสา โลภวลิกา มนุชฺชหฺมฺยชฺชายคนทั้งหลายในภวภูมิน่าจะลู่อ่านางแก่ความโลภเจตนา จะมีอชฌาไศรยน้ำใจเป็นบาปหยาบขำมีกำลังมาก

นักหนา จะกระทำอันตรายแก่พระพุทธปฏิมากรเจ้าเป็นอันแน่นมั่น...” (พระรัตนปัญญา (แต่ง) พระยาพจนานิติคุณ (แปล), 2554: 200-201)

อาศัยหลักฐานข้างต้น จึงเป็นไปได้ว่าพระพุทธรูปน่าจะสร้างขึ้นสมัยพระเจ้านิรินท์ เช่นเดียวกับที่กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานว่ามีลินทปัญหาน่าแต่ง ประมาณ พ.ศ. 500 (ปุ๋ย แสงฉาย อนงคาราม, 2528: คำนำ)

อย่างไรก็ตาม หลักฐานทางโบราณคดีอันเป็นที่ยอมรับกัน คือ เหรียญเงินของพระเจ้ากนิษกะ แห่งราชวงศ์กุษาณะ ที่แคว้นคันธารรัฐ ที่ด้านหนึ่งเป็นภาพพระพุทธรูป และกำหนดอายุไว้ประมาณ พ.ศ. 700 (สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนเล่มที่ 29 เรื่องที่ 2 พระพุทธรูป, 2550)

ด้วยเหตุนี้ อายุการแต่งมีลินทปัญหาน่าจะอยู่ในรัชกาลพระเจ้านิรินท์เป็นอย่างช้าที่สุด และรัชกาลพระเจ้ากนิษกะอย่างรวดเร็วที่สุด (พ.ศ. 500 – 700)

ข) เนื้อหามีลักษณะพุทธทำนาย ตอนที่พระเจ้านิรินท์ถามพระนาคเสนเกี่ยวกับสิกขาที่บัญญัติแล้วอนุญาตให้ออนสิขานั้น ทำไมพระอรหันต์จึงไม่ชี้ให้เด็ดขาด เพราะปัญหานี้จะถูกต้องโดยพระนาคเสน

ค) ลักษณะนิพพานเป็นสภาวะตามพุทธศาสนาเถรวาทนิกายสรวาสตีวาท

ง) บ่งบอกลักษณะสังคมของพระสงฆ์ชมพูทวีปถึงความไม่ปรารถนาจะร่วมศึกษากับพระสงฆ์จากลังกา เพราะมีชาติกำเนิดที่ไม่บริสุทธิ์

จ) เนื้อหาโต้ตอบความเชื่อ ความคิดเห็นของเจ้าลัทธิตั้ง 6 และศาสนาพราหมณ์

ฉ) รายละเอียดเนื้อหาหลายตอนในมีลินทปัญหาน่าไม่เหมือนกับพระไตรปิฎกได้แก่

1. เรื่องโลกกัสสปฤๅษี ได้กระทำการฆ่าสัตว์จำนวนมาก เพื่อบูชาญูเพราะหลงในนางจันทวดี ก่อนจะมีสติในพระไตรปิฎกว่า โลกกัสสปฤๅษีหลงรักนางจันทวดี ยอมรับว่าจะไปฆ่าสัตว์เพื่อบูชาญันต์ แต่พอยกพระขรรค์แก้วจะตัดคอช้าง ได้ยินเสียงช้างร้อง จึงสลัดใจ พอก้มลงเห็นบริวารของตน จึงได้สติ

2. พระเวสสันดร เล็งเห็นไปในอนาคตว่าพระราชบิดาจะต้องได้กัญหาซาโลอย่างแน่นอน เนื้อความนี้ในพระไตรปิฎกไม่มี

3. พุทธประวัติตอนออกผนวช มีเนื้อหาที่ต่างออกไปว่า เมื่อรู้สึกเบื่อหน่าย เทวดาพวกมารจึงปรากฏตัวบนอากาศ แล้วเปล่งวาจาเท็จว่า จักรแก้วจะปรากฏแก่ท่าน เพื่อให้พระองค์ทรงยินดีกับความเป็นพระจักรพรรดิ

4. การทำบุญให้ผู้ตาย พวกที่ไม่ได้รับทานมี 3 ประเภท คือ พวกเกิดในนรก สวรรค์ และดิรัจฉาน 3 จำพวก ได้แก่ อสุรกายจำพวกหิวกระหายเหลือเกิน จำพวกหิวอาหารมากจนไปลุกในท้อง ไม่ได้รับ ได้รับแต่พวกปรตตูปชีวี คือ พวกที่อาศัยเลี้ยงชีวิต จำพวกเดียวเท่านั้น

ในชาดกโสณีสสูตรว่า พวกเปรตวิสัยได้อนุโมนาแล้วได้รับทั้งนั้น

อรกถาแห่งติโลกษตสูตรว่า พวกเปรตต่างๆ มีขุปีปาสิกวันตเปรต คือ เปรตจำพวกที่หิวกระหายเป็นนิจ แปรที่ตตูปชีวีเปรตจำพวกที่อาศัยผู้อื่นเลี้ยงชีพ นิชฌามตันนิกเปรต คือ เปรตที่หิวมากจนไฟลุกในท้อง ได้รับผลแห่งทานที่มีผู้อุทิศให้ทั้งนั้น และเปรตที่เป็นบุพพญาติของพระเจ้าพิมพิสารก็ได้รับทานเช่นกัน

สรุป

พระติปิฎกจุฬารักษ์เป็นผู้แต่งมิลินทปัญหา ขึ้นก่อนที่จะมีการสร้างพระพุทธรูป ในอินเดีย ระหว่าง พ.ศ. 500 - 700 แต่งขึ้นในพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาท โดยใช้กลวิธี การเปรียบเทียบเพื่ออธิบายปัญหาให้กระจ่างแจ้ง มีจุดประสงค์เพื่อหักล้างแนวความคิด ศาสนาพราหมณ์และเจ้าลัทธิทั้ง 6 ของพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา มีโครงสร้างเนื้อหา ดังนี้ เริ่มจากบทเริ่มต้นที่สรรเสริญพระพุทธเจ้า บทนำเข้าสู่เนื้อหา เนื้อหาส่วนที่ 1 เป็นการชี้แจงธรรมสำคัญ ได้แก่ อิทัปปัจจยตา กรรม ชั้น 5 หรือปัญญา เป็นต้น เนื้อหา ส่วนที่ 2 เป็นการชี้แจงเรื่องศักดิ์ของหมู่สงฆ์เทียบเท่าศักดิ์พระพุทธเจ้า เนื้อหาส่วนที่ 3 ชี้แจงปัญหาที่เป็นอุทโถโกฏี สองเงื่อนสองแ่ง ส่วนใหญ่เป็นปัญหาเกี่ยวกับพุทธประวัติ หรือ ลักษณะของพระพุทธเจ้า เป็นต้น ทำให้พระเจ้ามิลินท์เกิดศรัทธาเลื่อมใส ผนวชในพระพุทธ ศาสนา

ข้อเสนอแนะ

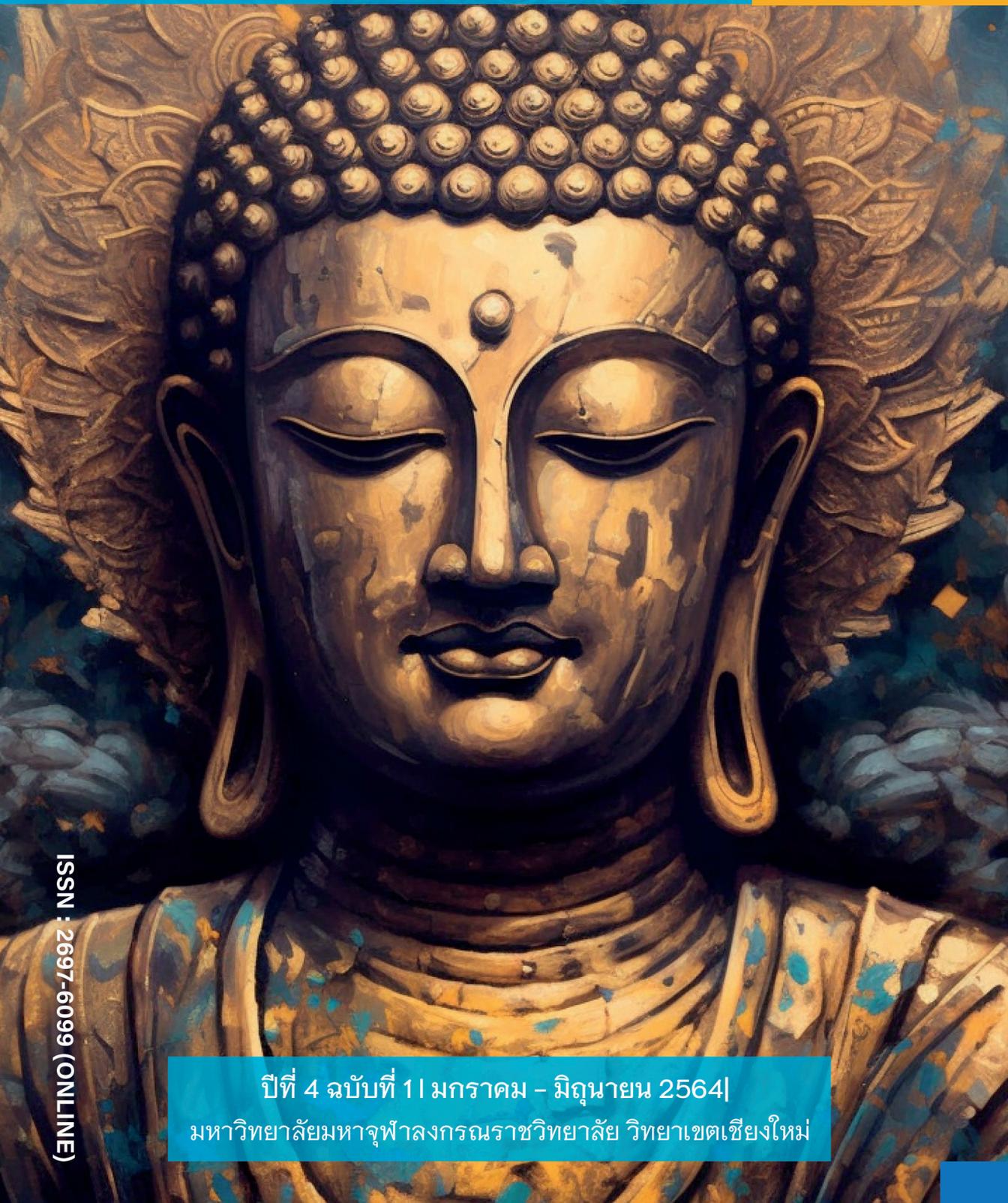
1. การวิเคราะห์เนื้อหาคัมภีร์อย่างละเอียดเป็นสิ่งจำเป็นต่อการสร้างความรู้ความเข้าใจในคัมภีร์นั้นๆ บทความนี้ได้สามารถสร้างประโยชน์ให้กับการศึกษาทางคัมภีร์ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาได้
2. ในบทความต่อไปอาจมีการวิเคราะห์คัมภีร์สำคัญเรื่องอื่นๆ

บรรณานุกรม

- ป๋วย แสงฉาย อองคาราม (แปล). (2528). **มิลินทปัญหา**. กรุงเทพมหานคร: ลูก ส. ธรรมภักดี.
- พระมหาสมชาย กุศลจิตโต. (2539). **พระพุทธศาสนา : นิกายสรวาสตีวาท**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระรัตนปัญญา (แต่ง) พระยาพจนานิมล (แปล). (2554). **ชินกาลมาลินี**, กรุงเทพมหานคร: ศรีปัญญา.
- สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนเล่มที่ 29 เรื่องที่ 2 พระพุทธรูป**. (2550). กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- เสถียร โปธินันทะ. (2544). **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: บริษัทสร้างสรรค์บุ๊คส์ จำกัด.
- หอสมุดแห่งชาติ. (2496). **มิลินทปัญหาฉบับหอสมุดแห่งชาติ**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์บรรณศิลป์.

วารสารพุทธศิลปกรรม
JOURNAL OF BUDDHIST ARTS

04

ISSN : 2697-6099 (ONLINE)

ปีที่ 4 ฉบับที่ 11 มกราคม - มิถุนายน 2564
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่

ทิพยอำนาจในคาถาชินบัญชร Secrete Power in Gatha Chinnabanchorn

ณัฐชวินนท์ แสงศรีจันทร์

Natchwinont Saengsrichan

มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

Ubon Ratchathani University

กิจชัย วงศ์ราช

Kijchai Wongrach

นักวิจัยอิสระ

independent researcher

Corresponding Author, Email: aatchwinont@motmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์ 2 ข้อคือ 1. เพื่อศึกษาความเป็นมาของคาถาชินบัญชร 2. เพื่อวิเคราะห์ทิพยอำนาจในคาถาชินบัญชร คาถาชินบัญชรมีความเป็นมายาวนาน แต่งโดยพระสงฆ์ศรีลังกา เข้าสู่ประเทศไทยโดยพระสงฆ์ล้านนา ฉบับมุลมี 14 บท ฉบับลังกามีจำนวน 22 บท ของไทย พม่า ล้านนา มีจำนวน 15 บท บทที่เพิ่มเติมเข้ามาเป็นบทอธิษฐาน คาถาชินบัญชร มีทิพยอำนาจด้วยพระพุทธเจ้า 28 พระองค์ พระอรหันต์ 14 รูป และ 80 รูปพระสูตร 7 บท ทั้งหมดเป็นทิพยอำนาจสถิตที่ร่างกาย

คำสำคัญ: ทิพยอำนาจ, คาถา, ชินบัญชร

Abstract

This article has two objectives as 1) to study the history of Gatha Chinnabanchorn and 2) to analyze the secret powers in Gatha Chinnabarnchorn. Gatha Chinnabanchorn had a long history that was written by the Srilanka's Buddhist monks. It entered Thailand by the Lanna Buddhist monks. The

old version included 14 chapters. The Srilanka version included 22 chapters. The Thai, Myanmar, and Lanna version included 15 chapters. The additional chapters were the prayer. Gatha Chinnabanchorn has secret power of 28 Buddhas, 14 noble monks, and 80 Sutras of 7 chapters. All secret powers stay in human bodies.

Keywords: Secrete Power, Gatha, Chinnabanchorn

บทนำ

ในท่ามกลางพลังศรัทธาอันยิ่งใหญ่ของชาวพุทธไทยต่อคาถาชินบัญชร ในฐานะที่เป็นคาถาสาคัญยิ่ง ศักดิ์สิทธิ์ยิ่ง มีพลังยิ่งใหญ่ เชื่อกันว่าผู้ใดได้สวดจะเกิดทิพยอำนาจต่อผู้สวด สามารถอธิษฐานจิตขอสิ่งใดก็จะประสบความสำเร็จได้ บ้างก็สวดเป็นประจำจะขาดมิได้ บ้างก็สวดเป็นครอบครัวทุกๆ วัน บ้างก็ตั้งเป็นชมรมสวดคาถาชินบัญชร บ้างก็ตั้งใจสวดด้วยความศรัทธาอันยิ่งใหญ่ เป็นเจ้าภาพพิมพ์บทคาถาชินบัญชรนี้ เผยแพร่อย่างกว้างขวาง ด้วยความเชื่อในพลังทิพยอำนาจในคาถาชินบัญชรส่วนหนึ่ง ด้วยเคารพศรัทธาในเจ้าประคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) แห่งสำนักวัดระฆังโฆสิตารามส่วนหนึ่ง นับถือกันว่าเป็นบทคาถาที่เจ้าประคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์ ใช้สำหรับบริกรรมและปลุกเสกพุทธานิเสกพระเครื่องสมเด็จอันโด่งดังนับศตวรรษ จนเป็นสาเหตุให้มีผู้ศรัทธา ค้นคว้าในวงกว้าง ในแต่ละท่านก็ยังอ้างอิงที่มาแตกต่างกัน มิใช่น้อยที่เข้าใจกันว่าเจ้าประคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์ เป็นผู้แต่ง ตามหลักฐานและความเชื่อที่เชื่อสืบต่อกันมาปากต่อปากหรือมุขปาฐะ

ผู้สวดจะมีความเชื่อ “ศรัทธา” แหล่งที่มาของชินบัญชรคาถาและพลังลับจากสวรรค์ที่เป็น “ทิพยอำนาจ” ในคาถาชินบัญชรนี้อย่างไรก็ตาม นับเป็นข้อสงสัยใคร่รู้ของผู้เขียนเองด้วยประการหนึ่ง ผู้เขียนเองก็มีศรัทธาต่อการสวดคาถาชินบัญชรพร้อมพระปริตรอื่นๆ อยู่ด้วยประการหนึ่ง และที่สำคัญผู้สวดที่มีความสงสัยเช่นเดียวกัน ก็จะได้ศึกษาข้อมูลในบทความเรื่อง “ทิพยอำนาจในคาถาชินบัญชร” นี้พร้อมๆ กัน อนึ่ง ผู้เขียนได้ตั้งวัตถุประสงค์ในการเขียนบทความ ครั้งนี้ 2 ประเด็น คือ 1) เพื่อศึกษาความเป็นมาของคาถาชินบัญชร 2) เพื่อวิเคราะห์ทิพยอำนาจในคาถาชินบัญชร

ในบทความเรื่องนี้ ผู้เขียนมีกรอบที่จะเขียนถึงประเด็นต่อไปนี้ 1. ความเป็นมาของคาถาชินบัญชร จากศรีลังกาหรือจากไทย ดำเนินชินบัญชร จำนวนบทคาถาฉบับศรีลังกา ฉบับพม่า ฉบับไทย ฉบับล้านนาและสรุปผล 2. ทิพยอำนาจในคาถาชินบัญชร ประเด็นวิเคราะห์คือ ทิพยอำนาจของพระพุทธเจ้า 28 พระองค์ ทิพยอำนาจของพระอริยสงฆ์สาวก 14 องค์ ทิพยอำนาจของพระสูตรและพระปริตร 7 บท บทอธิษฐาน อานุภาพแห่งคาถาชินบัญชรและสรุปผล

เพื่อให้เกิดความเข้าใจในบทความเรื่องนี้มากยิ่งขึ้น ผู้เขียนขออนุญาตคำศัพท์ที่จะใช้ประกอบในการเขียนบทความประกอบด้วยคำศัพท์คือ ทิพยอำนาจ ชินบัญชร ทิพยจักขุ ทิพพจักขุญาณ ทิพพโสต คาถา ปริตร ตามลำดับ

ทิพยอำนาจ ทิพย (ทิบ-พะ-ยะ) บาลีเขียนเป็นทิพพ (ทิบ-พะ) สันสกฤต ทิพย (ทิบ-พะ-ยะ มาจากคำว่า ทิวย แปลง ว เป็น พ อำนาจ คือสิ่งที่สามารถทำให้เกิดสิ่งใดสิ่งหนึ่ง หรือมีกำลังที่จะให้สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้ พระอริยคุณาธาร (เส็ง ปุสฺโส ป.ศ.6) ได้กล่าวถึงทิพยอำนาจไว้ในหนังสือ “ทิพยอำนาจ” (2493: 12, 16, 17) ไว้ว่า “ภายในร่างกายของมนุษย์เรานี้ มีอำนาจสิ่งหนึ่งแปลกประหลาดพิเศษเกินกว่าอำนาจของคนธรรมดาซ่อนอยู่ เมื่อทราบวิธีปลุกหรือปลุกสร้างขึ้นให้มีประจำตัวแล้ว จะเป็นสิ่งที่มหัศจรรย์โดยสามารถรู้เห็นสิ่งต่างๆ ซึ่งมนุษย์ธรรมดาไม่อาจรู้เห็นได้ พระพุทธเจ้าทรงแสดงทิพยอำนาจไว้หลายที่หลายแห่งกล่าวคือ 1. ตีโรภาพ ทรงทำฤทธิ์กำบังมิให้บิดากับบุตรเห็นกันในคราวโปรดยสกุลบุตร 2. ตีโรปากภาพ ทรงเนรมิตกำแพงกั้นน้ำไว้ในคราวเสด็จโปรดอรุเวลาภัตสสปะ 3. ทรงแสดงทิพยจักขุญาณ หรือเจโตปริยญาณ ในคราวโปรดพราหมณ์พาวรี 4. ทรงแสดงญาณคทา ในคราวโปรดพกาพรหมให้ละพศรัย 5. ทรงโปรดพระมหาโมคคัลลานะ ให้คลายถิ่นมิทธะทรงเสด็จไปด้วยพระมโนมัยกาย 6. ทรงโปรดคงคูลิมาลด้วยปาฏิหาริย์ทุเรภาพ 7. ทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ปราบพวกเดียรถีย์นครนถ์ ซึ่ง “ทิพยอำนาจ” มิได้หมายความว่าอำนาจนี้เป็นของเทวดาหรือเทวดาดลใจให้ทำ แต่หมายถึงภาวะหนึ่งซึ่งเป็น “ภาวะทิพย์” มีอยู่ในกายของมนุษย์ธรรมดา”

พระมหาญาณธวัช ญาณทุโส กล่าวไว้ในหนังสือ สูตรมนต์ต้นล้านนา ฉบับคู่มือการน่านประยุกต์ (2553: 146) ว่า ชินบัญชร แปลว่า กรง (บัญชร) หรือหน้าต่างของของพระชินเจ้า (ชิน) โดยปริยายหมายถึงเครื่องป้องกันโดยนำคำว่า “บัญชร” ซึ่งเป็นมงคลนามมาใช้ในการตั้งชื่อพระคาถา

พระธัมมานันทมหาเถระฯ กล่าวไว้ใน อัครมหาบัณฑิตานุกรณ (2534: 199) ว่า *ชินบัญชร* (ชินปญชร) แปลว่า กรงของพระพุทธเจ้า หรือเครื่องป้องกันของพระพุทธเจ้า เปรียบเหมือนสัตว์บัญชร กรงหอกเครื่องป้องกันตัว

พระพรหมคุณาภรณ์ (ปยุตฺโต) ให้ความหมายคำศัพท์ที่จะใช้เขียนอธิบาย ประกอบในบทความนี้ไว้ในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์คำว่า คาคา ทิพพจักขุ ทิพพโสต ทิพพจักขุญาณ ปรีตต์ (2551: 49, 132, 210, 211) ตามลำดับว่า คาคา คือ 1. คำประพันธ์ประเภทร้อยกรองในภาษาบาลี คาคาหนึ่ง ๆ มี 4 บาท 2. พุทธพจน์ที่เป็นคาคา (ข้อ 4 ใน นวังกส์ตฤศาสน์) 3. ในภาษาไทย บางที่ใช้ในความหมายว่า คำเสกเป่าที่ถือว่า ศักดิ์สิทธิ์ อย่างที่เรียกว่า คาคาอาคม ทิพพจักขุ จักขุทิพย์ตาทิพย์ ญาณวิเศษของพระพุทธเจ้าและผู้ได้อภิญญาทั้งหลาย ทำให้สามารถแลเห็นหมู่มสัตว์ที่เป็นไปต่างๆ เพราะอำนาจกรรม ทิพพจักขุญาณ ญาณคือทิพพจักขุ ความรู้จุดดวงตาทิพย์ ทิพพโสต หูทิพย์ ญาณวิเศษที่ทำให้ฟังอะไรได้ยินหมดตามปรารถนา ญาณวิเศษของพระพุทธเจ้าและท่านที่ได้้อภิญญาทั้งหลายและ

ปรีตต์ “เครื่องคุ้มครองป้องกัน” มีลักษณะนัยแห่งเนื้อหาแบ่งออกเป็น 8 ประเด็นคือ 1. โดยชื่อเรียกว่า “ปรีตร” ตามความหมายที่เป็นเครื่องคุ้มครองป้องกันอันชอบธรรม ซึ่งต่างจากมนต์ ที่ได้มีความหมายโน้มไปในทางอาถรรพณ์มนต์ตามลัทธิของพราหมณ์ อย่างที่เรียกในบัดนี้ว่าเป็นไสยศาสตร์ ซึ่งมักใช้ทำร้ายผู้อื่นและสนองความโลภ 2. โดยเนื้อหา ปรีตรเป็นเรื่องของคุณธรรมทั้งในเนื้อหาและการปฏิบัติ คุณธรรมที่เป็นพื้นทั่วไปคือ เมตตา บางปรีตรเป็นคำแผ่เมตตาทั้งบท เช่นกรณียเมตตปรีตร และขันธปรีตร บางปรีตรเป็นคำตั้ง สัจกิริยา ทั้งบท เช่นอังคฺมมาลปรีตรและวิภูฏกปรีตร บางปรีตรเป็นคำระลึกคุณพระรัตนตรัย เช่นรัตนปรีตร โมรปรีตร ธชคคปรีตร อาฏานาฎียปรีตร บางปรีตรเป็นคำสอนหลักธรรมที่จะปฏิบัติให้ชีวิตสังคมเจริญอกงามและหลักธรรมที่เจริญจิตเจริญปัญญาคือ มงคลสูตร โพชฌังคปรีตร 3. โดยหลักการ ปรีตรเป็นไปตามหลักพระพุทธศาสนาที่ถือธรรมเป็นใหญ่สูงสุด ไม่มีการร้องขอหรืออ้างอำนาจของเทพเจ้า ปรีตรไม่อิงไม่เอื้อต่อกิเลสโลภะ โทสะ โมหะเลยเน้นแต่ธรรม เฉพาะอย่างยิ่งเมตตาและสัจจะและอ้างพุทธคุณหรือคุณพระรัตนตรัย 4. โดยประโยชน์ ความหมายและการใช้ประโยชน์จากปรีตร ต่างกันไปตามระดับการพัฒนาของบุคคลตั้งแต่ชาวบ้านทั่วไป ที่มุ่งให้เป็นกำลังอำนาจปกป้องรักษา คุ้มครองป้องกัน จนถึงพระอรหันต์ซึ่งใช้เจริญธรรมปิติ แต่ที่ยืนเป็นหลักคือ ช่วยให้จิตใจของผู้สวด

และผู้ฟังเจริญกุศล เช่นศรัทธา ปสาทะ ปิติ ปราโมทย์และความสุข 5. โดยที่มา แหล่งที่มา ของพระปริตรได้แก่คำแนะนำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ากล่าวคือ พระสูตร พุทธาณุญาต ชาดก พระปริตรที่ชื่อว่า อาฏานาฏิยปริตร จากอาฏานาฏิยสูตรมีที่มาแปลกออกไป 6. โดยความเป็นมาเดิม นั้น “ปริตต์” มีความหมายว่า “เครื่องคุ้มครองป้องกัน” เช่นข้อความนั้นๆ เพื่อเป็นปริตร หรือให้เป็นปริตร ปริตรได้เป็นคำเรียกบทสวด โดยมีรายชื่อปรากฏในคัมภีร์ชั้น หลังจากพระไตรปิฎก 7. โดยการจัดเป็นแบบแผน ต่อมาในบ้านเมืองที่พระพุทธศาสนาเจริญ แพร่หลาย มีคนทุกหมู่เหล่านับถือแล้ว ความนิยมสวดพระปริตรก็แพร่หลายมากขึ้นๆ จน เกิดเป็นประเพณีสวดงานนั้น งานนี้ 8. โดยเครื่องประกอบเสริม นอกจากปริตรเองแล้ว มี บทสวดเสริมประกอบที่แต่งหรือจัดเติมเพิ่มขึ้นตามกาลเวลาอีกมาก ใช้สวดนำก่อนก็มี สวด แรกก็มี สวดท้ายก็มี เช่นเริ่มก่อนสวด ก็มีชุมนุมเทวดา เป็นต้น

คาถาชินบัญชร

ดังที่ทราบกันดีว่า คาถาชินบัญชร นี้มีการถกเถียงกันในวงของผู้สนใจศึกษา ประวัติและผู้สนใจศรัทธาที่จะสวดบทปริตรต่างๆ ที่เห็นว่ามีพลังอำนาจ มีทิพยอำนาจ มี อานุภาพในการป้องกัน คุ้มครอง รักษาให้อยู่รอดปลอดภัยจากภัยอันตรายต่างๆ ขอให้ได้ โชคลาภ ใต้ยศตำแหน่งหรือได้ในสิ่งที่ตั้งจิตอธิษฐานขอ ต่อมาเมื่อสวดเป็นประจำแล้ว ก็เกิด ความสงสัยอยากรู้ที่มาที่ไปของบทสวดนั้นๆ บทคาถาชินบัญชรก็เช่นกัน มีผู้ที่ศึกษา ศรัทธา เชื่อมั่น แบ่งออกเป็นอย่างน้อย 3 ความเชื่อด้วยกัน คือ 1. เชื่อว่าคาถาชินบัญชรนี้เป็นของ ไทยแต่งโดย เจ้าประคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) แห่งสำนักวัดระฆังโฆสิตาราม 2. เชื่อว่าคาถาชินบัญชรนี้มาจากศรีลังกาแต่งโดยพระสงฆ์ลังกา และ 3. เชื่อว่า คาถาชินบัญชร นี้เป็นของล้านนา แต่งโดยสงฆ์ชาวล้านนา ซึ่งผู้เขียนก็มีความเชื่ออยู่ 1 ใน 3 สายนั้นเช่นกัน มีข้อมูลจะได้นำเสนอต่อไป

คาถาชินบัญชรมาจากศรีลังกาหรือจากไทย ตามหลักฐานที่มาของบทสวดพระ ปริตร ปริตร คาถา หรือ สูตรต่าง ๆ นั้น มีหลักฐานมีแจ้งแล้วว่ามาจากศรีลังกา ซึ่ง ประเทศไทยหรือสยามในขณะนั้น ได้รับอิทธิพลและรับมาจากศรีลังกาเป็นส่วนใหญ่ ใน ประชุมพระนิพนธ์ตำนานทางพระพุทธศาสนาของกรมพระยาดำรงราชานุภาพฯ ทรง วินิจฉัยไว้เรื่องตำนานพระปริตร (2514: 208-209) ว่า ประเพณีพระสงฆ์สวดพระปริตรเกิด ขึ้นในลังกาทวีปประมาณว่าเมื่อพุทธกาลล่วงแล้วราว 500 ปี เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพาน

ได้ 300 ปีเศษ พระเจ้าอโศกมหาราชทรงอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนา พระเจ้าเทวณัมปิยดิศ ครองกรุงลังกาทวีป เลื่อมใสในพระพุทธศาสนาทูลขอให้พระเจ้าอโศกมหาราชจัดคณะสงฆ์ส่งไปประดิษฐานพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป มีพระมหินทรเถระผู้เป็นพระราชบุตรพระองค์หนึ่งเป็นประธานนำคณะสงฆ์ไป จึงมีคณะสงฆ์ลังกาทวีปเกิดขึ้นเป็นต้นมา พ.ศ.433 พระสงฆ์ในลังกาทวีปจึงได้ช่วยกันเขียนพระธรรมวินัยลงเป็นตัวอักษร ต่อมามีการคิดวิธีสวดปริตรขึ้นเพื่อสนองความต้องการของประชาชนที่ต้องการการความคุ้มครอง โดยค้นในพระไตรปิฎก เลือกอเอาพระสูตรและปาฐะพระคาถาสรรเสริญคุณพระรัตนตรัย อันมีตำนานอ้างว่าเกิดขึ้นด้วยเหตุการณ์ต่างๆ

พ.ศ. 900 พระเถระมีพระเรวัตเถระเป็นประธาน ช่วยกันสำรวจรวบรวมพระปริตรต่างๆ รวบรวมเข้าไว้เป็นคัมภีร์เรียกว่า “ภาณวาร” ให้เป็นตำราสำหรับพระสงฆ์ท่องจำ และสวดพระปริตรเป็นแบบแผนเดียวกัน สอดคล้องกับงานเขียนของพระลังกา कुमार พระนิสิตบัณฑิตวิทยาลัย สถาบันบาลีและพุทธศาสตร์ศึกษา มหาวิทยาลัยกัลยาณี ศรีลังกา (2552: 78–95) กล่าวถึงหลักฐานอีกส่วนหนึ่งที่ปรากฏพบเห็นในคัมภีร์สำหรับสวดพระปริตรต์ของลังกาเรียกชื่อว่า “ปิรุวานาไปตวะหั้นเส แปลว่า พระคาถาสำหรับท่องจำให้ชื่นใจ” เกิดขึ้นมาตั้งแต่สมัยอาณาจักรอนุราชปุระตอนกลาง ตรงกับสมัยพระเจ้าอุปติสสะที่ 1 (พ.ศ. 908–949) บ้านเมืองเกิดภาวะฝนแล้ง เกิดโรคระบาด สัตว์เลี้ยง ผู้คนล้มตาย คณะสงฆ์เพ็ดทูลพระเจ้าแผ่นดินให้ทำพิธีสวดพระปริตรต์ โดยยกอุทาหรณ์ในครั้งพุทธกาลเมืองไพศาลีเกิดทุกข์ภัย ไรคระบาดร้ายแรงคุกคาม พระพุทธเจ้าโปรดให้พระอานนท์สวดรัตนสูตร ประพรมน้ำพระพุทธรูปทองคำปางประทับยืนทรงบาตร พระเจ้าแผ่นดินข้าราชการสมาทานรักษาศีลอุโบสถศีล พระสงฆ์สวดรัตนสูตร ประพรมน้ำพระพุทธรูป ปรากฏว่าฝนได้ตกต้องตามฤดูกาล โรคระบาดหายสิ้น การสวดปริตรต์จึงถือกำเนิดนับแต่นั้น

พระสงฆ์แห่งสำนักมหายานได้แต่งคัมภีร์สำหรับสวดปริตรต์ขึ้นเรียกว่า “จตุภาณวารบาลี” รวมหลายพระสูตรจากพระไตรปิฎก การสวดปริตรต์เจริญรุ่งเรืองสูงสุดสมัยโปเอนนารุวะ สมัยพระเจ้าปราชกรมพาทุมหาราช (พ.ศ. 1686-1729) สำหรับพระสูตรที่นำมาสวดเป็นปริตรต์สมัยนั้นประกอบด้วย 22 สูตร สมัยอาณาจักรแคนตี พระเจ้าศรีวิชัยราชสิงหะ (พ.ศ. 2134-2358) ทรงเห็นว่ามิบทสวดนอกพระไตรปิฎกปรากฏอยู่ จึงโปรดให้สามเณรสรณังกร ผู้เป็นอาจารย์แต่งหนังสือแก้คัมภีร์สารัตถสมุจจะจะเป็นภาษาสิงหล เรียกว่า

“สาราถทีปนี” ซึ่งใช้เป็นคู่มือสวดปริตต์ถึงทุกวันนี้ นอกจากพระสูตร 22 บท แล้วยังเพิ่มเติมพระสูตรเข้ามาอีก 7 บท และต่อมาเถรจารย์ได้เพิ่มเติมสูตรมีเนื้อหาเจือปนด้วยคำสอนมหายานแบบตันตระ มี 16 บท 1 ใน 16 บทนั้นมี มหาชินบัญชร ว่าด้วยการอัญเชิญพระพุทธรูปเจ้าทั้งหลายและพระมหาสาวกมาสถิตมั่นทั่วร่างกาย นิยมสวดเพื่อคุ้มครองป้องกันอันตรายเข้ามาด้วย และยังมีจุฬชินบัญชรอีก 1 บท

ในความเห็นของพระลังกา कुमार (2552: 88) เห็นว่า “คาถาชินบัญชรได้รับความเชื่อมาจากลัทธิมหายานแบบตันตระ” พร้อมกับได้พัฒนาการความเชื่อเรื่องเทพเจ้าชั้นสูงนามว่า “นาถะ” เทพเจ้าองค์นี้เป็นแหล่งกำเนิดพระคาถาชินบัญชรและเป็นแบบจตุคามรามเทพในเมืองไทย ความเชื่อเรื่องเทพนาถะ เจริญสูงสุดสมัยอาณาจักรโกญจนา (พ.ศ. 1954-2140) โดยมีพระสังฆราชโตฏะคามะศรีราหุละ ซึ่งเป็นปราชญ์คนสำคัญ เป็นบุคคลสำคัญในการเผยแพร่ลัทธิบูชาเทพนาถะ ต่อมาในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์กล่าวถึงคณะสงฆ์จากล้านนา จำนวน 25 รูป มีพระมหาธัมมคัมภีร์และพระมหาเมธังกรเป็นผู้นำมาศึกษาและอุปสมบทใหม่ในลังกา สมัยพระสังฆราชวรนรัตนเถระ มีกษัตริย์ลังกาอุปถัมภ์ ตอนเดินทางกลับล้านนามีพระลังกาเดินทางมาด้วย 2 รูป คือพระมหาวิกรมพาหุและพระมหาอุตตมปัญญาและครั้งนั้นพระคาถาชินบัญชรถูกนำเข้าไปล้านนาด้วยและรักษาสืบทอดจนมาถึงปัจจุบัน

สอดคล้องกับพระมหาญาณธวัช ญาณทิวโร กล่าวถึงอุปตตินิทาน ที่มาของพระคาถาชินบัญชร (2553: 146-147) ว่า “สมัยหนึ่งมีพระราชโอรสของกษัตริย์เมืองลังกาพระองค์หนึ่ง เมื่อแรกประสูติโอรสหลวงทำนายนายว่า พระราชกุมารจะมีพระชนมายุเพียง 7 ชั้นชาเท่านั้น จะถูกอสุนีบาต(ฟ้าผ่า) แน่นอน พอจะมีพระชนมายุครบ 7 ชั้นชาบริบูรณ์ พระราชบิดาทรงวิตกกังวลพระทัยเป็นอย่างยิ่ง จึงเสด็จพระราชดำเนินกราบบังคมทูลพระอรหันต์ทั้งปวงในลังกาทวิป เพื่อขอคำชี้แนะปรึกษาหาทางแก้ไข พระอรหันต์ทั้งปวงจึงมาประชุมกันบนปราสาทชั้นที่ 7 ไกลสี่หบัญชร ได้ช่วยกันประพันธ์พระคาถาขึ้น ณ ตรงที่ใกล้ปล่องสี่หบัญชร (หน้าต่าง) นั้น เหตุนั้นคาถานี้จึงปรากฏชื่อว่า “ชินบัญชร” กรงหรือหน้าต่างของพระชินบัญชรเจ้า อันหมายถึงเครื่องป้องกัน หลังจากที่ประพันธ์เสร็จแล้วนำถวายแก่พระราชบิดาให้บูชารับพระคาถาด้วยเครื่องสักการะต่างๆ แล้วให้ พระราชกุมารเรียนท่องจำพระคาถาทั้งหมดและสวดสาธยายเป็นประจำทุกวัน เมื่อพระราชกุมารมีพระชันษา 7 ชั้นชาบริบูรณ์ ก็เกิดอสุนีบาตขึ้นจริงๆ ตามคำทำนายของโอรสหลวง แต่หาได้ผ่าถูกพระราชกุมารไม่ กลับไปถูกศิลาใหญ่ก้อนหนึ่งซึ่งอยู่ที่มุมเมืองทางทิศตะวันตกของกรุงลังกา ขณะที่พระ

ราชกุมารประทับอยู่ที่กลางแจ้ง พระราชกุมารถึงรอดพ้นจากอสุนีบาตในครั้งนั้น และเจริญพระชนมายุจนได้ครองพระราชสมบัติ เป็นกษัตริย์กรุงลังกาต่อจากพระราชบิดา ก็ด้วยอานุภาพทิพยอำนาจของพระคาถาชินบัญชร และพระคาถานี้มีชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “คาถาฟ้าฟีก” หมายถึง “คาถาฟ้าหลีก”

สมเด็จพระญาณสังวรฯ ทรงพระนิพนธ์คำชี้แจงในหนังสือคาถาชินบัญชร แสงส่องใจ (2528: ข) ว่า “คาถาชินบัญชร เป็นที่นับถือสวดกันแพร่หลาย กล่าวกันว่าเป็นของเจ้าประคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) วัดระฆังโฆสิตาราม แต่ก็ยังสงสัยในถ้อยคำและประโยคเพราะไม่อาจจับความได้ เมื่อได้พบหลายฉบับจากหลายสำนักเข้า ก็ได้พบคำที่ผิดเพี้ยนบ้างเกือบทุกฉบับ ไม่อาจตัดสินใจได้ว่าที่ถูกเป็นอย่างไร ได้เคยนึกสงสัยมานานแล้วว่า เจ้าประคุณสมเด็จพระเจ้า ได้เรียบเรียงขึ้นเองหรือได้ต้นแบบมาจากไหน เมื่อไม่นานมานี้ได้มีผู้นำหนังสือมาให้เล่มหนึ่ง เป็นหนังสือขนาดเล็ก พิมพ์ในประเทศศรีลังกาชื่อหนังสือ “The Mirror of the Dhamma” (กระจกรธรรม) โดยท่านนารทมหาเถระและท่านกัสสปเถระ ฉบับที่ได้มานี้พิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2504 (ของศรีลังกา ตรงกับของไทย พ.ศ. 2503) ค.ศ. 1961 เป็นแบบหนังสือคู่มือธรรมที่จะใช้สวดและปฏิบัติเป็นประจำได้ เป็นตัวบาลี พิมพ์ด้วยอักษรสีหะและอักษรโรมัน คิดจะปรับปรุงฉบับที่สวดกันในเมืองไทย อนุวัตรฉบับลังกาเฉพาะที่เห็นว่าสมควรจะปรับปรุงด้วยทั้งสองฉบับนี้ เมื่อเทียบกันแล้ว รู้สึกว่าต้นฉบับเดิมนั้น เป็นอันเดียวกันแน่”

ส่วนพระอริยมาณีนันทมหาเถระ วัดท่ามะโอ จ. ลำปาง (2534: 199) มีความเห็นแย้งเรื่องที่มาว่า “ในคัมภีร์พุทธทศนามวินิจฉัยวินยสมุหวินิจฉัยอ้างถึงสมัยของ พระเจ้าบุเรงนอง เมืองหงสาวดี แต่งตั้งพระราชโอรสพระนามว่า อโนรธา (รัชกาลที่ 20) ไปเป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่ (พ.ศ. 2121-2150) ปรากฏว่า ที่เชียงใหม่ มีประเพณีบูชาเคราะห์ทั้ง 9 ดวง มนต์ในมนตรยานและเวทมนต์คาถาเกี่ยวกับไสยศาสตร์รุ่งเรืองเป็นที่นิยมมาก แพร่หลายในเมืองเชียงใหม่ พระเจ้าอโนรธาได้ทรงทอดพระเนตรพิธีกรรมเหล่านั้น อันไม่เหมาะสม ไม่สมควร จึงได้ทรงปรึกษากับพระเถระผู้ใหญ่ผู้เป็นบัณฑิตทั้งหลาย เพื่อเปลี่ยนความเชื่อถือของประชาชนในทางที่ผิดมาสู่ทางที่ถูก เมื่อฝ่ายพระสงฆ์เห็นชอบด้วย จึงมีพระราชโองการให้ประชาชนตั้งพระพุทธรูปไว้บูชาภายในบ้านเรือนแทนการเช่นสรวงเทวดา บูชาเทวรูปเรียกว่า “พุทธานิเชก” และให้ถือพุทธานิเชกนั้นเป็นมงคลชนิดใหม่ พิธีพุทธานิเชกจึงได้เกิดขึ้นเป็นครั้งแรกในสมัยนั่นเอง นอกจากนั้น พระเจ้าอโนรธา ยังทรงจัดการให้ใส่พระนามของพระพุทธเจ้าและชื่อพระอริยสงฆ์องค์อรหันต์รวมทั้งสัมมาเทวดา พรหม ลงในคำสวดต่าง

ๆ ดังปรากฏมี อุปปาติสนธิ, ชินบัญชร, สิริสมี เม พุทธเสฏโฐ, ยัม ทุนนิมิตต์ เป็นต้น แล้วให้ ท่องสวดมนต์พุทธมนต์แทนมนต์ในมนตรยาน จากเรื่องกล่าวมา จึงเชื่อได้ว่า “ชินบัญชร” ได้เกิดขึ้นที่เชียงใหม่ ภายหลังได้แพร่หลายไปถึงประเทศลังกาและประเทศพม่า นับว่าชินบัญชรเป็นมรดกที่เก่าแก่ล้ำค่าของไทย”

จำนวนบทคาถา 4 ฉบับ

คาถาชินบัญชร เท่าที่ปรากฏมีอยู่ คือฉบับของประเทศศรีลังกา ฉบับประเทศพม่า ฉบับประเทศไทย และฉบับของล้านนา แต่ละฉบับนั้น มีความเหมือนความแตกต่างกันเล็กน้อยในบทความนี้จะไม่วิเคราะห์ถึงเรื่องความแตกต่างของคาถา คำศัพท์ ความผิดถูกของภาษาซึ่งต้องเป็นอีกเรื่องหนึ่งของการเขียนนั้น แต่ในที่นี้จะกล่าวเฉพาะแต่จำนวนของบทคาถาที่ใช้สวดเท่านั้น

พระธัมมานันทมหาเถระ วัดท่ามะโอ กล่าวในวินิจฉัยคาถาชินบัญชร (2534: 200) ว่า คาถา ชินบัญชรนั้น มีหลายฉบับ แต่ฉบับที่มี 14 คาถานั้นแลเป็นมูลฉบับ (ฉบับเดิม) ฉบับที่มีคาถามากกว่านี้ แสดงว่าเพิ่มเติมในภายหลัง ผู้แต่งคาถาชินบัญชรเป็นผู้แตกฉาน เชี่ยวชาญพระไตรปิฎกและคัมภีร์อื่นๆ คาถาป้องกันอันตรายที่ท่านเขียนนี้นับว่าเขียนได้ดี ประดับด้วยพระไตรปิฎก อรรถกถาไวยากรณ์ อย่างอลังการ และฉันทที่มี 14 คาถาข้างต้นจัดอยู่ในขั้นดี ส่วนคาถาที่นอกจากนี้ เห็นว่ายังไม่ถึงขั้น 14 คาถาข้างต้นของชินบัญชรมีความเหมือนกันทุกฉบับ คาถาชินบัญชรฉบับเก่าแก่ที่นายเจมส์ เกรย์ ชาวอังกฤษพิมพ์ไว้มีเพียง 14 คาถาเท่านั้น

ฉบับของศรีลังกา ในหนังสือคาถาชินบัญชรแสงส่องใจ พระนิพนธ์ในสมเด็จพระญาณสังวรฯ (2518: 10-11) ว่า ฉบับลังกามี 22 บท เพิ่มเข้ามาอีก 8 บทคือบทที่ 15-22 ฉบับที่สวดกันในเมืองไทย มี 14 บท คือ 14 บทข้างต้นของฉบับลังกา เพราะความเดียวกันถ้อยคำก็เป็นอันเดียวกันโดยมาก ส่วนคำอธิษฐานตอนท้ายบทที่ 14 ของฉบับที่สวดกันในเมืองไทยย่อตัดมาอย่างรวบรัดดีมาก

ฉบับของพม่า ในหนังสือสูตรมนต์ต้นล้านนาฉบับคู่มือการ-น่านประยุกต์ พระมหาญาณธวัช ญาณธโร (2553: 151 -152) ว่า ทางพม่าเรียกว่า “รัตนชะบัญชร” และมีชื่อเป็นภาษาพม่าว่า “รัตนชะวไซ” กรุงทองแห่งรัตนตรัย ฉบับเดิมมี 14 บท มีเพิ่มเข้ามาอีก 1 คือบทที่ 15 จึงมีบทคาถา 15 บท ส่วนฉบับของล้านนา เรียกว่า “ชะยะปัญชะระ หรือไชยะเบ็งชร” มีจำนวน 15 คาถา เพิ่มบทที่ 15 เข้ามาเท่ากับฉบับของวัดระฆังโฆสิตาราม

กรุงเทพมหานคร

สรุปได้ว่า “คาถาชินบัญชร” นั้นมีจำนวนคาถาสำหรับสวดสวดสาธยายของเดิมมีแค่ 14 บทเท่านั้น นอกจากนั้นมีการแต่งเพิ่มเติมเข้ามาทีหลัง ฉบับของลังกามีเพิ่มเข้ามามากถึง 8 บทของไทยและพม่าเพิ่มเข้ามาจำนวน 1 บท ส่วนที่เพิ่มเข้ามานั้น เป็นบทสวดอธิษฐานเพื่อเน้นย้ำอาราธนาให้พลังแห่งทิพยอำนาจของพระพุทธเจ้าทั้ง 28 พระองค์พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระปริตต์ให้มีผลสำเร็จดังหมาย ฉบับของลังกากับฉบับล้านนามีความใกล้เคียงกัน แต่ฉบับลังกาเน้นการสวดให้ผู้อื่น ฉบับล้านนาและฉบับอื่นๆ เน้นการสวดให้ตนเอง

จากหลักฐานที่กล่าวอ้างถึงที่ของคาถาชินบัญชรทั้งจากของศรีลังกาและจากหลักฐานของพระเถระนักปราชญ์ทั้งหลายที่กล่าวอ้างมานั้น ผู้เขียนเห็นว่า “คาถาชินบัญชร” นั้นน่าจะมาจากศรีลังกา ซึ่งมีเหตุผลที่น่าเชื่อถือได้ว่า 1. มีประวัติพัฒนาการของการสวดปริตรมาโดยลำดับอย่างเป็นขั้นเป็นตอน มีประวัติการรื้อยกรองการรวบรวมปริตร 2. ศรีลังกาเป็นต้นแบบของการใช้ภาษาบาลี การจารึกพระไตรปิฎกลงในใบลาน การมีพระเถระที่เป็นผู้เชี่ยวชาญด้านภาษาบาลี และ 3. แน่ชัดว่าพระสงฆ์จากล้านนานั้นได้เดินทางไปเรียนถึงศรีลังกาและนำความรู้และคัมภีร์ต่างๆ จากลังกากลับมาด้วย ซึ่งพระมหาญาณธวัช ญาณพุทธโร (2535: 145) มีข้อสังเกตว่า นักปราชญ์ล้านนาสันนิษฐานว่า “คาถาชินบัญชร” พระมหาเถระชยมังคละแห่งนครทริภุชยณำมาแต่ลังกาทวีปพร้อมทั้งคาถาโฆตาแล้วคัดลอกถวายพระเจ้าติโลกราช เมื่อ พ.ศ. 1985 สอดคล้องกับพระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร (2548) มีความเห็นว่า “พระพุทธศาสนาแบบลังกาได้กลายเป็นแม่แบบของพุทธศาสนาในสังคมไทย กล่าวคือ การแต่งวรรณกรรมพระพุทธศาสนา ที่ชัดเจนที่สุดน่า จะเป็นวรรณกรรมแนวประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาเช่น ชินกาลมาลีปกรณ์ สังคิยวงศ์และปฐมสมโพธิกถาท่านเห็นว่างานเหล่านี้ได้รับรูปแบบมาจากคัมภีร์มหาวงศ์ของลังกา”

และการสวดคาถาชินบัญชรนั้น ไม่ว่าจะเป็ฉบับของศรีลังกา 22 บทคาถาฉบับของพม่า 15 บทคาถา ฉบับของล้านนา 15 บทคาถา หรือฉบับของวัดระฆัง 15 บทคาถา หรือฉบับดั้งเดิมจำนวน 14 บทแม้จะมีความแตกต่างด้านภาษาไวยากรณ์บ้างเล็กน้อยก็ตาม แต่อย่างไรก็ตามทิพยอำนาจในการปกป้องคุ้มครองตามนัยของคาถาชินบัญชร กรุงแห่งทิพยอำนาจของพระชินพุทธเจ้าก็ยังคงอยู่

ทิพยอำนาจในคาถาชินบัญชร

ในวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 นี้เป็นการตั้งไว้เพื่อวิเคราะห์ ทิพยอำนาจในคาถาชินบัญชร อันหมายถึงอำนาจที่มีพลังที่เกิดจากการปฏิบัติด้วยศีล สมาธิ ปัญญาตามหลักคำสอนของ พระพุทธเจ้าและพระอริยสงฆ์ และอำนาจอันเป็นทิพย์เกิดจากพระสูตรและพระปริตต์ ผู้เขียน ได้แยกประเด็นในการวิเคราะห์ คือ ทิพยอำนาจพุทธบารมีของพระพุทธเจ้า 28 พระองค์ ทิพยอำนาจสังฆานุภาพของพระอริยสงฆ์ 14 รูป ทิพยอำนาจธรรมานุภาพของพระสูตรและพระปริตต์ 7 บท บทอธิษฐาน อานุภาพของคาถาชินบัญชร และบทสรุป ตามลำดับ

1. ทิพยอำนาจของพระพุทธเจ้า 28 พระองค์

ในคาถาบทที่ 1 -2 มีความหมายสวดถึงพระคุณของพระพุทธเจ้า ผู้ทรงชนะมาร พร้อมทั้งเสนามาร มีพระปัญญาอันตรัสรู้อริยสัจ มีพระพุทธเจ้า 28 พระองค์ มีพระพุทธเจ้า ตัณห์กรเป็นต้น ในเวลาสวดบทนี้เราก็ไม่รู้ว่า พระพุทธเจ้า 28 พระองค์มีพระนามว่าอย่างไรบ้าง ผู้เขียนจึงนำมาขยายให้รู้จักพระนามของแต่ละองค์ ในสูตรมนต์ต้นล้านนาฉบับคุณลี การน่านประยุกต์ พระมหาญาณวชิร ญาณทุโษ (2553: 122-123) กล่าวถึง 1.พระตัมภ์กรพุทธเจ้า 2. พระเมธังกรพุทธเจ้า 3. พระสรณังกรพุทธเจ้า 4. พระทีปังกรพุทธเจ้า 5. พระโกณฑัญญพุทธเจ้า 6. พระมังคลพุทธเจ้า 7. พระสุนนพุทธเจ้า 8. พระเรวัตพุทธเจ้า 9. พระโสภิตพุทธเจ้า 10. พระอินมทิสสิพุทธเจ้า 11. พระปทุมพุทธเจ้า 12. พระนารทพุทธเจ้า 13. พระปทุมุตตรพุทธเจ้า 14. พระสุเมธพุทธเจ้า 15. พระสุชาตะพุทธเจ้า 16. พระปิยทิสสิพุทธเจ้า 17. พระอันตททิสสิพุทธเจ้า 18. พระธัมมทิสสิพุทธเจ้า 19. พระสิทธัตถพุทธเจ้า 20. พระติสสพุทธเจ้า 21. พระปุสสพุทธเจ้า 22. พระวิปัสสิพุทธเจ้า 23. พระสิขิพุทธเจ้า 24. พระเวสสภูพุทธเจ้า 25. พระกกุสันธพุทธเจ้า 26. พระโกนาคมนพุทธเจ้า 27. พระกัสสปพุทธเจ้า 28. พระโคตมพุทธเจ้า โบราณจารย์ยังได้ระบุพระนามย่อของพระพุทธเจ้าทั้ง 28 พระองค์ โดยผูกเป็นหัวใจคาถาเรียกว่า หัวใจพระพุทธเจ้า 28 พระองค์ คือ “ตั้ง เม สะ ที โก มัง สุ เร โส อะ ปะ นา ปะ สุ สุ ปิ อะ ณะ สิ ตี ปุ วิ สิ เว กะ โก กะ โค

คาถาบทที่ 3 กล่าวถึงพระรัตนตรัย คือพระพุทธเจ้าทั้งหลายสถิตประทับที่ ศีรษะ พระธรรม สถิตประทับที่ดวงตาทั้งสอง และพระสงฆ์ผู้เป็นบ่อเกิดแห่งคุณทั้งหลาย สถิตประทับที่หน้าอกของผู้สวด ในการนำตนเข้าถึงพุทธบารมีอันเป็นทิพยอำนาจของ พระพุทธเจ้านั้น สมเด็จพระญาณสังวรฯ ทรงนิพนธ์ในญาณสังวรธรรม ความเข้าใจเรื่องชีวิต ความหมายของสรณะ (2556: 352) ว่า “เวลานี้ พระพุทธเจ้าก็ยังมีอยู่ และมีอยู่ในรัตนตรัย มี

อยู่ในอมตธรรม พระพุทธเจ้ามีอยู่เป็นอมตะนั้น ถ้าใครต้องการจะเห็นพระองค์ในเวลา
หรือในเวลาไหนๆ ก็ตาม ก็ตั้งใจปฏิบัติ อบรมจิตใจ ให้เป็นสมาธิ อบรมปัญญาในธรรม ก็
ได้เห็นพระพุทธเจ้าด้วยตนเอง เพราะได้ตรัสไว้แล้วว่า “ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา” วิธี
ปฏิบัติถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะนั้น ให้ตั้งใจระลึกถึงพระพุทธคุณข้อใดข้อหนึ่ง ในพระคุณ
3 คือ พระมหากรุณาธิคุณ พระปัญญาธิคุณและพระบริสุทธิคุณ หรือระลึกถึงโดยสรุปว่า
“พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้จริง ทรงบริสุทธิ์จริง ทรงมีพระกรุณาจริง พระพุทธเจ้าก็จะปรากฏ
ขึ้นในพระคุณ” ความว่าเหว่ หวาดกลัวทุกอย่างก็จะหมดไปจากจิตใจ หรือถ้ามีความทุกข์
ร้อนหม่นหมองอยู่อย่างใดอย่างหนึ่งก็จะหายไปสิ้นจะหายความอัดอั้นตันใจ จะเห็นทางออก
อย่างดีที่สุด นี่เป็นพุทธานุภาพที่มีจริง ข้อสำคัญให้ตั้งใจถึงพระองค์ให้เป็นสรณะของตนให้
จริง พระองค์ก็จะมาเป็นสรณะได้จริง จิตใจที่มีสรณะดังกล่าวจะเป็นจิตใจที่อบอุ่นไม่ว่าเหว่
ที่เข้มแข็งไม่อ่อนแอ ที่กล้าหาญ ไม่สะดุ้งหวาดเสียว ที่ผ่องใสไม่เศร้าหมอง ทำให้เกิดความ
เห็นที่ถูกต้อง

2. ทิพยอำนาจของพระอริยสาวก 14 รูป

คาถาบทที่ 4-9 เป็นการอาราธนาคุณของพระอริยสงฆ์ที่ได้รับการยกย่องเป็น
เอตทัคคะ คือผู้ที่พระพุทธเจ้าทรงยกย่องเป็นผู้เลิศในด้านต่างๆ มาสถิตประทับอยู่ ณ ส่วน
ต่าง ๆ ของร่างกายเพื่อให้เกิดเป็นทิพยอำนาจป้องกันภัยอันตรายทั้งหลายสำหรับผู้สวด
สาธยาย มี 14 รูป เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร ทรงแปลไว้ในคาถาชินบัญชร แสงส่อง
ใจ (2518: 12-14) ว่า

คาถาบทที่ 4 คือ 1. พระอนรุทธ เป็นผู้สูงสุดแห่งภิกษุผู้มีตาทิพย์ ประเสริฐสุด
ในหมู่พระญาติของพระพุทธเจ้า อาราธนามาสถิตประทับที่ใจ 2. พระสารีบุตร มีปัญญามาก
เป็นอัครสาวกเบื้องขวา เป็นธรรมเสนาบดี เป็นผู้ประเสริฐสุด อาราธนามาประทับที่ด้าน
ขวา 3. พระโกณฑัญญเถระ เป็นยอดของภิกษุผู้รู้ราตรี ผู้เป็นหัวหน้าแห่งภิกษุปัญญาวัคคีย์
ได้ดวงตาเห็นธรรมด้วยพระธรรมจักรกัปปวัตนสูตร อาราธนามาสถิตประทับที่ด้านหลัง 4.
พระโมคคัลลานเถระ พระอัครสาวกเบื้องซ้าย เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายมีอิทธิฤทธิ์
อาราธนามาสถิตประทับที่เบื้องซ้าย

คาถาบทที่ 5 มีพระเถระคือ 5. พระอานนท์ พระผู้เป็นอุปัฏฐากพระพุทธเจ้า
นับว่าเป็นสัตบุรุษในการทำสังคายนาครั้งที่ 1 เป็นพหูสูตร ทรงธรรม และ 6. พระราหุลเถระ
เป็นผู้เลิศแห่งภิกษุผู้ใคร่ต่อการศึกษา ผู้มีมารยาทในธรรมทั้งปวง พระเถระทั้งสองอาราธนา

มาสถิตประทับที่หุบเขียงขวา 7. พระกัสสปะ เป็นผู้ประเสริฐกว่าหมู่ภิกษุทั้งหลาย พระศาสดาทรงตั้งไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ โดยคุณเป็นเครื่องกำจัดกิเลส (สมาทานจรตถาคตตลอดชีวิต) และ 8. พระมหานามะ อารธนาพระเถระทั้งสองมาสถิตประทับที่หุบเขียงซ้าย

คาถาบทที่ 6 9. พระโสภิตะ ผู้มีสิริแก่ล้ากัจจตวงอาทิตย์ส่องสว่าง เป็นผู้ชำนาญในทางระลึกชาติบุพเพนิวาสานุสสติญาณ อารธนามาสถิตประทับที่ท้ายทอย

คาถาบทที่ 7 10. พระกุมารกัสสปเถระ เป็นผู้เลิศแห่งหมู่ภิกษุทั้งหลายเป็นผู้มีถ้อยคำวิจิตร อารธนามาสถิตประทับที่ปาก (คาถาที่ 7 คนโบราณใช้เป็นคนคาถาสำหรับนักพูด นักขาย นักเจรจา)

คาถาบทที่ 8 เป็นการอารธนาพระเถระ 5 รูปคือ 11. พระปุณณเถระ บุตรของนางมันตานี เป็นผู้ประเสริฐสุดแห่งหมู่ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นธรรมกถิก ถึงฝั่งแห่งเวททั้งสาม 12. พระอังคิมลเถระ ผู้ปกปิดบาปที่ตนทำไว้แล้วในกาลก่อนด้วยกุศลธรรม เหมือนปกปิดถ่านเพลิงด้วยขี้เถ้า 13. พระอุบาลีเถระ ผู้ฉลาดในอาบัติและอนาบัติ (ทรงพระวินัย) อาบัติที่แก้ไขได้และแก้ไขไม่ได้ พระศาสดาทรงสรรเสริญท่านแล้ว ทรงตั้งไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะในพระวินัย 14. พระนันทเถระเป็นผู้ตั้งอยู่แล้วในตำแหน่งเอตทัคคะ เป็นผู้มีความที่ตนคุ้มครองแล้วในอินทรีย์ทั้งหลาย ถึงความเป็นผู้มีอินทรีย์อันตนชนะแล้ว (สำหรับอินทรีย์) 15. พระสีลี เป็นพระเถระผู้สูงสุดแห่งภิกษุผู้มีลาภ พระเถระ ทั้งหมดอารธนามาสถิตประทับที่หน้าผากให้เป็นจตุรรอยเจิม (โบราณใช้น้ำมนต์สำหรับล้างหน้าทุก ๆ เช้า จักเป็นสิริมงคลยิ่งนัก)

คาถาบทที่ 9 เป็นการสวดอารธนาพระอริยสงฆ์ที่ทรงคุณ ได้รับการยกย่องเป็นเลิศทรงคุณด้านต่างๆ จากพระพุทธเจ้าจำนวน 80 รูป (อสีติมหาสาวก) สวดอารธนา สังฆคุณมาสถิตประทับตามส่วนต่างๆ ของร่างกาย เป็นกรงเพชรคุ้มกันป้องกันภัยอันตรายทั้งหลาย

ทิพยอำนาจของพระสูตรและพระปริตร 7 บท

คาถาบทที่ 10 และ 11 เป็นการอารธนาอานุภาพที่เป็นทิพยอำนาจของพระปริตรบทต่างๆ มาประจุตามส่วนต่างๆ ของร่างกาย ดังนี้

บทคาถาที่ 10 อารธนาพระปริตร ที่ทรงฤทธิ์ มีทิพยอำนาจมาประจุเป็นกำแพงคุ้มกันป้องกันอันตรายทั้งหลายคือ 1.รัตนสูตร (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 25 ข้อ 1-18: 9-14) เป็นพระสูตรว่าด้วยอำนาจของพระพุทธเจ้าพระธรรม พระสงฆ์ เป็นปริตรที่พระพุทธเจ้า มอบให้พระอานนทเถระ นำไปสวดที่เมืองไพศาลีในยามที่เกิดพายุภิกขภัย แล้ว

ทำน้ำพระพุทธรูปประพรหมจนเมืองไพศาลีพันภัย จึงอาราธนาพระสูตรนี้มาประจุที่เบื้องหน้า 2. เมตตสูตร (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 25 ข้อ 1-10: 20-22) พระสูตรว่าคุณสมบัติของพระภิกษุที่อยู่ป่า แล้วให้แม่เมตตาต่อสรรพสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงให้มีตนเป็นสุข ทั้งมนุษย์ เทวดา เปรต อสุรกาย สัตว์นรก ภูต สัมภเวสี ที่มีรูปร่างกายขนาดต่างๆ ที่เคยเห็นไม่เคยเห็น อยู่ใกล้อยู่ไกลให้แม่เมตตาไปทุกทิศ พระพุทธเจ้าทรงมอบให้ภิกษุจำนวน 500 รูปเรียนท่องจำแล้วสาธยายเข้าไปสู่ป่า จึงอาราธนาพระสูตรนี้มาประจุไว้เบื้องขวา 3. ธัคคสูตร (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 15 ข้อ 249: 359-363) พระสูตรว่าวิธีกาจัดความสะดุ้ง หวาดกลัว ขนพองสยองเกล้าจะหายไป เช่นเดียวกันภิกษุ ที่อยู่ป่าบ้านร้างที่โคนต้นไม้ หากมีความสะดุ้ง หวาดกลัว ขนพองสยองเกล้าด้วยอำนาจคุณของพระรัตนตรัย 4. อังคลิมาลสูตร (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 13 ข้อ 347-351: 421-433) เป็นการอ้างถึงอำนาจของการทำสังจาวาจาของพระเถระที่ชื่ออังคลิมาลว่า “น้องหญิง ตั้งแต่อาตมาภาพเกิดมา ไม่เคยรู้ว่าจงใจปลงชีวิตสัตว์ทั้งหลายเลย ด้วยสังจาวาจา นี้ ขอความสวัสดีจงมีแก่เธอ ขอความสวัสดีจงมีแก่ทารกในครรภ์ของเธอเถิด” (โบราณกาลใช้บทพระปริตต์บทนี้ทำน้ำมนต์ให้สตรีที่คลอดยากดี) จึงอาราธนามาพระสูตรนี้มาประจุที่ด้านซ้าย

คาถาบทที่ 11 เป็นการอาราธนาพระปริตต์ 3 บทคือ 1. พระขันธปริตร (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 27 ข้อ 105-106: 92) เป็นพระปริตรว่าด้วยการแม่เมตตาไปถึงพญางู 4 ตระกูลคือ ตระกูลวิรูปักษ์ ตระกูลเอราปถะ ตระกูลฉัพยาคูระ ตระกูลกัณหาโคตมะ สัตว์มีเท้า สัตว์ไม่มีเท้า มีสองเท้า มีสี่เท้า หลายเท้า สัตว์เลื้อยคลาน งู แมงป่อง ตะขาบ แมงมุม ตั๊กแตน หนู ให้มีความสุขรักษาตน และให้ปกป้องคุ้มครอง ให้หลีกไป และน้อมระลึกถึงคุณพระพุทธเจ้า 2. พระโมรปริตร (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 27 ข้อ 17-18: 66-67) เป็นพระปริตรที่พญานกยูงนอบน้อมถึงพระอาทิตย์ที่เป็นดวงตาของโลก ซึ่งได้อาศัยแสงพระอาทิตย์ แสวงหากินอยู่เป็นสุข นอบน้อมถึงพระพุทธคุณ พระธรรมและพุทธเจ้าทั้งหลาย แล้วจึงออกหากินในตอนกลางวัน และอยู่ ณ ที่อยู่ของตนตอนกลางคืน 3. อาณานาฎียสูตร (บทวิปัสสิสสะ) (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 11 ข้อ 275-295: 219-246) ว่าด้วยมนต์เป็นเครื่องรักษา ชื่ออาณานาฎีย พระสูตรบทนี้เป็นพระสูตรที่ทำวมหาราชทั้ง 4 คือทำวมหาราชอัครราชประจำทิศตะวันออก ทำวมหาราชวิรุฬหกประจำทิศตะวันตก ทำวมหาราชวิรูปักษ์ประจำทิศตะวันตก ทำวมหาราชเวสวัณหรือท้าวภูเวระประจำทิศเหนือ ท้าวภูเวระหรือท้าวเวสวัณที่คุ้นเคยกับพระพุทธเจ้ามากที่สุด ขณะที่ทรงประทับอยู่ภูเขาคิชฌกูฏ เมื่อราชคฤห์เป็นผู้กราบทูลถวาย

บทสวดนี้ เพื่อเป็นเครื่องป้องกันรักษาพุทธบริษัท 4 จาก คนธรรพ์ กุมภภัณฑ์ นาค ยักษ์ พรหม ทั้งบริวารเสนาอำมาตย์คนใช้ ทั้ง 4 ตระกูลนั้น หากอาราธนาพระปริตต์ทั้ง 3 นั้นเป็นทิพยอำนาจคุ้มครองเหมือนฟ้าครอบ และอาราธนาพระปริตต์ทั้งหลายที่เหลือกำหนดหมายให้ เป็นทิพยอำนาจจุจปรการ (กำแพง) คุ้มครองป้องกัน (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 15 ข้อ 249: 359-363) กล่าวถึงอำนาจพระรัตนตรัยไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายอยู่ในป่าก็ดี อยู่ที่โคนไม้ก็ดี อยู่ในเรือนว่างก็ดี ภิกษุทั้งหลาย เมื่อเธอทั้งหลายระลึกถึง พระพุทธเจ้า พระธรรม และสงฆ์อยู่ ความกลัวก็ดี ความหวาดสะดุ้งก็ดี ความขนพองสยองเกล้าก็ดี จักไม่มีเลย” ดังนั้นในคาถาชินบัญชรจึงมีการอ้างถึงพุทธบารมี ธรรมบารมี สังฆบารมี เป็นเกราะ ปรการป้องกันคุ้มครองให้ปราศจากอันตรายจากทุกสิ่งทุกอย่าง ในที่ทุกแห่ง ในกาลทั้งปวง ที่จิตใจของปวงชนยังมีความหวาดกลัวอยู่ ให้อบอุ้มใจคลายความกลัวอยู่เย็นเป็นสุข

3. คาถาบทที่ 12-14 บทอธิษฐาน

ด้วยใจความว่า เมื่อข้าพเจ้าอาศัยอยู่ด้วยกิจทั้ง 4 (ยืน เดิน นั่ง นอน) ในบัญชร แห่งพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นลานเขตแห่งทิพยอำนาจแห่งพระพุทธเจ้าผู้ทรงชนะ ประดับด้วย ปรการ (กำแพง) คือพระธรรม ขอความขัดข้องทั้งภายนอกทั้งภายในทั้งหลายที่เกิดจาก ลมและน้ำดีเป็นต้น จนถึงความสิ้นไปไม่มีเหลือ ด้วยเดชแห่งพระชินสีห์ผู้มีเมตตาที่สุด ขอพระ มหาบุรุษผู้เลิศกล้าทั้งหลายทั้งปวงเหล่านั้น โปรดอภิบาลข้าพเจ้าผู้อยู่ในท่ามกลางชินบัญชร ที่อยู่บนพื้นแผ่นดิน ข้าพเจ้าผู้คุ้มครองดีแล้ว รักษาดีแล้ว โดยทำให้ครบทุกทางอย่างนี้ ด้วย ประการฉะนี้ ขอจงชนะอุปัทวะด้วยอำนาจแห่งพระพุทธเจ้า จงชนะข้าศึกด้วยอำนาจ แห่งพระธรรม จงชนะอันตรายด้วยอำนาจแห่งพระสงฆ์ผู้อันอำนาจแห่งพระสัตถธรรม อภิบาลประพฤติดูอยู่ในชินบัญชร

อำนาจแห่งการสวดคาถาชินบัญชร

การสวดหรือการสาธยายพระปริตรนั้น ผู้สวดย่อมมีความมุ่งหวังหลายประการ แล้วแต่บุคคลที่จะตั้งความปรารถนา อธิษฐานขอพรหลังจากที่สวดแล้ว อย่างไรก็ตาม ในการสวดแต่ละครั้งนั้น ผู้ที่รับรู้ถึงพลังอำนาจแห่งทิพยอำนาจจากบทพระปริตรต่างๆ ได้ดี และได้รับมากกว่าใครๆ คือผู้สวดเอง นอกจากจะสวดเองแล้วยังได้รับทิพยอำนาจจาก การสวดสาธยายของบุคคลอื่นอีกด้วย ผู้เขียนขอนำมาเป็นข้อพินิจคือ

ในอายุวัฒนกุมาร (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 25 ข้อ 25: 64) มีพราหมณ์คนหนึ่งภรรยาให้กำเนิดบุตรชาย แล้วนำไปขอพรจากสำนักพราหมณ์ที่เป็นโหราจารย์ ว่าท่านจงให้พรแก่บุตรชายข้าพเจ้า แต่โหราจารย์กลับนั่งนิ่งเสีย พราหมณ์ที่เป็นบิดาเด็กถามว่าทำไมท่านถึงนั่งนิ่งไม่พูดให้พรใดๆ โหราจารย์จึงบอกว่า “ลูกชายของท่านจักมีอายุไม่ถึง 7 วัน” บิดาถามว่า เครื่องป้องกันมีไหม โหราจารย์บอกว่าเราไม่รู้ บิดาถามว่าแล้วใครที่รู้เครื่องป้องกัน ได้คำตอบว่า “พระสมณโคดมรู้” พราหมณ์พร้อมภรรยานำบุตรน้อยไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ทรงตรัสให้พรแก่พราหมณ์และภรรยาว่า “จงมีอายุยืนยาวเถิด” แต่ในเวลาพราหมณ์นำบุตรน้อยกราบถวายบังคม พระองค์ทรงนิ่งเสีย เขาจึงกราบทูลถามเหมือนครั้งก่อน พระพุทธเจ้าก็ทรงพยากรณ์เหมือนแก่เขาอย่างนั้นเหมือนกัน เขาจึงกราบทูลถามอุบายเครื่องป้องกัน ได้รับทราบวิธีทำอุบายเครื่องป้องกันว่า ท่านกลับไปบ้านทำมณฑปใกล้ประตูบ้านของตน ตั้งตั้งไว้ตรงกลางมณฑป แล้วปูอาสนะไว้ 8 หรือ 16 ที่ รอบตั้งนั้น พระสงฆ์นั่งอาสนะรอบ ให้บุตรชายนอนบนตั้งนั้น ให้พระสงฆ์ทำพระปริตร 7 วันไม่มีหยุด อันตรายของลูกชายก็จะหายไปด้วยวิธีอย่างนี้ จากนั้นพระพุทธเจ้าทรงส่งพระสงฆ์ไปที่บ้านของพราหมณ์ นั่งรอบตั้งในมณฑป สามิและภรรยาให้ลูกน้อย นอนบนตั้งนั้น พระสงฆ์ทั้งหลายก็สวดพระปริตร 7 คีน 7 วัน ในวันที่ 7 พระพุทธเจ้า ทรงเสด็จมาเอง ในอรรถกถาเรื่องอายุวัฒนกุมารกล่าวว่า พวกเทวดาในจักรวาลทั้งสิ้นประชุมกัน อวรุทธยักษ์ตนหนึ่งดูแลรับใช้ท้าวเวสสวันอยู่ 12 ปี เมื่อออกเวรท้าวเวสสวันให้พรว่า “ในวันที่ 7 นับจากวันนี้ท่านสามารถจับเด็กกินได้คนหนึ่ง” อวรุทธยักษ์ จึงได้มายืนเฝ้าอยู่ เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จไปในมณฑปนั้น พวกเทวดาผู้มีศักดิ์ใหญ่ประชุมกัน พวกเทวดาศักดิ์น้อยถดถอยไป อวรุทธยักษ์เป็นเทวดาศักดิ์น้อยไม่มีโอกาส หลีกไปไกลถึง 12 โยชน์ แม้พระพุทธเจ้าก็ทรงสวดพระปริตรตลอดถึงรุ่งเช้า เมื่อ 7 วันผ่านล่วงไปอวรุทธยักษ์ไม่มีโอกาสได้กินเด็กน้อยนั้น เช้าวันที่ 8 พออรุณขึ้นเท่านั้น สองสามีภรรยานำลูกชายมาถวายบังคมพระพุทธเจ้า พระองค์ทรงตรัสว่า “ขอเจ้ามีอายุยืนเถิด”

ในบทสวดคาถาชินบัญชรทั้ง 14 บทนั้น มีข้อพินิจว่าเป็นการอ้างถึงพระพุทธคุณ 28 พระองค์ คุณของพระอริยสงฆ์ 14 รูป ที่เหลืออีก 80 รูป คุณแห่งพระสุตรและพระปริตต์อีก 7 บท เท่ากันว่าเป็นการอาราธนาทิพยอำนาจที่เป็นพระรัตนตรัยนั่นเอง ไม่มีบทไหนกล่าวอ้างถึงเดชหรือคุณของเทพ เทวดาโดยตรง ในพุทธวิธีอุบาย ที่ทรงประทานแก่พราหมณ์ผู้เป็นบิดาของอายุวัฒนะ ในการแก้ไขปัญหาจะสิ้นชีวิตภายใน 7 วัน ให้พระสวาก

สวดพระปริตต์ตลอด 7 คืน 7 วัน ในวันที่ 7 ทรงเสด็จร่วมทำพระปริตต์ด้วย เท่ากับเป็นการเพิ่มพลังอำนาจที่เป็นทิพยอำนาจเข้าไปอีก จนทำให้ศัตรูที่คิดจะก่อเหตุอันตราย อุปสรรค ความขัดข้องแก่ชีวิต หหมดโอกาสที่จะทำและยังทรงสอนส่ำทับส่งท้ายเป็นข้อพินิจอีกว่า คนที่จะได้รับผล 4 ข้อคือ มีอายุยืน ผิวพรรณสดใส สุขภาพแข็งแรง มีพลังกำลังดี นั้น มีเหตุปฏิบัติ 2 ประการคือ รู้จักกราบไหว้เป็นประจำ และอ่อนน้อมถ่อมตน หมายความว่า คนที่รู้จักไหว้พระ สวดมนต์ ไหว้บิดา มารดา ครู อุปัชฌาย์ อาจารย์ ผู้มีพระคุณอยู่ประจำทุกวันแล้วยังถ่อมตนไม่กระด้างถือตัว ในมงคล 38 ก็กล่าวถึงคือ นิวาโตถ่อมตน กับสุ่วโจเป็นคนว่าง่ายสอนง่ายเป็นมงคลชีวิต เท่ากับว่าคนที่มินิสัย 2 ประการดังกล่าว เป็นที่รักของคนทั้งปวง ใครพบใครเห็นก็ให้พร ทำให้จิตใจดี จิตใจดีส่งผลต่อสุขภาพร่างกาย ผิวพรรณดีไปด้วยไม่ต้องกล่าวถึงเทพ เทวดา ก็ย่อมสรรเสริญบุคคลเช่นนั้น

ในหนังสือสวดมนต์ต้นล้านนาฯ (2535: 145) ผู้เขียนกล่าวว่า “คาถาชินบัญชร” นี้ ผู้ใดสวดสราบายเป็นประจำ ย่อมจะป้องกันรักษาตน ย่อมได้ชัยชนะในทุกๆ แห่ง ยังสามารถเอาชนะศัตรูที่ยังชนะไม่ได้ ถึงจะยืนปราศรัยในที่ทั้งปวง เป็นต้นว่าราชกุลก็ตามจะปราศจากความหวาดหวั่นครั่นคร้าม ให้ตั้งสติมั่นมุ่งตรงต่อพุทธารมณ์เป็นอาทิ โดยสังจะเคารพ จะสามารถป้องกันอันตรายอันมีราชภัยเป็นต้นได้ และย่อมมีความสวัสดิมีชัยในที่ทุกสถาน” เทวดาตนหนึ่งกราบทูลถามพระพุทธเจ้าว่า อะไรหนอซึ่งประโยชน์ให้สำเร็จ มีพุทธดำรัสตอบในชราสูตร (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 15 ข้อ 1-22: 49) ว่า “ศรัทธาตั้งมั่นแล้วยังประโยชน์ให้สำเร็จ” และในพระพุทธานุสาสนีปาฏิหาริย์ 3 1 ใน 3 นั้นคือ อิทธิปาฏิหาริย์ คือฤทธิ์อันอัศจรรย์เรื่องนี้ผู้ที่สวดคาถาชินบัญชร เป็นประจำย่อมสามารถประจักษ์แจ้งด้วยตนเอง

สรุป

คาถาชินบัญชรเป็นบทสวดหรือพระคาถาที่เป็นปริตต์ มีความเป็นมาที่ยาวนาน แต่งโดยคณะสงฆ์ลังกาทวีป ผ่านการนำเข้าสู่ประเทศไทยโดยคณะสงฆ์ล้านนา ฉบับเดิมนั้นมีจำนวน 14 บทคาถา เป็นการแต่งที่มีความไพเราะงดงามอลังการด้วยภาษาและไวยากรณ์ ต่อมามีการเพิ่มเติมเข้ามาอีก ฉบับลังกามีจำนวน 22 บท เพิ่มเข้ามาอีก 8 บท คือ บทที่ 15-22 ฉบับของไทย พม่า ล้านนา มีจำนวน 15 บท บทที่เพิ่มเติมเข้ามาเป็นบทอธิษฐาน ฉบับลังกาเป็นการสวดให้ผู้อื่น ฉบับไทย พม่าเป็นการเน้นสวดให้ตนเอง

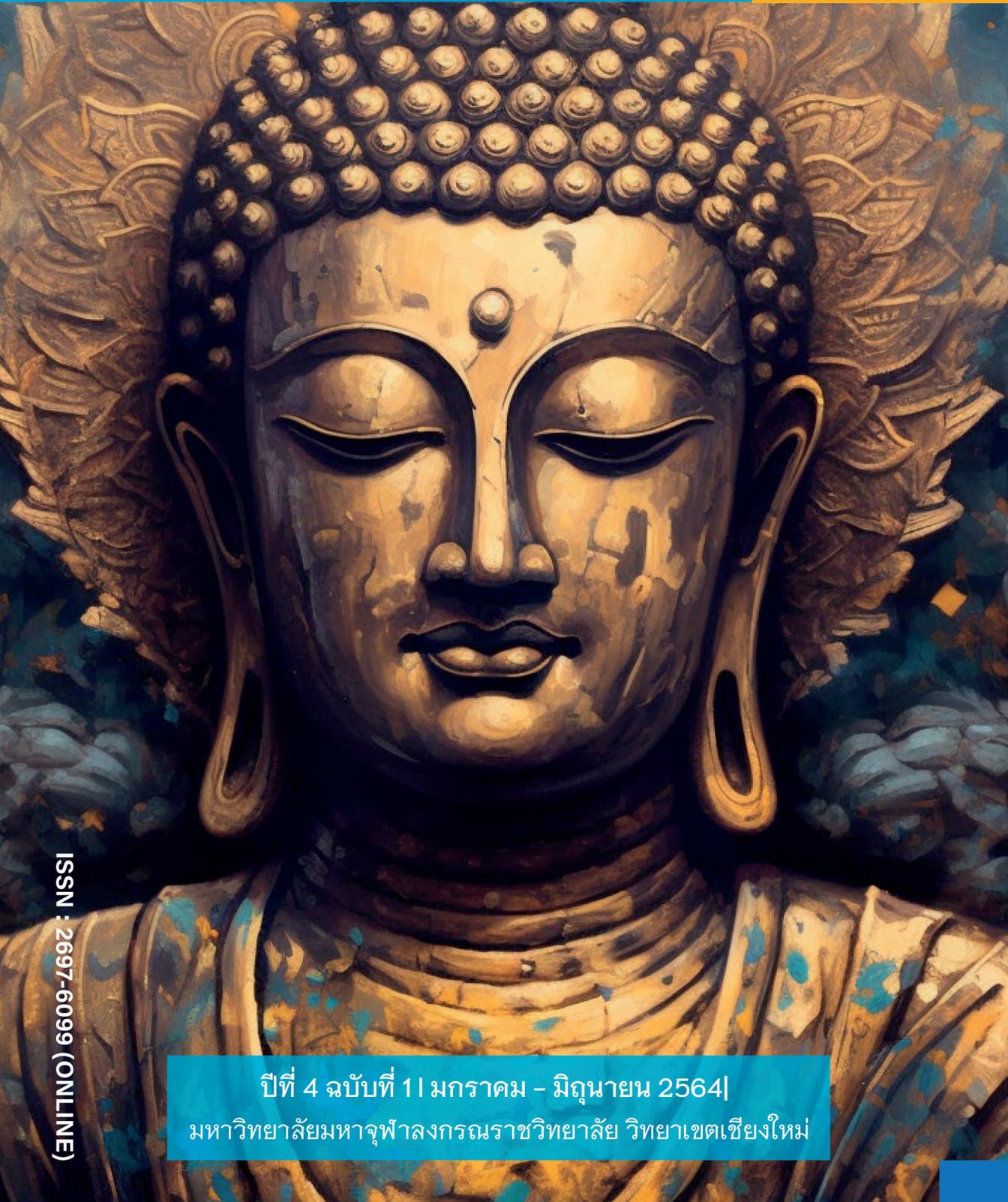
คาถาชินบัญชร มีสรรพคุณในการปกป้องคุ้มครอง จัดเป็นเครื่องป้องกันอันเป็นทิพยอำนาจ ที่เกิดจากพระรัตนตรัย 3 คือพระพุทธรัตนะ ธรรมรัตนะ สังฆรัตนะ อาราธนาพระพุทธเจ้า 28 พระองค์ พระอริยสงฆ์จำนวน 14 รูปและ 80 รูป พระสูตรและพระปริตต์ 7 บทและพระสูตรพระปริตต์ที่เหลือทั้งหมด มาเป็นทิพยอำนาจสถิตประทับที่ส่วนต่างๆ ร่างกายคือ กระหม่อม ศีรษะ นัยน์ตา หน้าอก หัวใจ ข้างหน้า ข้างหลัง หูทั้งสองข้าง ท้ายทอย ใบหน้า หน้าผากและอวัยวะน้อยใหญ่ทั้งหลาย โดยได้อัญเชิญพระรัตนตรัย ให้มาสถิตประทับ ประจุ ดำรงอยู่ร่างกาย เพื่อเป็นทิพยอำนาจพิทักษ์รักษา คุ้มครอง ปกป้อง คุ้มกันผู้สวดสาธยาย ให้แคล้วคลาดปลอดภัย เสมือนหนึ่งอยู่ในวงล้อมของพระชินเจ้าทั้งหลาย ใดๆ อยู่ที่ศรัทธา (ความเชื่อ) ของผู้สวด หากเมื่อมีศรัทธาแล้วประโยชน์ใดๆ ก็ย่อมสำเร็จ

บรรณานุกรม

- กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2514). **ประชุมพระนิพนธ์เกี่ยวกับตำนานทางพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2551). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส.อาร์. พรีนติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด.
- พระอริยคุณาธาร (เส็ง ปุสฺโส). (2493). **ทิพยอำนาจ**. ขอนแก่น: สำนักบำเพ็ญธรรมเขาสวนกวางจัดพิมพ์.
- พระมหาญาณธวัช ญาณทุโส. (2553). **สูตรมนต์ต้นล้านนาฉบับคู่มือการ-น่านประยุกต์**. ปพท.
- พระธัมมานันทมหาเถระฯ. (2534). **อัศจรรย์มหัศจรรย์จิตตานุสรณ์**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2551). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส.อาร์. พรีนติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด.
- พระลังกา कुमार. (2552). “เล่าเรื่องเมือง (ศรี) ลังกา คาถาชินบัญชรมาจากไหน?” ใน **วารสารศิลปวัฒนธรรม ปีที่ 30 ฉบับที่ 5 พ.ศ. 2552**.
- พระมหาสมบุญ วุฑฺฒโกโร, **วรรณกรรมพุทธศาสนาในสังคมยุคใหม่**. สืบค้นเมื่อ. (14 ตุลาคม 2564). แหล่งที่มา: <http://www.mcu.ac.th>.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

วารสารพุทธศิลปกรรม
JOURNAL OF BUDDHIST ARTS

05

ISSN : 2697-6099 (ONLINE)

ปีที่ 4 ฉบับที่ 11 มกราคม - มิถุนายน 2564
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่

การบริหารชีวิตเพื่อความสุขระหว่างโลกวิถึและธรรมวิถึ

The Management of Life for the happiness between worldly and religious

พีระ จุณ้อยสุวรรณ

Peera Junoisuwan

มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลล้านนา

Rajamangala University of Technology Lanna

สุชัย สิริวิภูล

Suchai Siriraveekul

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่

Mahachulalongkornrajavidyalaya University Chiang Mai

Corresponding Author, Email: Peera_Junoisuwan@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาหลักการทางพุทธศาสนาเกี่ยวกับ “การบริหารชีวิตเพื่อความสุขระหว่างโลกวิถึและธรรมวิถึ” ผลการศึกษาพบว่า การบริหารชีวิตเพื่อการแสวงหาหนทางแห่งความสุขสามารถแบ่งได้ 2 ลักษณะได้แก่ 1) แนวทางการบริหารชีวิตเพื่อความสุขตามวิถึทางแห่งโลก 2) แนวทางการบริหารชีวิตเพื่อความสุขตามแบบวิถึทางแห่งพุทธธรรม

การบริหารชีวิตเพื่อความสุขตามแนวทางโลกวิถึ เป็นบรรทัดฐานของสรรพชีวิตทั้งหลาย เป็นการพัฒนาและบริหารชีวิตให้เป็นไปตามความต้องการของกิเลส จะมีการบริหารไปอย่างไม่มีวันสิ้นสุด และมีรูปแบบอันเป็นวงจรที่ตกอยู่ภายใต้กฎแห่งพระไตรลักษณ์ทั้งสิ้น

การบริหารชีวิตตามแนวทางพุทธธรรมวิถึ คือพัฒนาหลักการและแนวปฏิบัติ โดยนำแบบอย่างอันเป็นข้อดีหรือความผิดพลาดทางโลกวิถึต่างๆ เพื่อพัฒนาแสวงหาความสุขที่ถูกต้องแท้จริงนำไปสู่แนวทางตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา อันเป็นหลัก การที่ครอบคลุมทั้งโลกวิถึและธรรมวิถึอย่างสมบูรณ์

พุทธธรรมเป็นการแสดงแนวทางการบริหารชีวิตเพื่อความสุขอย่างแท้จริง และเป็นหลักธรรมที่วิญญูชนทั้งหลายน้อมนำมาปฏิบัติอย่างยาวนานรวมทั้งแพร่หลายใน กระแสอารยธรรมของโลกมากขึ้นเพราะทำให้เกิดสันติสุขแก่สังคมโลก

คำสำคัญ: การบริหาร, ชีวิต, ความสุข, โลกวิถึ, ธรรมวิถึ

Abstract

This article aims to study the Buddhist principles in The Management of Life for the happiness between worldly and religious found. Life management for the pursuit of happiness can be divided into 2 types as follows: 1) The way of life management for happiness according to the way of the worldly 2) The way of life management for happiness according to the way of Buddhism

Life management for happiness according to the worldly way Is the norm of all life Is the development and management of life according to the needs of passion There will be endless management. And there is a pattern which is a circuit that falls under the law of the Trinity

Life management according to the Buddhist way Is to develop principles and practices by using examples which are disadvantages or world mistakes, various ways In order to develop the pursuit of true happiness that leads to the principles of Buddhism Which is the principle that covers the worldly, and religious completely

Religious represents the way of life management for true happiness. And is a principle that many Slanderer have adopted for a long time, including more in the current civilization of the world because created peace in the world

Keywords: The Management, Life, happiness, worldly, religious

บทนำ

การนำพาชีวิตไปสู่ความสุขที่ยั่งยืนเป็นเป้าหมายที่สูงสุดของสรรพชีวิต กล่าวได้ว่าทุกกิจกรรมของชีวิตเป็นไปเพื่อการแสวงหา จัดการ และบริหารชีวิตเพื่อให้เข้าถึงวิถีทางแห่งความสุข ความปรารถนาแห่งความสุขที่แท้จริง ทำให้เราทุ่มเทและแสวงหาแนวทางต่างๆ รวมทั้งการสร้างสรรค์สิ่งต่างๆ อันเป็นสรรพวิทยาการอย่างมากมาย ทั้งทางวัตถุและจิตใจเพื่อให้ถึงจุดหมายคือความสุขที่แท้จริงตามวิถีทางและความเป็นไปของโลก นับแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน ไม่ว่าจะมีความเพียรพยายามอย่างไรก็ตาม เราก็คงไม่สามารถไปสู่ความสุขอันแท้จริงได้ เพราะความสุขในทางโลกวิถีนั่น เป็นความจริงที่หาเห็นได้ว่ารูปแบบการพัฒนาชีวิตที่กระทำกันมานั้น จะยิ่งก่อให้เกิดปัญหาให้แก่ชีวิต เพราะเป็นการพัฒนาที่ไม่มีแนวทางที่ถูกต้อง ชัดเจนและสอดคล้องกันทั้งทางวัตถุและจิตใจ

อย่างไรก็ตามพลวัตรแห่งการแสวงหาความสุข คงเป็นวัฏจักรอันไม่สิ้นสุดแห่งการแสวงหา แนวทางของการบริหารจัดการชีวิตด้วยวิถีทางต่างๆ ทั้งทางโลกวิถีสู่และทางธรรมวิถีสู่ เพราะความสุขที่ยังคงเป็นอุดมคติอันสูงสุดของสรรพชีวิต โดยไม่แยกทางโลกวิถีสู่และทางธรรมวิถีสู่ จึงเป็นผลให้ยังเกิดการแสวงหาแนวทางในการค้นหาอย่างลึกซึ้งขึ้นไปอีกจนเกิดแนวทางแห่ง “ธรรมวิถีสู่” อันก่อให้เกิดแนวทางต่างๆ อันเป็นความเชื่อ และเป็นแนวคิดที่พัฒนาจนเป็นรูปแบบของลัทธิ และทางศาสนาต่างๆ อันเป็นการประกาศแนวทางและหลักปฏิบัติทางธรรมขึ้นอย่างมากมายในโลก เพื่อให้เข้าถึง “ความสุข อันเป็นนิรันดร์”

ตามหลักการแห่งพุทธศาสนานั้นมองว่าทุกสรรพสิ่งอันอยู่ในโลกธาตุล้วนตกอยู่ภายใต้กฎแห่งพระไตรลักษณ์ อันหมายถึง “ลักษณะ 3 อย่าง” เป็นสามัญลักษณะ หรือสิ่งที่มีประจำอยู่ในตัวของสังขารทั้งปวง อันเป็นธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสรู้ 3 ประการ ได้แก่

1. อนิจจตา (อนิจจลักษณะ) - อาการไม่เที่ยง อาการไม่คงที่ อาการไม่ยั่งยืน อาการที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมและสลายไป อาการที่แสดงถึงความเป็นสิ่งไม่เที่ยงของสังขาร
2. ทุกขตา (ทุกขลักษณะ) - อาการเป็นทุกข์ อาการที่ถูกบีบคั้นด้วยการเกิดขึ้นและสลายตัว อาการที่กดตัน อาการฝืนและขัดแย้งอยู่ในตัว เพราะปัจจัยที่ปรุงแต่งให้มีสภาพเป็นอย่างนั้นเปลี่ยนแปลงไป จะทำให้คงอยู่ในสภาพนั้นไม่ได้ อาการที่ไม่สมบูรณ์ มี

ความสุขของโลกวิถิ

นับแต่เริ่มชีวิตเราล้วนแสวงหาความสุข ความพยายามเข้าถึงความสุขเกิดขึ้นในสัญชาตญาณของเราอย่างฝังแน่น เราพร้อมที่จะกระทำทุกอย่างเพื่อให้เกิดความสุข ความสุขทางโลกวิถิหมายถึงความสุขทางโลกที่คนทั้งหลายปรารถนาหรือหมายถึง “มนุษย์สมบัติ” อันประกอบไปด้วยสิ่งอันเป็นความปรารถนาของคนโดยทั่วไป คือ รูปสมบัติ หมายถึงรูปร่าง ทรัพย์สมบัติ หมายถึงสิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ และ สติปัญญา อันเป็นสิ่งที่เป็นประโยชน์ของการดำรงอยู่ของชีวิต อย่างที่สามารถเห็นได้แบบเป็นรูปธรรม สิ่งเหล่านี้คนทั้งหลายย่อมปรารถนาและมีบุคคลในโลกที่เป็นแบบอย่างแห่งความสำเร็จเหล่านี้มากมาย เช่นพระราชา มหาเศรษฐี นักปราชญ์ รวมทั้งบุคคลที่มีคุณสมบัติดังกล่าว แต่สามารถกล่าวได้ว่าความสุขที่สูงสุดในทาง “โลกวิถิ” นั้นคือความสุขและทรัพย์สมบัติของพระเจ้าจักรพรรดิ ที่ได้ถูกกล่าวถึงไว้อย่างเลิศเลอ อย่างที่ไม่มีความสุขอื่นใดจะเสมอเหมือนได้ในพระไตรปิฎก ว่าด้วยการบัญญัติสิ่งที่เป็นเลิศทั้ง 4 ประการ ดังนี้

- 1) บรรดาสัตว์ผู้มีอติภาพใหญ่ ราชผู้เป็นจอมอสูรเป็นเลิศ
- 2) บรรดากามโมกษิบุคคล พระเจ้ามันธาดุ (พระเจ้าบรมจักรพรรดิมันธาดราช) เป็น เลิศ
- 3) บรรดาบุคคลผู้ยิ่งใหญ่ มารผู้มีบาปเป็นเลิศ
- 4) พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ชาวโลกกล่าวว่า เป็นเลิศในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก และหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดา และมนุษย์ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 21 ข้อ 31: 26-27)

แม้ว่าความสุขในทางโลกวิถิอันเป็น “มนุษย์สมบัติ” และสิ่งที่เลิศที่สุดของความสุขคือ สมบัติของพระเจ้ามันธาดุบรมจักรพรรดิ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 9 ข้อ 258: 89) บุญบารมีแห่งพระองค์นั้นหมายถึงพระเจ้าจักรพรรดิคือผู้ทรงธรรม ครองราชย์โดยธรรม ทรงเป็นใหญ่ในแผ่นดินมีมหาสมุทรทั้งสี่เป็นขอบเขต ทรงได้รับชัยชนะ มีราชอาณาจักรมั่นคง สมบูรณ์ด้วยแก้ว 7 ประการได้แก่ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 14 ข้อ 259-260: 309-308) ดังนี้ (1) จักรแก้ว (2) ข้างแก้ว (3) ม้าแก้ว (4) มณีแก้ว (5) นางแก้ว (6) คหบดีแก้ว (7) ปริณายกแก้ว มีพระราชโอรสมากกว่า 1,000 องค์ ซึ่ง ล้วนแต่กล้าหาญ มีรูปทรงสมเป็นวีรกษัตริย์ สามารถย่ำยีราชศัตรูได้ พระองค์ทรงชนะโดยธรรม ไม่ต้องใช้อาวุธ ไม่ต้องใช้ศัสตราครอบครองแผ่นดินนี้มีสาครเป็นขอบเขต (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 11 ข้อ 81: 60)

นอกจากจะปกครองโลกธาตุทั้งหมดแล้ว ยังสามารถขึ้นไปครองสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ร่วมกับ พระอินทร์เป็นเวลายาวนานเท่ากับอายุขัยของพระอินทร์ถึง 36 พระองค์ (พระสังฆธรรมโฆษะเถระ, 2528: 103-109) เมื่อกล่าวถึง ความสุขแห่งพระเจ้าบรมจักรพรรดินี้แล้ว ก็ไม่ต้องกล่าวถึงความสุขของโลกวิถีนี้อีก เพราะไม่มีความสุขอื่นใดในทางโลกจะเทียบได้ และความสุขที่สูงสุดแห่งโลกวิถีนี้อยู่เป็นที่ปรารถนาของคนทั้งปวง

แม้ว่าความสุขแห่งโลกวิถีนี้อันเพียบพร้อมไปด้วยสิ่งที่เป็น “มนุษย์สมบัติ” ทั้งหมดคล้ายดังพระเจ้าบรมจักรพรรดินี้ ก็เป็นสิ่งที่ปรากฏอยู่ในบารมีแห่งเจ้าชายสิทธัตถะด้วยพระเจ้าสุทโธทนะพุทธบิดาทรงทราบถึงการทำนายของเหล่าโหราจารย์ จึงมีความปรารถนาให้พระราชโอรสเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ทรงสร้างปราสาท 3 ฤดูชื่อว่า ปราสาทสุจันตะ, โภกนุก และโภญจะ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), 2552: 10) และเพียบพร้อมไปด้วย มเหสี พระราชโอรส และเหล่าข้าราชการบริวารและนางสนมกำนัลทั้งหลาย อันเป็นมนุษย์สมบัติอันประณีต อันน่าปรารถนายิ่งนัก และพระองค์ยังเพียบพร้อมเจนจบไปด้วยศาสตร์แห่งความรู้อันเป็นศิลปะวิทยาทั้ง 18 ประการ (บรรเทิง พาพิจิตร, 2548: 59-60) ซึ่งเป็นองค์ความรู้ทางโลกวิถีนี้อันเป็นสังคมนตรีในสังคมนตรีเดียวโบราณ ซึ่งกล่าวได้ว่า ผู้ใดก็ตามมีความรู้ในศาสตร์ดังกล่าวเพียงประการเดียว ก็นับได้ว่าเป็นผู้มีความสำเร็จทางโลก แต่ด้วยบารมีธรรมที่พระองค์สร้างมานับสองไซโย ทำให้พระองค์ทรงทราบว่าในที่สุดแล้วสมบัติทั้งหมดของพระเจ้าบรมจักรพรรดินั้นก็ล้วนตกอยู่ภายใต้แห่งกฎของ “พระไตรลักษณ์” อันมีความเกิดขึ้น ตั้งอยู่และดับไปเป็นธรรมดา เมื่อถึงเวลาสมบัติทั้งปวงของพระเจ้าจักรพรรดิ ก็พินาศไปสิ้น

ซึ่งเหตุการณ์นี้ เจ้าชายสิทธัตถะเคยตรัสเรื่องดังกล่าวแก่พญามาราราช เมื่อครั้งที่มาห้ามพระองค์ไว้ว่าอย่าเสด็จออกบวช ดังนี้

“พระสิทธัตถะ ท่านอย่ารีบร้อนออกผนวชเสียก่อนเลย ภายใน 7 วันเท่านั้น “ทิพยจักรรัตน” ก็จะบังเกิดแก่พระองค์ แล้วท่านก็จะได้เป็นองค์บรมจักรพรรดิ เสวยสมบัติเป็นอิสราธิบดี มีทวีปใหญ่ทั้ง 4 เป็นขอบเขต ขอท่านจงนิวัตกลับคืนเข้าพระนครเถิด”

พระสิทธัตถะจึงตรัสว่า “พญามาร แม้เราก็ตราบแล้วว่า ทิพยจักรรัตนจะ อันสมบุรณ์ด้วยแก้วทั้ง 7 ประการของพระเจ้าจักรพรรดินั้น จะบังเกิดขึ้นแก่เรา แต่เราก็มิได้มีความต้องการด้วยสมบัติบรมจักรพรรดินั้น เพราะแม้สมบัติบรมจักรพรรดินั้น ก็ตกอยู่ในอำนาจของ “กฎแห่งพระไตรลักษณ์” ไม่อาจนำผู้เสวยให้พ้นทุกข์ได้ ท่านจงหลีกไปเถิด”

การที่พระพุทธองค์ทรงละทิ้งกองโกศสมบัติน้อยใหญ่และเครื่องอาภรณ์ที่งวองซึ่งเป็นความสุขแบบโลกวิถีสันนิษฐานสูงสุดในระดับของพระเจ้าบรมจักรพรรดิ ออกผนวชนุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ซึ่งทำมาจากผ้าบังสกุลห่อศพวชเป็นบรรพชิต (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 36 ข้อ 177: 209) เป็นผู้สันโดษด้วยจีวรพอกุ้มร่างกายและบิณฑบาตพ้ออ้อมท้อง (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 36 ข้อ 180: 211) อันเป็นแนวทางแสวงหาความสุขที่ดูไม่มีความเหมาะสมเป็นเหตุเป็นผลที่ถูกต้อง แต่แนวทางทั้งหมดทั้งทางโลกวิถีสันนิษฐานที่พระพุทธองค์ได้นำพระองค์เองเข้าปฏิบัติจนเข้าใจถึงแก่นแท้ว่าไม่มีความสุขอันแท้จริง ดังคำตรัสที่พระพุทธองค์ทรงแสดงแก่พระอานนท์ อันเป็นที่สุดของ “ความสุขแบบโลกวิถีสันนิษฐาน” ใน “มหาสุทสสนสูตรสูตร” ดังนี้

“อานนท์ เราเห็นว่า การที่เราเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรม ครองราชย์โดยธรรมเป็นใหญ่ในแผ่นดิน มีมหาสมุทรทั้งสี่เป็นขอบเขต ได้รับชัยชนะ มีราชอาณาจักรมั่นคงสมบูรณ์ด้วยรัตนะ 7 ประการ ได้ทอดทิ้งสรีระไว้ ณ สถานที่นี้ถึง 6 ครั้งแล้วการทอดทิ้งสรีระครั้งนี้เป็นครั้งที่ 7 อานนท์ เราไม่เห็นสถานที่อื่นใดในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก และหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดา และมนุษย์ ที่ตถาคตจะทอดทิ้งสรีระเป็นครั้งที่ 8 เลย” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 10 ข้อ 272: 204)

ทำให้ทราบได้ว่าไม่มีสิ่งใดเลยอันเป็นสาระที่แท้จริงในความสุขแห่งโลกวิถีสันนิษฐานที่แสดงความชัดเจนของ “ความสุขทางธรรมวิถีสันนิษฐาน” อันอยู่สูงกว่า “ความสุขแบบโลกวิถีสันนิษฐาน” คือพระพุทธองค์ตรัสว่า “สิ่งที่ประเสริฐกว่าสมบัติทั้งปวงของพระเจ้าบรมจักรพรรดิคือพระอริยบุคคลตั้งแต่ชั้นโสดาบัน พระผู้มีพระภาคจึงทรงพยากรณ์หมู่สัตว์นี้ว่า เป็นโสดาบันไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 19 ข้อ 1000: 494)

ความสุขของธรรมวิถีสันนิษฐาน หรือความสุขทางพระพุทธศาสนา

ในครั้งพุทธกาลสังคมอินเดียโบราณเป็นศูนย์กลางและผู้นำของโลกในด้านจิตวิญญาณ มีลัทธิและความเชื่อศาสนามากมายหลากหลายแนวคิด ซึ่งทุกศาสนาล้วนประกาศหลักธรรมอันเป็นแนวทางแห่งการแสวงหาความสุขอันเป็นนิรันดร์ทั้งสิ้น และในยามแรก

ของการออกบวชของพระพุทธเจ้าก็แสวงหาแนวทางแห่งความสุข อันเกิดจากการประพฤติธรรมจากเจ้าสำนักต่างๆที่ประกาศธรรมไว้ในชมพูทวีป ดังพุทธดำรัสแก่ภิกษุทั้งหลายดังนี้

“ภิกษุทั้งหลาย ในกาลต่อมา เรายังหนุ่มแน่น แข็งแรง มีเกศาดำสนิท อยู่ในปฐมวัย โคนผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ ออกจากวังผนวชเป็นบรรพชิต ได้เข้าไปหา อาหารดาบส กาลามโคตร แล้วกล่าวว่า ‘ท่านกาลามะ ข้าพเจ้าปรารถนาจะประพฤติพรหมจรรย์ในธรรมวินัยนี้

อาหารดาบส กาลามโคตรจึงกล่าวกับเราว่า “เชิญท่านอยู่ก่อน จากนั้นไม่นาน พระองค์ก็เรียนรู้ธรรมทั้งหมด พุทธองค์กล่าวว่า “ท่านกาลามะ แม้ข้าพเจ้าก็ทำให้แจ้งธรรมนี้ด้วยปัญญาอันยิ่งแล้ว แต่ธรรมนี้ เป็นไปเพียงเพื่อเข้าถึง “อากิญจัญญายตนสมาบัติเท่านั้น” เราไม่พอใจ เบื่อหน่ายธรรมนั้น จึงลาจากไป

จากนั้น เราจึงเข้าไปหาสำนักอุทกดาบส รามบุตรจึงกล่าวกับเราว่า “เชิญท่านอยู่ก่อนธรรมนี้เป็นเช่นเดียวกันกับธรรมที่วิญญูชนจะพึงทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งจากนั้นไม่นาน เราก็เรียนรู้ ธรรมนั้นได้อย่างรวดเร็ว เราจึงเข้าไปหาอุทกดาบส รามบุตรแล้วถามว่า “ท่านรามะ ท่านประกาศธรรมนี้ด้วยเหตุเพียงเท่านี้หรือ” ธรรมนี้เป็นไปเพียงเพื่อเข้าถึง “เนวสัจญานาสัจญายตนสมาบัติ” เท่านั้น เราไม่พอใจ เบื่อหน่ายธรรมนั้น จึงลาจากไป (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 12 ข้อ 276-281: 299-305)

แม้จะผิดหวังจากการปฏิบัติธรรม ตามแนวทางของอันเป็นแนวคิดและความเชื่อทางศาสนาอื่นๆ ทั้งเจ้าสำนักและเจ้าลัทธิต่างๆในยุคนั้นได้ประกาศธรรมไว้ พระพุทธองค์ก็ยังคงทรงมีความมานะพยายาม ได้เสด็จเข้าสู่เทือกเขา “ดงคสิริ” เพื่อทรงบำเพ็ญทุกรกิริยาอย่างอุกถตด้วยพระองค์เอง จนเกือบสิ้นพระชนม์ แท้จริงเกี่ยวกับการแสวงหาและเข้าถึงความสุขทั้งทางโลกและทางธรรมนั้นพระองค์ใช้ทั้งเวลาและแนวทางปฏิบัติมาอย่างยาวนาน รวมทั้งการเอาชีวิตเข้าแลกมานับครั้งไม่ถ้วนซึ่งหมายถึงการสร้างพระปรมาตถบารมี (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 33 ข้อ 777: 778) นับเป็นความพยายามอย่างสูงสุดของพระพุทธองค์ที่เป็นการเอาชีวิตเข้าแลกเพื่อให้ได้มาซึ่งความสุขแห่ง “ธรรมวิธี” จากนั้นทรงดำริว่าไม่มีแนวทางแห่งความสุขอันแท้จริง ตามแนวทางเหล่านั้นจึงแสวงหาแนวทางใหม่ เสด็จสู่ “อรุณเวลาเสนาณิคม” ซึ่งเป็นสถานที่ที่ร่มรื่นเหมาะแก่การบำเพ็ญเพียรและเป็น “โพธิบัลลังก์ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย” ทรงประทับ “ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ” หรือธรรมทั้งปวงโดยชอบและด้วยพระองค์เองเพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ มีวิชชา 3

และวิชา 8 คือ ทรงเสด็จอุบัติขึ้นเป็น “พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า” ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปตี รั้งแจ้งโลก ทรงประกาศพรหมจรรย์ให้ผู้อื่นรู้ตาม ทรงแสดงธรรมที่มีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด ถึงพร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 14 ข้อ 420: 476) อันเป็นทางสายเดียว เป็นทางสายเอก แห่งการเข้าถึงความสุขซึ่งไม่มีธรรมหรือทางอันใดยิ่งไปกว่า เป็นไปเพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงโศกและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 12 ข้อ 106: 101) อันแท้จริง” ทรงเป็นผู้ทำให้การค้นหา “ความสุขอันสูงสุด” ตามแนวทางแห่ง “ทางโลกวิถีส” และ “ธรรมวิถีส” สิ้นสุดลง

พระพุทธองค์นั้นทรงมองลึกไปถึงเนื้อแท้ของการเป็นไปของชีวิต โดยมีรูปแบบของการพัฒนาชีวิตด้วยวิธีการทางการปฏิบัติแบบไตรสิกขาไตรสิกขา แปลว่า สิกขา 3 หมายถึง ข้อสำหรับศึกษา, การศึกษาข้อปฏิบัติที่พึงศึกษา, การฝึกฝนอบรมตนในเรื่องที่พึงศึกษา 3 อย่างคือ

1. อธิศีลสิกขา คือศึกษาเรื่องศีล อบรมปฏิบัติให้ถูกต้องดีงาม ให้ถูกต้องตามหลักจตุศีล มัชฌิมศีล และมหาศีล ตลอดถึงปฏิบัติอยู่ในหลัก มัชฌิมศีล และมหาศีล ตลอดถึงปฏิบัติอยู่ในหลักอินทริยสังวร สติสัมปชัญญะ และสันโดษ

2. อธิจิตตสิกขา คือศึกษาเรื่องจิต อบรมจิตให้สงบมั่นคงเป็นสมาธิ ได้แก่ “การบำเพ็ญสมถกรรมฐาน” ของผู้สมบูรณ์ด้วยอริยศีลชั้นจันได้บรรลุนิพพาน 4

3. อธิปัญญาสิกขา คือศึกษาเรื่องปัญญาอบรมตนให้เกิดปัญญาแจ่มแจ้ง ได้แก่ การบำเพ็ญวิปัสสนากรรมฐานของผู้ได้ฌานแล้วจนได้บรรลุนิพพาน 8 (มรรค 8) คือเป็นพระอรหันต์ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 22 ข้อ 376: 455-456)

ภายหลังตรัสรู้พระพุทธองค์ทรงประทับเสวย “วิมุตติสุข” (เชษฐ ติงสฺยขลีส, 2556: 90-101) ตลอด 7 สัปดาห์ตามลำดับคือ 1 ประทับภายใต้ร่มไม้มหาโพธิ์ 2 อนิมิสเจติย 3 รัตนจกรมเจติย 4 รัตนขรมเจติย 5 อชปาลนิโครธ 6 มุจจลินท์ 7 ราชาตนะ แล้วเสด็จกลับไปประทับใต้ต้นอชปาล นิโครธอีกครั้งโดยไม่มีการขบฉันอาหารใดๆเลยตลอดระยะเวลา ทั้ง 49 วัน อันแสดงให้เห็นว่า ความสุขในทางพระพุทธศาสนานั้นเป็นความสุขที่ไม่ต้องอาศัยปัจจัยใดๆมาปรุงแต่งทั้งสิ้น เป็นความสุขอันสูงสุดอย่างแท้จริง แล้วทรงดำริถึงความลึกซึ้งแห่งธรรมที่ตรัสรู้ แล้วน้อมพระทัยที่จะไม่แสดงธรรม ดังพุทธดำรัสว่า

“ธรรมที่เราได้บรรลุนี้ลึกซึ้ง สงบ ประณีต บัณฑิตเท่านั้นจึงจะรู้ได้ รู้ตามได้ยาก เราประกาศธรรมที่เราบรรลุด้วยความลำบาก ข้อนั้นก็จะเป็นความเหน็ดเหนื่อย และความลำบากแก่เรา คาถาอันน่าอัศจรรย์เหล่านี้ที่ไม่เคยมีผู้ใดสดับและประกาศมาก่อน เพราะเป็นสิ่งพาทวนกระแสน ผู้กำหนดด้วยราชา ถูกกองโมหะหุ้มห่อไว้ จักรู้เห็นไม่ได้ ทรงรำลึกถึง อาหารตบส และอุทกตบส ว่าเป็นผู้ที่สามารถจะเข้าใจในพระธรรมเทศนาของพระองค์ได้ แต่ทราบด้วยพระญาณว่าท่านทั้งสองได้สิ้นชีพไปแล้ว จึงแสวงหาบุคคลในลำดับถัดไป ซึ่งก็คือ ปัญจวัคคีย์ ครั้งนั้นแม้แต่ปัญจวัคคีย์ ทั้ง 5 ก็ยังไม่มีศรัทธาและเชื่อถือในปัญญาบารมีและการตรัสรู้แห่งพระพุทธองค์ เพราะปัญจวัคคีย์ทั้งหลายยังเชื่อมั่นและปฏิบัติธรรมตามแบบศาสนาพราหมณ์อันเป็นความเชื่อถืออันสูงสุดของสังคมอินเดียโบราณ ในยุคนั้น และแม้จะมองเห็นพระพุทธองค์มี “พุทธสิริ” คือ ความมีร่างกายอันผ่องใสงดงาม ยิ่งนักภายหลังได้บรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว โดยทำกติกาสัญญานัดหมายว่าอย่าทำการเคารพต้อนรับ แต่เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้ามาใกล้ ปัญจวัคคีย์ทั้ง 5 ลืมกติกาสัญญาที่ทำกันไว้หมด พวกกันลุกขึ้นยืนประณตน์อมัญชลี หากแต่ใช้สำนวนต่ำ ๆ ว่า “อาวุโส โคตมะ” อันเป็นกิริยาไม่เคารพไม่เป็นการสมควร

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสบอกว่า “บัดนี้ ตถาคตได้ตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว มาครั้งนี้หวังจะแสดงธรรมแก่เธอทั้ง 5” ปัญจวัคคีย์ไม่เชื่อกลับคัดค้านว่า “พระองค์ทรงบำเพ็ญตบะ ทำทุกกริยาด้วยความเพียรอย่างแรงกล้า แล้วเลิกละความเพียรมาเป็นผู้นั่งมากแล้ว พระองค์จะตรัสรู้พระสัมโพธิญาณได้เล่า” พระบรมศาสดาจะตรัสเตือนซ้ำอีก ปัญจวัคคีย์ก็ยังไม่เชื่อ กล่าวโต้แย้งถึง 3 ครั้ง พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสเตือนด้วยพระกรุณา ให้ปัญจวัคคีย์ทั้ง 5 หวนระลึกถึงความหลังดูว่า “วาจาที่ไม่ควรเชื่อคำใด ตถาคตเคยกล่าวอยู่บ้างหรือ แม้แต่คำว่า ตถาคตได้ตรัสรู้พระสัมโพธิญาณนี้ ตถาคตเคยกล่าวกะใคร ที่ไหนแต่กาลก่อน” ด้วยอานุภาพของพระวาจาจริงของพระองค์ ทำให้พระปัญจวัคคีย์ระลึกเห็นตามพากันแน่ใจว่าพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสรู้จริงดังพระวาจา

พระพุทธองค์ทรงแสดงหลักธรรมแห่งการพัฒนาชีวิต คือ “มัชฌิมาปฏิปทา” อันหมายถึงทางสายกลาง มาอธิบายและทำลายทิฐิ อันเป็นความเชื่อซึ่งเป็นพื้นฐานเดิมในสังคมอินเดียโบราณนั้นซึ่งมีความเห็นอันเป็นแนวคิดอันสุดโต่งในทั้งสองด้านคือ “กามสุขัลลิกานุโยค และ อตตกิลมถานุโยค” ซึ่งพระพุทธองค์ทรงแสดงหลัก “มัชฌิมาปฏิปทาไม่เอียงเข้าใกล้ที่สุด 2 อย่างนั้น อันเป็นปฏิปทาก่อให้เกิดจักขุ ก่อให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อ

ความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน’ เพราะอาศัย อริยมรรคอันมีองค์ 8” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 14 ข้อ 323-325: 390-393) อันปฏิบัติเหล่านี้พระพุทธรองค์ ทรงแสดงไว้ใน “ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร” ทั้งสิ้น อันเปรียบดังสายฟ้าที่ตัดทำลายภพมาของสังคมนินเดียโบราณลงอย่างสิ้นเชิง คือการไม่ต้องพึ่งพิงหรืออาศัยความเชื่อในอำนาจของเทพเจ้าต่างๆแบบเทวะ หรือ พหุเทวะนิยม อันเป็นแนวคิดเกี่ยวกับความสุข ซึ่งเป็นความเชื่อทาง “ธรรมวิถี” ของลัทธิและศาสนาอื่นๆ กลับเป็นเพียงแนวคิดและความเชื่อของความสุขแบบ “โลกวิถี” เท่านั้น เพราะหลักปฏิบัติที่สูงสุดของหลักธรรมเหล่านั้นล้วนยังคง อยู่ภายใต้แห่งกฎพระไตรลักษณ์ทั้งสิ้น นับเป็นความพยายามของพระพุทธรองค์ในการที่จะ ทรงแสดงหลักธรรมแห่งการพัฒนาชีวิตอันประเสริฐสูงสุดและเป็นไปเพื่อความดับทุกข์และ เข้าถึงความสุขอย่างแท้จริงตามเป้าหมายอันสูงสุดของสรรพชีวิตที่ค้นหาหนทางดังกล่าว มาอย่างยาวนาน อันเป็นที่สุดแห่งการเข้าถึงการพัฒนาชีวิตเพื่อความสุข ที่ครอบคลุม “ทั้ง ทางโลกวิถีและธรรมวิถี”

แบบอย่างของการนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาเป็นแนวทางในการ พัฒนาชีวิต เพื่อเข้าถึงความสุขนั้น มีแบบอย่างที่เป็นรูปธรรมอย่างมากมายของการละทิ้ง แนวทางของโลกวิถี เข้าสู่ทางธรรมวิถี ดังเช่น

พระยส พระมหาสาวกองค์หนึ่ง เป็นบุตรเศรษฐีเมืองพาราณสีมีความเป็นอยู่ อย่างสุขสมบูรณ์ วันหนึ่งเห็นสภาพใน ห้องนอนของตน เป็นเหมือนป่าช้าเกิดความสลดใจ คิดเบื่อหน่าย จึงออกจากบ้านไปพบพระพุทธเจ้าที่ป่าอิสิปตน มฤคทายวัน ในเวลาใกล้รุ่ง พระพุทธเจ้าตรัสเทศนาอนุปฺพทิกขา และอริยสัจโปรด ยสกุสุมบุตรได้ดวงตาเห็นธรรม ต่อ มาได้ฟังธรรมที่พระพุทธเจ้าแสดงแก่เศรษฐีบิดาของตน ก็ได้บรรลอรหัตผลแล้วขอ อุปสมบท เป็นภิกษุสาวกองค์ที่ 6 ของพระพุทธเจ้า (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 4 ข้อ 25-31: 31-39)

และยังมีพระอัครสาวกองค์สำคัญอีกท่านหนึ่ง คือ พระภัททิยะเถระ กาฬโคธา บุตรที่เป็นแบบอย่างของผู้ที่พัฒนาชีวิตตามแนวทางพระพุทธศาสนา เพื่อเข้าถึงความสุข ท่านพระภัททิยะ กาฬโคธาบุตรเมื่ออยู่ในป่าก็ดี อยู่ที่ควงไม้ก็ดี หรืออยู่ในเรือนว่างก็ดี ก็ เปล่งอุทานเนื่อง ๆ ว่า “สุขหนอ สุขหนอ” อันเป็นเหตุให้ ภิกษุจำนวนมากได้ฟัง ท่านพระ ภัททิยะ กาฬโคธาบุตร เปล่งอุทานเนื่อง ๆ ว่า

“สุขหนอ สุขหนอ” จึงพากันเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค กราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ท่านพระภัททิยะ กาฬโคธาบุตร เปล่งอุทาน อยู่เนื่อง ๆ ว่า “สุขหนอ สุขหนอ” ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ท่านพระภัททิยะ นั้นคงจะไม่ยินดีประพาสพรหมจรรย์แน่ ๆ เพราะเคยได้รับความสุขในราชสมบัติ เมื่อครั้งเป็นฆราวาสแล้ว ท่านคงหวงระลึกลงถึงความสุขนั้น ก็เปล่งอุทานเนื่อง ๆ ว่า “สุขหนอ สุขหนอ”

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคได้รับสั่งเรียกหา ท่านภัททิยะ พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า “ภัททิยะ ก็เธอมองเห็นประโยชน์อะไร เมื่ออยู่ในป่าก็ดี อยู่ที่ควงไม้ก็ดี หรืออยู่ในเรือนว่างก็ดี จึงเปล่งอุทานเนื่อง ๆ ว่า “สุขหนอ สุขหนอ” ท่านพระภัททิยะกราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สมัยเมื่อข้าพระองค์เป็นฆราวาส เสวยความสุขในราชสมบัติ ได้รับการอารักขาคุ้มครองอย่างดีทั้งภายในวัง ทั้งภายนอกวัง ทั้งภายในเมือง ภายนอกเมือง รวมทั้งในชนบท ข้าพระองค์นั้นถึงจะได้รับการอารักขาคุ้มครองอย่างดีเช่นนี้ ก็ยังกลัว ยังหวาดหวั่นระแวง สะดุ้งอยู่ แต่เวลานี้ ข้าพระองค์เมื่ออยู่ในป่าก็ดี อยู่ที่ควงไม้ก็ดี หรืออยู่ในเรือนว่างก็ดี เพียงผู้เดียวก็ไม่กลัว ไม่หวาดหวั่น ไม่ระแวง ไม่สะดุ้ง มีความปรารถนาล้นน้อย ไม่ชนลูกชนพอง ดำรงชีวิตด้วยปัจจัยที่ผู้อื่นให้ มีจิตอิสระดุจมฤคชา ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เห็นประโยชน์อย่างนี้ เมื่ออยู่ในป่าก็ดี อยู่ที่ควงไม้ก็ดี หรืออยู่ในเรือนว่างก็ดี จึงเปล่งอุทานเนื่อง ๆ ว่า “สุขหนอ สุขหนอ” พระพุทธเจ้าข้า” ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนั้นแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานว่า “ผู้ใดไม่มีกิเลสเป็นเหตุให้กำเริบภายในจิต และล่วงพ้นความเป็นภพและ อภพต่าง ๆ ได้แล้วทวยเทพไม่สามารถจะมองเห็นผู้นั้น ผู้ปราศจากภัย มีความสุข ไม่เศร้าโศก” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 25 ข้อ 20: 206-208)

ความสุขอันเกิดจากการพัฒนาและบริหารการดำเนินชีวิตตามแนวทางพระพุทธศาสนานั้น พระสูตรของมัชฌิมนิกายได้กล่าวยืนยันว่า “พระนิพพานเป็นบรมสุข” หรือ นิพพาน ปรม สุข (พระไตรปิฎกภาษาบาลี เล่ม 13 ข้อ 215: 190) หมายถึงความสุขที่เกิดจากความหลุดพ้นปวงทุกข์ ความดับสิ้นจากกิเลสอาสวะ ซึ่งเกิดจากพระญาณอันแกร่งกล้าคือ อาสวัคขยญาณ” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 9 ข้อ 248-249: 84) เป็นความสุขอันสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา ที่พระพุทธองค์ทรงค้นพบเป็นครั้งแรกในโลกที่ไม่เคยมีใครหรือผู้ใดทำได้มาก่อน ความดับสิ้นไปของกิเลส ในครั้งแรกนี้ทำให้โลกรู้จักคำว่า “นิพพาน” ที่แท้จริง คือ “กิเลส นิพพาน” (บ้ำเพ็ญ ะวิน, 2538: 249) เพราะคำว่า นิพพาน นั้นเป็นเป้าหมายอันสูงสุดตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เป็นการแสดงถึงสภาวะ หรือ ธรรมชาติที่แท้จริงของพระ

นิพพานว่าจะไม่เกี่ยวข้องกับเหยื่อ (กาม หรือหมายถึงความสุขตามโลกวิถิ) ไม่มีเงื่อนไข อันมีปัจจัยปรุงแต่งใด ๆ มีความสุขอย่างสงบประณีต สุขเหนือสุขอื่นใดทั้งหมด จนถึงขนาดต้องกล่าวว่า “ปรหม์ สุข” อันแปลว่า เป็น “บรมสุข หรือความสุขอย่างยิ่ง”

การนำหลักการบริหารชีวิตเพื่อความสุขตามแนวพุทธธรรมสู่พหุชน

พระพุทธองค์ได้ทรงประกาศหลักธรรมแห่งการบริหารชีวิตเพื่อความสุข เพื่อสงเคราะห์แก่สรรพสัตว์ทั้งหลาย โดยให้เหล่าสาวกของพระองค์ นำหลักธรรมไปประกาศและเผยแพร่ ดังพุทธดำรัสที่ว่า “จรถ ภิกขเว จาริกัม พุชชนหิตาย พุชชนสุขาย โลกานุกมปาย อตถาย หิตาย สุขาย เทวมนุสสานิ. (เธอทั้งหลาย จงจาริกไป เพื่อประโยชน์และความสุขแก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ทั้งหลาย) (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 4 ข้อ 32: 40)

มีการเผยแพร่พระธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาไปสู่ภูมิภาคตะวันตก ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าในกลุ่มประเทศทางตะวันตกนั้น ถือเป็นแหล่งที่มีความเจริญในด้านศิลปวิทยาการเป็นอย่างยิ่ง มีนักคิด, ปรมาจารย์, แนวคิดด้านปรัชญาและนักการศาสนา มีแนวคิดอันสุขุมลุ่มลึก และแนวคิดทางหลักปรัชญาของโลกตะวันตกนั้นมีความเข้มแข็งทรงอิทธิพลและส่งผลกระทบต่อโลกอย่างมากมายในทุกด้าน ซึ่งปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้ส่งผลด้านการเปลี่ยนแปลงอย่างมากดังจะเห็นได้ว่าหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวาง มีผู้รู้ นักคิด และผู้มีชื่อเสียงมากมายประกาศตนเป็นพุทธมามกะ ยอมรับหลักการบริหารชีวิตตามแนวพุทธศาสนา มาเป็นแนวทางในการดำรงชีวิต คือการย้อนรอยที่เคยเกิดขึ้นมาแล้วในอินเดียบโบราณ กล่าวคือ

อัลเบิร์ต ไอน์สไตน์ (Albert Einstein) นักฟิสิกส์ ชาวเยอรมัน ผู้เสนอทฤษฎีสัมพันธภาพ ซึ่งเป็นที่ยอมรับกันอย่างกว้างขวางว่าเป็นนักวิทยาศาสตร์ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในคริสต์ศตวรรษที่ 20 งานเขียนชิ้นหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับศาสนา คือ “The Human Side ” ของเขาที่ได้รับการตีพิมพ์โดยมหาวิทยาลัยพรินซ์ตัน ได้ระบุว่า

“การนับถือศาสนาในอนาคต ควรจะเว้นคำสอนแบบลัทธิฐานต์ (คือการที่ให้นับถือเชื่อตามเพียงอย่างเดียว) และจะต้องอยู่เหนือ ความเชื่ออันมีลักษณะแบบ เทวนิยม เพราะหลักการดังกล่าวจะปิดบังเหตุผลและความจริง ครอบคลุมทั้งธรรมชาติและจิตใจ อันเป็นพื้นฐานทางธรรมชาติ ที่ควรมีอยู่บนสามัญสำนึกของบุคคลต่อทางศาสนา ที่เกิดขึ้นจาก

ประสบการณ์ต่อสิ่งทั้งปวง เพื่อน้อมนำเข้าไปสู่ศาสนาอย่างมีหลักการและเป็นเหตุเป็นผล ถ้าจะมีศาสนาใดที่รับมือได้กับความต้องการในรูปแบบดังกล่าว ศาสนานั้นก็ควรเป็น “พระพุทธศาสนา” จะเห็นได้ว่าหลักการนี้สอดคล้องกับ “กาลามสูตร” (พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต), 2532: 650 -654) คำกล่าวของอัจฉริยะบุคคล ที่ได้รับการยอมรับนับถืออย่างกว้างขวางและมีผลงานดีเด่นระดับโลก หมายถึง “พุทธธรรมได้ถูกประกาศขึ้นในระดับสากล”

เมื่อ 15 ธันวาคม 2542 ที่ประชุมสมัชชาสหประชาชาติ สมัยสามัญ ครั้งที่ 54 ได้พิจารณาระเบียบวาระที่ 174 International recognition of the Day of Visak โดยการเสนอของศรีลังกา ในการพิจารณา ประธานสมัชชาฯ ได้เชิญผู้แทนศรีลังกาขึ้นกล่าวนำเสนอร่างข้อมติ และเชิญผู้แทนไทย สิงคโปร์ บังคลาเทศ ภูฏาน สเปน พม่า เนปาล ปากีสถาน อินเดียขึ้นกล่าวถ้อยแถลง สรุปความว่า “**วันวิสาขบูชาเป็นวันสำคัญของพุทธศาสนิกชนทั่วโลก**” เพราะเป็นวันที่พระพุทธเจ้าประสูติ ทรงตรัสรู้ เสด็จดับขันธปรินิพพาน พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน ให้มวลมนุษยชาติมีเมตตาธรรมและขันติธรรม ต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน เพื่อให้เกิดสันติสุขในสังคม อันเป็นแนวทางของสหประชาชาติ จึงขอให้ที่ประชุมรับรองข้อมตินี้ ซึ่งเท่ากับเป็นการรับรองความสำคัญของพุทธศาสนาในองค์การสหประชาชาติ โดยถือว่าวันดังกล่าวเป็นที่สำนักงานใหญ่องค์การสหประชาชาติและที่ทำการสมัชชาฯ จะจัดให้มีการระลึกถึง (observance) ตามความเหมาะสม โดยที่ประชุมฯ ได้รับรองร่างข้อมติโดยฉันทามติ ถ้อยแถลงของเอกอัครราชทูตผู้แทนถาวรฯ ศรีลังกาประจำสหประชาชาติ ณ นครนิวยอร์ก ถ้อยแถลงของนายอรรวิร์ วีรสัมพันธ์ อุปทูต คณะผู้แทนถาวรไทยประจำสหประชาชาติ ณ นครนิวยอร์ก

อีกประการหนึ่งคือประเทศอิตาลียอมรับพระพุทธศาสนาเป็น 1 ในศาสนาประจำชาติที่สนับสนุนให้ประชากรในประเทศนับถือได้ อิตาลีได้มีการเปลี่ยนแปลงรัฐธรรมนูญ ยกพระพุทธศาสนาให้เป็นหนึ่งในศาสนาสำคัญของชาติ ไม่ต่างอะไรกับศาสนาคริสต์ ปัจจุบัน อิตาลีได้รับรองสถานะพุทธศาสนาอย่างเป็นทางการ โดยเมื่อวันที่ 20 มีนาคม ค.ศ. 2016 นายกรัฐมนตรีอิตาลีได้ลงนามความตกลงกับประธานสหภาพสมาคมพุทธในอิตาลี เพื่อให้พุทธศาสนามีสถานะเป็นทางการในอิตาลี ทำให้ผู้เสียภาษีสามารถแสดงความจำนงให้แบ่งภาษีในอัตราร้อยละ 0.8 ของภาษีรายได้ส่วนบุคคลที่ต้องชำระให้แก่รัฐบาลเพื่อบริจาคให้องค์กรทางพุทธศาสนาได้ ซึ่งทราบกันเป็นอย่างดีแล้วว่า ประเทศ

อิตาลีนี้เป็นสถานที่ที่จัดตั้ง “นครรัฐวาติกัน” อันเป็นศูนย์กลางของคริสตศาสนานิกายโรมันคาทอลิก องค์สันตปาปา อันเป็นผู้นำสูงสุดก็ประทับอยู่ที่นี้ เป็นที่ทราบกันเป็นอย่างดีว่าพระองค์เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณของคริสตศาสนิกชนทั่วโลกนับเป็นพันล้านคนทั่วโลก การที่พระพุทธศาสนาได้รับการประกาศให้เป็นหนึ่งในศาสนาประจำชาติเช่นนี้ เป็นบทพิสูจน์ที่ตอกย้ำเรื่องการนำหลักพุทธธรรมมาพัฒนาชีวิตอย่างเป็นสากล ยังมีผู้มีชื่อเสียงเป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวางในโลกตะวันตกได้หันมาสนใจและให้ความสำคัญกับพระพุทธศาสนาหลายท่านเช่น

ริชาร์ด ทิฟฟานี เกียร์ (Richard Tiffany Gere) เป็นนักแสดงชายรางวัลลูกโลกทองคำชาวอเมริกัน กว่า 20 ปีที่ผ่านมาเกียร์ประกาศตนเป็นพุทธมามกะ เป็นผู้ศึกษาธรรมกับองค์ดาไลลามะ เขาได้เดินทางทั่วชมพูทวีป ทั้งอินเดีย เนปาล และทิเบต เคยไปจนถึงมองโกเลีย และจีน ในปี ค.ศ. 1997 นำเสนอเรื่องราวบนเส้นทางพุทธศาสนาของเขา ตีพิมพ์เป็นหนังสือเล่มแรกชื่อ Pilgrim โดยสำนักพิมพ์ลิตเติล บราวน์ แอนด์ คัมปะนี พร้อมด้วยคำนำจากทะไลลามะ องค์ที่สิบสี่ เขามีจุดยืนอย่างชัดเจนด้านพุทธศาสนา โดยร่วมต่อสู้เรียกร้องสิทธิเสรีภาพให้แก่ทิเบต จากประเทศจีนที่เข้ายึดครองมาเป็นเวลายาวนาน

ออร์แลนโด โจนาธาน บลานชาร์ด บลูม (Orlando Jonathan Blanchard Bloom) ซึ่งเป็นหนึ่งในผู้แสดงนำในภาพยนตร์ของฮอลลีวูดเรื่อง The Lord of the Rings เป็นภาพยนตร์ที่ได้รับรางวัลมากมายในด้านการแสดง เดือน ธ.ค. 2015 ที่ผ่านมา ดาราฮอลลีวูดอังกฤษ ชื่อ ออร์แลนโด บลูม ได้ทำพิธีประกาศตนเป็นพุทธมามกะต่อหน้าสาธารณชนอย่างเป็นทางการ

โรแบร์โต บักจิโอ (Roberto Baggio) เป็นกีฬาฟุตบอล มีชื่อเสียงมาจากการเป็นกองหน้าตัวหลักของทีมอิตาลีในฟุตบอลโลก 1994 ที่สหรัฐอเมริกา ได้รับคำแนะนำให้รู้จักพระพุทธศาสนาพุทธโดยเพื่อนของเขาชื่อ มอริชชีโอ (Morrichio) ในเมืองฟลอเรนซ์, อิตาลี ประมาณ ปี ค.ศ. 1988 ได้ประกาศตนเป็นพุทธศาสนิกชน ปัจจุบันเป็นสมาชิกของ องค์การศาสนา เอสจีไอสากล

จะเห็นได้ว่ามีชาวตะวันตกมากมายเดินทางมาแสวงหาความสุขด้วยการปฏิบัติธรรมในสำนักวิปัสณาจารย์ต่างๆทั้งในประเทศไทยและอื่นๆที่มีพระพุทธศาสนาดำรงตั้งมั่นอยู่ รวมถึงในสำนักปฏิบัติธรรมของสาขาวัดต่างๆทั่วประเทศ โดยมีแนวโน้มว่าจะมีมากขึ้นอีกในอนาคต แม้แต่พระสงฆ์, นักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาจากโลกตะวันออกเองก็ได้รับ

การยอมรับ จากผลงานต่างๆ เช่น พระโพธิญาณเถร หรือหลวงพ่อบุชา สุภัทโท แห่งวัดหนองป่าพง จังหวัดอุบลราชธานี กับงานเผยแผ่พระพุทธศาสนาก่อตั้งวัดสาขาในประเทศอังกฤษ และอีกหลายชาติ ทำให้ท่านได้รับศิษย์ที่เป็นชาวต่างชาติมาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา มากมาย

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) เป็นพระนักวิชาการ มีผลงานทางวิชาการพระพุทธศาสนาเป็นจำนวนมากในปี พ.ศ. 2537 เป็นคนไทยคนแรกที่ได้รับรางวัลการศึกษาเพื่อสันติภาพ จากองค์การยูเนสโก (UNESCO Prize for Peace Education) ท่านได้รับรางวัลจากหลายสถาบันทั้งในและนอกประเทศรวมมีมากกว่า 15 สถาบัน

เหล่านี้เป็นตัวอย่างของการตื่นตัวต่อพุทธธรรมขึ้นในโลกท่ามกลางความหลากหลาย จะเห็นได้ว่าบุคคลต่างๆ อันเป็นแบบอย่างของความสุขแบบโลกวิถีสล้นน้อมนำเข้าสู่กระแสการพัฒนาชีวิตในแบบ “ธรรมวิถีสล้น” เพราะหลักพุทธธรรมที่ทรงค้นพบเป็นความจริงระดับสูงสุดที่อธิบายทั้งทาง “โลกวิถีสล้นและธรรมวิถีสล้น” ซึ่งแนวความคิดนี้ได้รับการอธิบายจากปราชญ์นักคิดทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญคือท่าน “นาคาชุน” (ซึ่งมีชีวิตอยู่ในช่วงประมาณ พ.ศ. 700 – 800) ตามปรัชญาสุญญตาว่าท ในงานเขียน “มาธยมิกศาสตร์” หรือ “มูลมาธยมิกการิกา” อันหมายถึงทางสายกลางว่า “คำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งปวง ทรงเผยความเป็นไปในรูปของความจริงทั้งสองระดับคือ ระดับสมมติสัจจะ อันเป็นโลกียะสุข (โลกวิถีสล้น) และระดับปรมาตสัจจะ อันเป็นโลกุตตระสุข (ธรรมวิถีสล้น)” (องค์ดาโลกาภะ, 2559: 124–125)

ธรรมของพระพุทธเจ้าที่ทรงนำมาแสดงเป็นแนวทางการพัฒนา จัดการและบริหารชีวิต เป็นหลักการที่ทนทานต่อการพิสูจน์ สามารถนำไปใช้พัฒนาชีวิต กับใครที่ไหนก็ได้ เพราะหลักพุทธธรรมนั้นมีคุณสมบัติอันประเสริฐ ถึง 4 ประการคือ

- 1) เป็นธรรมที่พระพุทธเจ้าอันเป็นที่พึ่งของโลกอย่างแท้จริงตรัสรู้ชอบได้โดยพระองค์เอง
- 2) สามารถนำมาปฏิบัติได้จริง และเมื่อนำมาปฏิบัติตามแล้วจะสามารถบรรลุถึงที่สุดของความสุขได้อย่างแท้จริง
- 3) ไม่เป็นอันตรายภิกขธรรม คือไม่สูญสลายหรือขึ้นอยู่กับกาลเวลา บริสุทธิ์บริบูรณ์อย่างถึงพร้อมและทนทานต่อการตรวจสอบได้ตลอดเวลา
- 4) เป็นบรมธรรมอันเป็นประโยชน์อย่างแท้จริงและมีเป้าหมายอย่างชัดเจน

(พระครูโสภณปริยัติสุธี (ศรีบรรพต ธีรธมโม), 2550: 78)

หลักธรรมอันเป็นแนวทางการบริหารและพัฒนาชีวิตไปสู่แนวทางของความสุข ได้รับการยอมรับจากพหุชนทั้งหลายเป็นระยะเวลายาวนาน จนเป็นที่ปรากฏในสังคมโลก ดังที่ “ท่านยาวราห์ เนรุห์” นายกรัฐมนตรีอินเดียกล่าวสรรเสริญพระพุทธเจ้าในที่ประชุมโลกสภา (รัฐสภาของอินเดีย) ครั้งหนึ่งที่สำคัญยิ่งว่า “พระพุทธเจ้า เป็นบุตรที่ปราดเปรื่องยิ่งใหญ่มาก และรอบรู้ที่สุดของอินเดีย ในโลกที่เต็มไปด้วยความวุ่นวาย ภัยแล้ง และรุนแรง คำสอนของพระพุทธเจ้า ส่องแสงเหมือนดวงอาทิตย์ที่รุ่งโรจน์ ไม่มีคนอินเดียคนใดจะนำเกรียติยศ เกียรติภูมิ กลับมาสู่อินเดีย ได้เท่ากับพระพุทธองค์อีกแล้ว” (พระอาจารย์อารยะวังโส, 2553: 111)

สรุป

พลวัตอันไม่สิ้นสุดของการพัฒนาชีวิตเพื่อแสวงหาความสุข เป็นกระแสน้ำแห่งวัฏจักรและเป็นวงจรของชีวิตอย่างไม่รู้จบสิ้น ความสุขยังคงเป็นอุดมคติอันสูงสุดของสรรพชีวิตโดยไม่แยกทางโลกวิถีสู่ทางธรรมวิถีสู่ การแสวงหาความสุขที่แท้จริงจำเป็นต้องมีการบริหารหรือหลักการดำรงชีวิตที่ถูกต้อง แนวทางการพัฒนาชีวิตไปตามกระแสโลกหรือโลกวิถีนั้น ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาของมวลมนุษยชาติได้นำพาพวกเราทั้งหลายไปในทิศทางต่างๆอย่างไม่มีแนวทางที่ถูกต้องและเป็นไปเพื่อความสุขอันแท้จริง ไม่ว่าเราจะเพียรพยายามหรือสร้างสรรค์สิ่งประดิษฐ์แนวคิด หรือ นวัตกรรม ใดๆก็ตามขึ้นมา รวมทั้งการเสาะแสวงหาแนวทางแห่งประเพณีปฏิบัติ อันมิได้น้อมนำเข้าสู่ความเห็น หรือแนวทางอันถูกต้องอันเป็นสัมมาทิฐิแล้ว เราก็ยังคงต้องอยู่ในวังวนแห่งความทุกข์ยากอันเป็นธรรมดาของโลกนั้นตลอดไป

แนวทางการบริหารจัดการชีวิตด้วย “พุทธธรรมวิถีสู่” นั้น เป็นการนำหลักพุทธธรรมอันเป็นแนวทางแห่งความสุขที่แท้จริง ซึ่งพระพุทธองค์ทรงตรัสรู้ด้วยพระปัญญาญาณอันยอดเยี่ยม ประดุจเพชรอันคมกล้าตัดทำลายภาพมายาทั้งปวงแห่งโลกวิถีสู่เหล่านั้น และพระพุทธองค์ได้น้อมนำหลักการบริหารจัดการชีวิตเหล่านั้นมาประพฤติปฏิบัติด้วยพระองค์เอง จนเห็นผลอย่างประจักษ์แจ้งชัดเจน ด้วยพระปณิธานอันยิ่งใหญ่ที่ว่า ปฏิบัติทางธรรมที่ทรงประพฤติปฏิบัตินี้ มิได้มีวัตถุประสงค์เพื่อต้องการให้ใครมาสรรเสริญ เยินยอ หรือเพื่อลาภสักการะใดๆ ทั้งสิ้น หรือแม้ว่าใครจะตำหนิหรือกล่าวโทษใดๆก็ตาม ก็มีได้ทรงหวั่นไหว

แต่การกระทำที่บังปวงตามแนวทางแห่งพุทธธรรมวินัยนั้น เป็นไปเพื่อการดับกองทุกข์ที่บังปวงให้สนิทอย่างสิ้นเชิงและแท้จริง ซึ่งได้รับการพิสูจน์มาแล้วจากผู้บริหารชีวิตไปตามแนวทางแห่งพระพุทธานุชาสนาอย่างมากมายและยาวนาน

พหุชนทั้งหลายผู้เป็นเวไนยบุคคล คือเป็นผู้มีเหตุผล เป็นผู้ระลึกรู้ถึงความดีงามที่ถูกต้องแห่งมรรควิธี สามารถเข้าใจและน้อมนำเข้าหาหลักปฏิบัติแห่ง “พุทธธรรมวินัย” อันเป็นหลักธรรมที่วิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน ประพฤติปฏิบัติแทนกันไม่ได้ รู้ประจักษ์ได้ด้วยใจตนเอง” จะยังคงมีอยู่ในสังคมโลก อันเป็นแดนแห่งทุกข์ต่อไป เพราะเมื่อใดก็ตามที่วิญญูชนเหล่านั้น มองเห็น เข้าใจ ย่อมจะต้องบริหารชีวิตไปตามแนวทางแห่งพุทธธรรม อันเป็นธรรมแห่งการตรัสรู้ ธรรมแห่งการดับทุกข์ ของพระพุทธองค์ เป็นธรรมที่งดงามในเบื้องต้น งดงามในท่ามกลาง และงดงามในที่สุดแห่งธรรมนั้น ที่เป็นไปเพื่อประโยชน์สุข และการดับทุกข์อย่างสิ้นเชิง ของสรรพสัตว์ทั้งปวง ซึ่งพระธรรมอันประเสริฐเหล่านี้ ล้วนเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

บรรณานุกรม

- เชษฐ ติงส์ชูชลี ผศ.ดร.. (2556). **สังเวชนียสถาน และสถานที่สำคัญทางพุทธประวัติในอินเดียและเนปาล**. นนทบุรี: บมจ.อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- ดาไลลามะ. (2559). **ปรัชญาปารมิตาหฤทัยสูตร**. แปลโดย นัยนา นาควัชระ. กรุงเทพมหานคร: หจก.สามลดา.
- นิดดา หงส์วิวัฒน์. (2550). **คำตรัสของพระพุทธเจ้า เหตุแห่งคำตรัส**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท พิมพ์ดี จำกัด.
- บรรเทิง พาพิจิตร ผศ.. (2548). **การปกครองตามแนวพุทธศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส.พริ้นติ้ง เฮ้าส์.
- บำเพ็ญ ระวิน. (2538). **มูลศาสนา สำนักนล้านนา**. เชียงใหม่: คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- พระพรหมคุณาพร (ป.อ.ประยุตโต). (2552). **กาลานุกรมพระพุทธศาสนาในอารยธรรมโลก**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธัมม.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). (2555). **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, พิมพ์ครั้งที่ 32. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ผลิธัมม.

- พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). (2532). **พุทธธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์.
- พระสังฆราชโมหะเถระ. (2528). **โลกบัญญัติ**. แปลโดย นาวาเอก(พิเศษ) แยม ประพัฒน์ทอง (ปร.9). กรุงเทพมหานคร: หจก.โรงพิมพ์อักษรไทย.
- พระครูโสภณปริยัติสุธี (ศรีบรรดร ธีรธมฺโม). (2550). **ทฤษฎีรัฐศาสตร์ในพระไตรปิฎก**. พิมพ์ครั้งที่ 2. พะเยา: หจก.โรงพิมพ์เจริญอักษร.
- พระอาจารย์อารยะวังโส. (2553). **ดร.อัมเบ็ดกั๊ว รัตนบุรุษแห่งชมพูทวีป**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ ดีเอ็มจี.
- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย 2500**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.